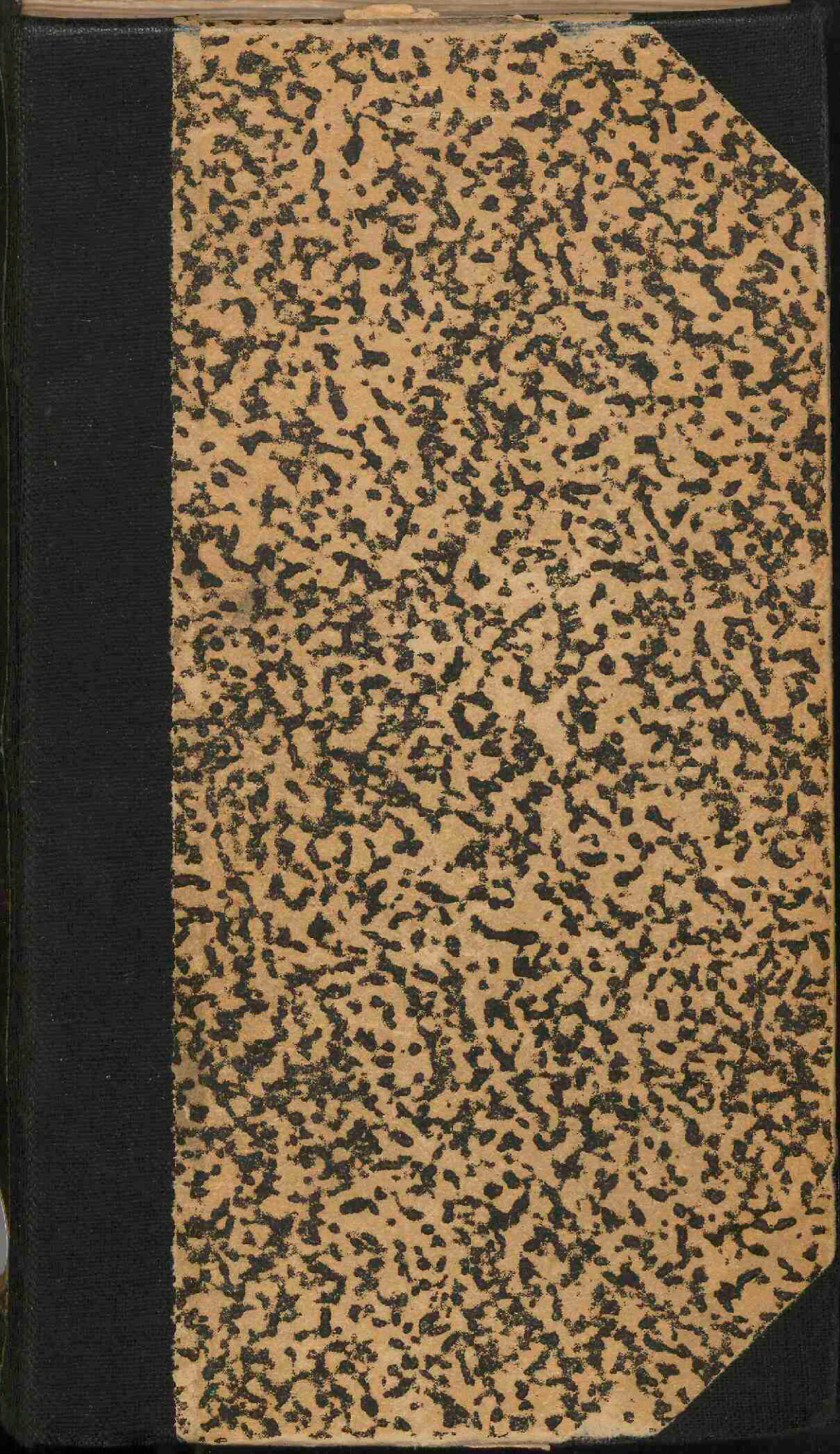

Handleiding tot de inlandsche schaaps-teelt, inzonderheid met opzigt tot verbetering der wol: met afbeeldingen der hoofdrassen, in ons land bestaande, en van twee vreemde rassen, benevens van eenen stal voor de huisvoeding, van schapen

<https://hdl.handle.net/1874/284136>

Numan - 1835 - Schaaussteelt

Eig. Veterinaire Fac. Utrecht

Bibliotheek der
Rijksuniversiteit te Utrecht
Afd. Diergeneeskunde

Numan - 1835 - Schaaussteelt

Eig. Veterinaire Fac. Utrecht

9D 26077

UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK UTRECHT

3542 9178

HANDLEIDING

TOT DE

INLANDSCHE

SCHAAPS-TEELT.

Bibliotheek der
Eijkuniversiteit te Utrecht
Afd. Diergeneeskunde

HANDWRITING

NOT DE

INSTRUMENT

SCHAFERSTREIT

13623

H A N D L E I D I N G
T O T D E
I N L A N D S C H E
S C H A A P S - T E E L T,
I N Z O N D E R H E I D M E T O P Z I G T T O T
V E R B E T E R I N G D E R
W O L;

*Met afbeeldingen der hoofd-rassen, in ons land
bestaande, en van twee vreemde rassen,
benevens van eenen Stal voor de Huis-
voeding, van Schapen:*

D O O R

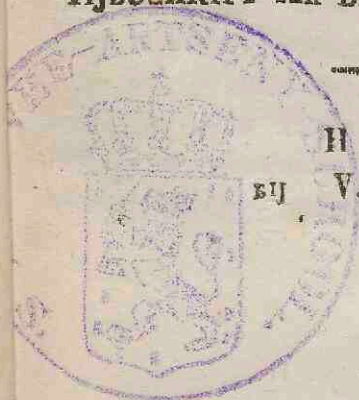
Dr. A. N U M A N,

RIDDER DER ORDE VAN DEN NEDERLANDSCHEN LEEUW, DIREC-
TEUR VAN 'S RIJKS VEE-ARTSENIJSCHOOL, HOOGLEERAAR
IN DE PRACTISCHE VAKKEN AAN DEZELVE, SECRETA-
RIS DER COMMISSIE VAN LANDBOUW, IN UTRECHT,
LID VAN HET KONINKLIJK - NEDERLANDSCHE
INSTITUUT VAN WETENSCHAPPEN, LET-
TERKUNDE, EN SCHOONE KUNSTEN,
EN VAN ANDERE GELEERDE
GENOOTSCHAPPEN.

E R S T E S T U K

Uitgegeven van wege de
NEDERLANDSCHE HUISHOUDELIJKE MAATSCHAPPIJ;
en overgedrukt uit het
TIJDSCHRIFT TER BEVORDERING VAN NIJVERHEID.

HAARLEM,
BIJ V. LOOSJES.
1833.

HAARLEM

TOT DE

INLAANDSCHE

SCHAAPSTELT

INDELIJD MET OZIGT TOT
VERBETTERING DER

WOL

Mit afschrijving der hoofd-taalen, in ons land
bekend, en van loof-waardige
bepaalde van onder dien van de
voortgang, van degenen

BOEK

DE A. N. E. M. A. N.

WED. J. VAN DER WOUDE
IN DE WINKEL VAN DE
WED. J. VAN DER WOUDE
IN DE WINKEL VAN DE
WED. J. VAN DER WOUDE
IN DE WINKEL VAN DE
WED. J. VAN DER WOUDE
IN DE WINKEL VAN DE
WED. J. VAN DER WOUDE
IN DE WINKEL VAN DE

1817

Uitgegeven van wege de

INDELIJDSCHE HUISHOUDELIJK WETENSCHAP

en overgedrukt uit het

AFSCHEID VAN BEVORDERING VAN HUISHOUDELIJK

HAARLEM

DE W. J. VAN DER WOUDE

1817

HOOFD-INHOUD.

INLEIDING.

De Schaaps-teelt heeft, tot dus ver, in ons land, geringere belangstelling ondervonden, dan de fokkerij van het Paard en Rund. Wij bezitten geen werk over de inlandsche Schaaps-teelt, dat ons met deze belangrijke aangelegenheid, op eene eenigzins voldoende wijze, bekend maakt. Geschriften, waarin over dezelve gehandeld wordt. Belang eener meer volledige kennis nopens dit gedeelte onzer Vee-teelt. Aanleiding tot het schrijven dezer Verhandeling. Medewerking van anderen hierbij ondervonden. Strekking en hoofd-oogmerk des werks. Bladz. I—XX.

EERSTE AFDEELING.

Over het Schaap, deszelfs oorsprong, ras-verdeeling, en nuttigheid, als voorwerp der landhuishouding, en voor den mensch in het algemeen. Bladz. 1—28.

Het Schaap het nuttigste aller Huis-dieren. Was reeds in de vroegste tijden aan den mensch verbonden. Behoort oorspronkelijk tot de oude wereld. Bestaat, volgens sommigen, niet meer in den wilden staat. Het is onzeker, in welke streken der aarde het Schaap het eerst is getemd geworden. Deszelfs afstamming van het *Ammons-Schaap* of den *Argali*, ook *Mouflon* (Muffeldier) genoemd.

Overweging hieromtrent. Andere gevoelens over de afstamming van het Schaap. Veranderingen, welke het Schaap moet ondergaan hebben, bij den overgang van een wild tot een tam of huisdier. Verschillende rassen. Wat men door rassen te verstaan hebbe. Natuurlijke rassen. Kunst-rassen. Bastaard-dieren. TESSIER brengt de Schapen tot zeven hoofd-rassen, welke als zoo vele groote familien kunnen worden beschouwd. 1°. Het Africaansche ras; 2°. Het Arabische ras; 3°. Het ras van Candia; 4°. Het Indische ras, waarvan het Vlaamsche of Texelsche Schaap zou afstammen; 5°. Het ras van het eiland Feroë; 6°. Het oorspronkelijke of inlandsche Fransche ras; 7°. Het Spaansche ras. Andere volgen, omtrent de hoofd-rassen der Schapen, rangschikkingen, van de bovenstaande verschillende. Door vererfing werden de onder-rassen, speelsoor-

ten, ook wel verscheidenheden of varieteiten genoemd, voortgebracht. Onbepaaldheid dezer beteekenissen. Hier-voor wordt ook dikwijls het woord *soort* gebezigd. Nut-tigheid dezer benaming voor landhuishoudelijke onderschei-ding. Moeijelijkheid der bepaling, hoe vele onder-rassen of soorten van Schapen er bestaan. De leefregelkundige omstandigheden hebben op het Schaap een meer aan-merkelijken invloed, dan op vele andere dieren, waar-door hetzelfde veranderd wordt.

Het Schaap verkrijgt somwijlen, ter onderscheiding van de rassen of soorten, de benaming van streken of Provinciën, alwaar het bestaat, of wordt genoemd naar de eigenaren, die zich niet deszelfs veredeling of eigene wijze van opvoeding onledig houden. Oogmerk en al-gemeen begrip der dier-veredeling, en van het Schaap, door het kruisen. Deze handelwijze heeft, in sommige landen, eene geheel andere en voordeelige wending aan de Schaaps-teelt gegeven. Algemeene beschouwing van het gebruik der wol voor fijnere en grovere stoffen, tot dekking des ligchaams van den mensch. De vere-delde Schaaps-teelt staat in onmiddellijk verband met de toenemende beschaving:

De wol is het hoofd-voortbrengsel van het Schaap. Andere voordeelen; de melk; het vleesch, bij ons minder dan in andere landen geacht; het vet; de hui-den; de beenderen; de darmen en verdere afval; de mest, vooral in schrale streken onontbeerlijk. Enkele dezer voordeelen staan somwijlen aan het verkrijgen van andere in den weg. De Schaaps-teelt moet, volgens het voortuizigt der meeste voordeelen, in overeenstemming met de bijzondere gesteldheid der gronden en des land-bedrijfs, worden ingerigt. Dit is toepasselijk op het hou-den van zware of ligte, betere en edele, of gewone en slechtere, Schapen. Bezit onze Schaaps-teelt, vooral met opzigt tot de wol, eene wenschelijke volkomenheid,

om er de voordeelen van te trekken, welke zij kan opleveren? Of dienen wij ons, ter verbetering onzer wollen, de voorlichting der Duitschers, Franschen, en Engelschen te nutte te maken, en hoe? Moeijelijkheid, gelegen in de beantwoording der vraag, welken weg men zal behooren in te slaan, om aan de Schaaps- teelt de voordeeligste rigting te geven. Zaken, welke in aanmerking moeten worden genomen, om hierover met eenigen grond te kunnen oordeelen.

TWEEDE AFDEELING.

Over de verschillende rassen van Schapen, welke in ons land bestaan, met betrekking tot de Gewesten, in welke dezelve gevonden worden, en over de geldswaarde, welke de Schapen in den Volks- rijkdom beslaan. Bladz. 28—62.

Onder inlandsche Schapen worden alleen die gene verstaan, welke van ouds, of sedert langen tijd, in ons land te huis hooren. Dezelve kunnen onder drie hoofdstammen of familien worden gerangschikt; zijnde: 1°. Het *grootte langstaartige Schaap*; 2°. Het *kortstaartige Schaap*; 3°. Het *kleine langstaartige of heide-Schaap*.

EERSTE RAS. Bestaat voornamelijk in *Gelderland, Overyssel, Utrecht, Noord-Braband*, deels ook in *Noord-, en Zuid-Holland*. Algemeene eigenschappen van dit Schaap, gewoonlijk het *Veluw-Schaap* genoemd. Moet waarschijnlijk voor het oude *Duitsche of Germaansche Schaap* worden gehouden. Het *Kempensche Schaap*

is kleiner, doch moet denkelijk tot hetzelfde ras worden gebragt. Deszelfs meerdere overeenkomst met het Fransche Schaap. **TWEEDE RAS.** Het kortstaartige of kust-Schaap bestaat voornamelijk in *Zeeland, Noord-Holland*, in het grootste gedeelte van *Zuid-Holland, Friesland*, en *Groningen*. Hoofdkenmerken. Onderscheiding in kleine en groote kortstaarten, of *Texelsche* en *Friesche* Schapen. Waarin de kortstaarten van het *Veluwe*-Schaap, zoowel in levenswijze als voortbrengselen, verschillen. Onderzoek omtrent de overbrenging van de *Texelsche* en *Vlaamsche* Schapen, uit de *Oost-Indien*, in de 17de eeuw, door de *Hollanders*, volgens de *Fransche* en *Duitsche* Schrijvers. Er bestaan bij ons geene geschriften of oorkonden, waaruit zulks blijkt. Waarin het verschil tusschen het *Friesche* en *Texelsche* Schaap bestaat. Of dezelve bij ons van eene en dezelfde afkomst zijn, schijnt niet volkomen zeker. **DERDE RAS.** Het *kleine langstaartige Schaap*, bestaat schier bij uitsluiting in de Provincie *Drenthe*, en in de aangrenzende gedeelten van *Friesland, Groningen, Overijssel*, en *Gelderland*. Algemeene kenmerken.

De Schaaps-fokkerij bezit in de *Vaderlandsche Landhuishouding* eene ondergeschikte betrekking. Afnemering in lateren tijd. Oorzaken. Vergelykend overzigt van het getal der Schapen, in de bijzondere Provincien, van het jaar 1814—1826, bestaan hebbende. Geldswaarde, welke de Schapen in de volks-bezitting beslaan, de volwassene Schapen, door elkander, berekend naar f 7-00 het stuk. Afmetingen van de lighaams-grootte der beschrevene rassen.

DERDE AFDEELING.

Over de verscheidenheden of soorten van Schapen, welke in de verschillende Provincien worden aangetroffen, en de voornaamste bijzonderheden, tot derzelve levenswijze, bestemming, en wol behoorende.

GELDERLAND. Het groote Veluw - Schaap. Waar hetzelfde voornamelijk bestaat. Afzetting en gebruik der wol. Eene tweede soort, in het kwartier van Zutphen veel gevonden wordende. Eene derde soort, in den Tielwaard en de Neder - betuwe bestaande, zijnde de zoogenaamde Burensche Schapen. Eene vierde soort, tot het kleine Heide - Schaap behoorende, in een gedeelte van het kwartier van Zutphen, en in het Arrondissement van Nymegen.

OVERIJSSSEL. Bezit drie hoofdsoorten. De eerste soort komt grootendeels met het Veluw - Schaap overeen, in het Arrondissement Deventer en Almelo. De tweede soort, in de streken van Vollenhoven, Blokzyl, de Kuinre, behooren tot de kleinere soorten van Friesche Schapen. Derde soort, overeenkomende met het kleine Heide - Schaap, hier Brikken genoemd, naar de Drentsche, Munstersche, en Hanoversche grenzen. Hoofdbedoeling der Schaaps - teelt in deze Provincie. Gebruik der wol, en waar dezelve wordt verwerkt. De Schaaps - teelt wordt in Overijssel niet als voordeelig beshouwd. Vermindering der Schapen. Oorzaken.

NOORD - BRABAND. Het Kempensche Schaap maakt

de hoofd-soort uit, in deze Provincie gehouden wordende. Beschrijving van het Kempensche Schaap. Het verschilt eenigzins naar de zand- en klei-streken. Wol. Hoedanigheid. Hoeveelheid. Het Schaap laat de wol 'svoorjaars veel uitvallen. De hamel-wol is beter dan de wol der Ooi-Schape. Verschil in prijs. Lammer-wol. In de landen van *Altena* en *Heusden* wordt het Veluw- of Burensche Schaap gehouden. Het Kempensche Schaap brengt gewoonlijk slechts een lam ter wereld. Tweelingen worden als onvoordeelig beschouwd. Wijze van hoeding en verzorging der Schapen. Schadelijkheid van sommige planten, als de *Schaaps-zuring*, de *Egelkoolen*, het *Vlotgras*. Vermindering der Schaaps-teelt in de laatste twintig jaren. Schaaps-sterfte in 1816, en in 1829 en 1830. Het inkomend regt van bijna 6 franken, door Frankrijk, op ieder inkomend Schaap gesteld, hoogst nadeelig voor de Noord-Brabandsche Schaaps-teelt. Waar de wol voornamelijk verwerkt wordt, en tot welke stoffen dezelve dient. Ziekten. De schurft heerscht, sedert onheugelijke tijden, onder de kudden in het land van *Kwik*. Deze huid-ziekte niet nadeelig voor de gezondheid der Schapen, doch wel voor de wol.

NOORD-HOLLAND. Onderscheiding in *Texelsche* en *Wieringer* Schapen, en die van *het vaste land*. De Schaaps-teelt werd, sedert onheugelijke tijden, als een voorname tak van bestaan, op het Eiland Texel gedreven. Was vroeger aanmerkelijker dan thans. Maatregelen, welke hebben kunnen strekken, om de Schapen alhier gezond en onvermengd te houden. De *zwoeg* of *zwoeg-ziekte* vrij gemeenzaam op Texel. Wijze van opvoeding, behandeling, en bestemming der Schapen. Uitvoer van lammeren en oudere Schapen. Het melken der Schapen. Schaaps-boter en kaas, bekend onder den naam van *Texelsche kaas*. De boerinnen of dienstmeiden verkrijgen een gedeelte van den

opbrengst der kaas, als een buitengewoon loongeld. Wol. Wordt veel uitgevoerd naar Frankrijk. Is niet meer zoo fijn als te voren. Wordt vroeger gebezigd ter vervaardiging der stoffen voor de kleeding van 's Lands Armée. Komt hiervoor thans niet meer in aanmerking, en is voor het maken van eenigzins fijne lakens ongeschikt.

Men legt zich op Texel meer toe op de vermeerdering der hoeveelheid, dan op de verbetering der hoedanigheid. De reden hier van is gelegen in het gering verschil der prijzen, welke voor de fijnere en grovere wol worden besteed. Verzuim der zuivering, hieruit voortvloeiende. Voor welke stoffen deze wol nu nog zeer geschikt is, en gebruikt wordt. Het belang voor Texel, dat hierin verandering moge komen. Proeve, ter veredeling der Schapen, met Spaansche Rammen, op Texel slechts eenmaal genomen. Reden, waarom dezelve niet is voortgezet. *Wieringer* Schapen. Waarin dezelve verschillen van de Texelsche. Wol. De Schapen worden veel verkocht aan de Noord-Hollandsche Boeren. Men legt zich op Wieringen niet toe op de verbetering der wol, door uitgezochte Rammen van het eigen of eenig vreemd ras tot de voortteling te bezigen. Eigene wijze, waarop de Schapen hier worden gehouden. Nadeelen hieraan verbonden. De Schapen worden schraal gevoed, door te weinig gronds en hooi. *Noord-Hollandsche* Schapen van het vaste Land. Verschillen eigenlijk niet van de Texelsche en *Wieringer* Schapen. Dezelve staan, sedert de invoering van *Ooi-Schapen* van elders, ter oorzaak der sterfte in 1829 en 1830, aan verbastering bloot. De Schapen van Texel worden grooter van gestalte in Noord-Holland, wegens de betere weiden. De wol wordt mede vermeerderd, wat de hoeveelheid, niet wat de fijnheid, betreft. Onderscheiding in *Klei-*, *Veen-*, en *Zand-Schapen*. Waar deze voornamelijk gevonden worden. Levenswijze en behandeling. Regelen, omtrent het weiden der lammeren en Schapen. Verschillend landhuishoudelijk doel der Schaaps-

teelt in Noord - Holland. Hier worden, evenmin als op Texel en Wieringen, pogingen ter verbetering der wol aangewend.

ZUID - HOLLAND. Bezit een gering getal van Schapen. Verkrijgt meest de Schapen uit andere Provinciën. De Schapen in Zuid - Holland behooren grootendeels tot de kortstaartige. Er worden nogtans ook langstaarten gevonden. Schaaps- en Lammer- markt te Leyden.

FRIESLAND. Men kan de Friesche Schapen, behalve de Drentsche, die alleen in de Woudstreken worden gehouden, in vijf soorten onderscheiden. 1°. Het oude groote Friesche Schaap met tepelvormige aanhangsels aan den hals. Is thans zeer zeldzaam geworden. Waar hetzelfde nog gevonden wordt. 2°. De tweede soort, hiermede veel overeenkomende. Van deze Schapen werden, in 1832, 582 stuks, zoo Ooijen als Rammen, naar *Rusland* vervoerd. Verschil. Waar deze soort bestaat. 3°. De derde soort. Verschil. Waar dezelve wordt aangetroffen. 4°. De vierde soort. Is kleiner en ligter. Bleef in 1828, 1829, en 1830 van de leverbot - ziekte bevrijd. 5°. Kleine Schapen, bekend onder den naam van *Bokke - Schapen*. Waar deze gevonden worden. Ziekten, waaraan de Schapen in Friesland onderhevig zijn. De Friesche Schapen zijn in het algemeen vruchtbaar.

De hoofdbedoeling der Schaaps - fokkerij in deze Provincie is wolgewin. Het vleesch wordt ook algemeen genuttigd. Eigenschappen der Friesche wol. Stoffen, welke van dezelve vervaardigd worden. Zij hadden reeds in de vroegste tijden eene hooge waarde. De wol wordt naar Duitschland, en ook naar Frankrijk, uitgevoerd. Thans is deze uitvoer minder dan in vorige tijden. Oorzaken, waaraan zulks moet worden toegeschreven.

GRONINGEN. Hier bestaan slechts weinige verscheidenheden van die Schapen, welke tot het kust-ras of de kort-staarten behooren. Zij komen het meest met

de Texelsche Schapen overeen Verschil. In het *Wester-kwartier* vindt men ook Friesche Schapen, of die met deze door de voortteling vermengd zijn. Hoe dezelve geweid worden. Vruchtbaarheid. Uitvoer van Lammeren naar Holland. Verzorging in den winter. Het Schaap wordt in de Groninger landhuishouding meer dan in vele andere Provinciën gewaardeerd.

Binnen- en buitendijksche Schapen. Onderscheid, ook ten opzichte der wol. Wijze van hoeding en verzorging der laatste. Deze zijn minder aan de bot-ziekte onderhevig dan de binnendijksche Schapen. De schurft-ziekte is evenwel onder dezelve meer algemeen dan bij deze. Verschillende wijze van verkoop der wol. Waartoe zij verwerkt wordt. Dezelve wordt, even als de Friesche, naar Duitschland en Frankrijk uitgevoerd. Het kleine Heide-Schaap bestaat langs de Drentsche streken, en in Westerwolde. Wol. Tweemalige schering. Verbruik. Hoeding en grootte der kudden. Deze teelt is hier noodzakelijk voor mest-gewin. Groot verlies van Schapen in de laatste jaren. Aankoop van Munstersche Schapen.

UTRECHT. In deze Provincie worden *grootte langstaartige* of *Veluw-Schapen* en *kortstaartige* gehouden. Grootte van de kudden der eerstgenoemde. Wijze van hoeding en verzorging. De kudden bestaan gedeeltelijk uit Ooijen, waarbij twee of meerdere Rammen worden gehouden, en uit Hamels. Er worden ook kudden gehouden, alleen uit de laatste bestaande. Voordeelen, welke hieraan verbonden zijn. Wol. Dezelve dient hoofdzakelijk voor de spinnerijen, welke te *Veenendaal*, en *Scherpenzeel*, bestaan, en vroeger ook te *Moordrecht* gevonden werden. Wol-markt te *Veenendaal*. De wol der langstaarten wordt op het Schaap gewasschen, voor dat dezelve wordt afgeschoren. De kortstaarten worden ongewasschen geschoren. Het vetmesten der Schapen

was vroeger meer dan thans in gebruik. Het voordeel der Schaaps-teelt staat hier grootendeels in verband met den tabaks-bouw, wegens den verkoop van den Schaaps-mest. Dezelve wordt berekend, volgens het maat-voeder, wegende 2600 halve Ned. ponden. Gemiddelde prijs. Wordt ook op de zand-gronden gebruikt voor de verbouwing van granen. Onderscheiding in *vetten* en *schralen* mest. Het Veluw-Schaap brengt hier gewoonlijk slechts jaarlijks een lam ter wereld. Tweelingen worden hier mede niet als voordeelig beschouwd. Het melken der Ooi-Schapeu is weinig in gebruik, en wordt niet als winstgevende gehouden. Handelwijze, welke bij het melken wordt gevolgd. De lammeren worden met drie of vier maanden gespeend, of gewennen zich van zelve af. Zuig-lammeren zijn thans minder dan vroeger in trek. Voornaamste ongesteldheden, waardoor de Schapeu hier worden aangedaan.

ZEELAND. De Schapeu op de verschillende eilanden, en in Zeeuwsch-Vlaanderen, bestaande, behooren alle tot het kortstaartige of kust-Schaap. Hoewel alle onderling grootendeels overeenkomen, zoo bestaat er toch eenig verschil tusschen dezelve. Twee hoofd-soorten, welke uitwendig voornamelijk onderscheiden zijn, door den korten en kalen, en den langeren bewolden staat. De laatste zijn bekend onder den naam van het *Zeeuwsch-Vlaamsche Schaap*. Dit verschil schijnt door eene kruising met Rammen van een vreemd, uit Frankrijk afkomstig, en reeds vroeger in België, en van daar in Oost- en West-Vlaanderen, ingevoerd ras, te zijn voortgebracht. Betere wol dezer Schapeu. Verschil van vruchtbaarheid der Schapeu, naar de kuddeu, en ook ten aanzien van het eene jaar, in betrekking tot het andere. In natte jaren is de vruchtbaarheid van het Schaap minder dan in drooge. Algemeene gewoonte, om, als een moeder-Schaap tweelingen werpt, een der lammeren, dadelijk na de verlossing, te dooden. Een

lam wordt voordeeliger gehouden dan twee. De Schapen worden algemeen in kudden gehoed, bestaande uit 150 tot 200 stuks.

Dezelve worden voornamelijk op de buitendijksche landen, hier *schorren* genoemd, gehouden. Ook weiden de binnen-kudden langs dijken, wegen, en op de stoppel-landen. De hoofdbedoeling der Schaaps-teelt bestaat hier in het voordeel der wol, en van den mest. Hoedanigheid der wol. Tijd der schering. Prijzen. Plaatsen, waar dezelve wordt verwerkt. Behalve aan het ongans, het klaauw-zeer, en het miltvuur, is het wol-vee, in Zceland, niet zeer aan heerschende of bijzondere ziekten onderhevig. Zulks is gedeeltelijk af te leiden uit de afgezonderde ligging der eilanden.

DRENTHE. Het *kleine langstaartige* (gehorende *Heide-Schaap*, dat hier gevonden wordt, verschilt hoofdzakelijk in kleur. Hiernaar worden de Drentsche Schapen onderscheiden. I. In *witten*, waartoe ook de *gevekten* of *bonten* behooren. II. In *Vosse-koppen*. Dezelve volgen in algemeenheid op de witten. Verdere onderscheiding in *donkere*, *bleeke*, en *gemengde Vosse-koppen*. III. In *zwarten*. Dezelve zijn somwijlen van bijzondere witte teekens voorzien, en hebben een *kol* of *bles*, *een*, *twee*, *drie*, of *vier*, *witte beenen*, enz. Voorts komen in aanmerking de *Smodde-koppen*. De Rammen der Drentsche Schapen zijn alle van omgekrulde horens voorzien. Ouderdom, aan de horens kenbaar. Bij de Hamels ontwikkelen zich geene horens, of deze blijven onvolkomen, naarmate dat zij vroeger of later zijn gesneden. De Ooijen bezitten ook horens, hoewel niet algemeen, en dezelve staan meer achterwaarts gebogen, gelijk die der Geiten. Het bestaan van horens bij de moeder-Schapen verschilt in onderscheidene streken. Verschillende gevoelens omtrent de oorzaken, waaraan zulks moet worden toegeschreven. De kokers van de horens der Ooijen, doorgaans *stikken*

genoemd, worden algemeen afgedraaid, om het stooten der lammeren, door de andere moeders, te beletten. De horen-koker groeit wel wederom aan, doch dezelve blijft altijd onvolkomen. Het Drentsche Ooi-Schaap werpt algemeen een lam. Tweelingen behooren tot de uitzonderingen. Hoe lang de Ooijen, Hamels, en Rammen worden aangehouden. Bestemming voor de slagbank. Gewigt der vette Schapen. Het kleine Heide-Schaap is bijna door de geheele Provincie verspreid, met uitzondering van sommige streken, alwaar mede Friesche en Groninger Schapen gevonden worden. *Munnikken*, eene bijzondere soort van Schapen, naar de kanten van het *Munstersche* en *Bentheimsche* bestaande. Derzelve levenswijze verschilt van die der Heide-Schapen. Zij zijn ongehorend. Het is niet uitgemaakt, van waar dezelve afkomstig zijn. Uitgebreidheid der kudden van de Heide-Schapen. Dezelve zijn, door de sterfte van 1829 tot 1830, ter oorzaak van het ongans, en ook later, door de pok-ziekte, veel verminderd. Verschil van ligchaams-grootte, ook met betrekking tot de onderscheidene soorten. Verzorging der Schapen in den winter. De schering geschiedt algemeen slechts eenmaal 'sjaars. Heveelheid der wol. Onderscheid der wol, naar de deelen des ligchaams, en de verschillende kleur der Schapen. De wol wordt hoofdzakelijk naar *Leyden* en *Kampen* gevoerd. Stoffen, welke van dezelve, zoo in deze steden, als in de Provincie Drenthe zelve, worden vervaardigd. Er bestaan Volmolens te *Norg*, *Rolde*, *Emmen*, *Oosterhesselen*, *Zwolo*, *Beilen*, en *Meppel*. Ziekten, waaraan de Schapen in Drenthe voornamelijk onderhevig zijn. Tabellarisch overzicht der prijzen van de verschillende inlandsche wollen, van het jaar 1807 af tot en met 1832. Lengte-metingen dezer wollen. Fijnheids-metingen. Berekening van den gheelen opbrengst der wol in ons land. Overweging, in hoe ver de inlandsche wol, naar de hoeveelheid, aan de eigene behoeften, voor be-

paalde kleedings-stoffen, kan voldoen, en als handels-artikel in aanmerking komt. Belemmeringen, waaraan de Schaaps-teelt, in vroegere en latere tijden, is onderworpen geweest. Eertijds was het verbruik der wol bij ons veel aanmerkelijker dan thans. Vermindering der Fabrieken. De opbrengst der wol kan slechts bij wijze van raming worden bepaald. Gelds-waarde der geheele hoeveelheid wol, welke bij ons 'sjaarlijks wordt verkregen. Vergelijking van de, in verschillende tijden, uit- en ingevoerde wollen, naar de gelds-waarde. De inlandsche wol heeft den uitvoer noodig naar buiten 'slands, om de Schaaps-teelt te ondersteunen. Bewijzen, hiervoor bestaande. Nadeelige werking van den maatregel, door Frankrijk genomen, ten aanzien van het bezwarend inkomend regt op de vreemde wollen. Wets-bepaling, in ons land, opzigtelijk de belasting van den uit- en doorvoer der wol, met vrijstelling van den invoer. Hoeveelheid wol, welke vroeger jaarlijks werd uitgevoerd, naar ponden berekend.

VOORREDE.

Bij de overweging der belangrijkheid, welke de Schaaps-
teelt voor de Vaderlandsche Landhuishouding en Nijver-
heid bezit, valt het inderdaad te verwonderen, dat er
geen Hollandsch geschrift bestaat, waarin deze aange-
legenheid opzettelijk en eenigzins naar waarde wordt
behandeld. De landbouw toch vindt bij ons meer
en meer verlichte en wetenschappelijke beoefenaren. Het
getal van landbouwkundige werken, sedert de laatste
vijf en twintig jaren, in ons land uitgekomen, is aan-
merkelijk grooter dan dat van vorige tijden (*). Dan,

(*) Zie H. G. VAN HALL, *Opgave van werken, welke, van 1807 tot 1828, over de Landhuishoudkunde, in ons Vader-*

ofschoon in deze over vele onderwerpen der Vee-teelt wordt gehandeld, zoo heeft het Schaap geenszins die belangstelling verworven, welke het Paard en Rund ondervonden. Wijlen onze geleerde Landgenoot J. LE FRANCO VAN BERKHEY heeft veel wetenswaardigs omtrent het Paard medegedeeld, en van het inlandsche Rund-vee, in vijf boekdeelen, eene naauwkeurige beschrijving nagelaten, waarbij voorzeker aan de uitvoerigheid niet is te kort gedaan (*). In de werken der *Maatschappij ter bevordering van den Landbouw te Amsterdam*, en in het *Magazijn van Vaderlandschen Landbouw*, van 1804 tot 1814, door den Heer J. KOPS, thans Hoog-leeraar aan de Hoogeschool te *Utrecht*, uitgegeven, vindt men onderscheidene belangrijke verhandelingen tot de Paarden-fokkerij, alsmede tot de kennis en teelt van het Rundvee, betrekking hebbende. Zij bevatten tevens de maatregelen, welke, van tijd tot tijd, van wege de Regering des Lands, zijn genomen, ten einde de Paarden en Runderen bij hunne oorspronkelijke deugzaamheid te bewaren, of, voor zoo ver deze mogt verminderd zijn, dezelve hiertoe terug te brengen. In de meeste Provinciën worden daartoe de Dek-Hengsten, en in sommige ook de Spring-Stieren, aan keuringen onderworpen, en premien geschonken voor de zoodanige, die boven andere geschikt worden geoordeeld, om aan deze bedoeling te beantwoorden. In enkele gewesten worden ook voor de beste Merrien, tot de voortteling dienende, premien verleend. Hierbij zal men nog mogen voegen de pogingen, welke, sedert eenige

land zijn uitgekomen, in het Tijdschrift: *de Vriend des Vaderlands*, D. II. 2de Stuk, bladz. 931 en verv. — J. KOPS, *Magazijn van Vaderlandschen Landbouw*, Haarlem 1814, D. IV bladz. 344—363.

(*) *Natuurlijke Historie van Holland*, D. IV, V, VI, VII, VIII en IX.

jaren, worden aangewend ter veredeling onzer Paarden-rassen, door het oprigten van 's Rijks Stoeterijen. Uit dezelve worden jaarlijks naar de Provincien Dek-Hengsten afgezonden, en deze fokkerij gaat gepaard met het genot van premien voor zoodanige Merrien, die voor deze veredeling het meest geschikt worden gooordeeld.

Worden dus het Paard en Rund, welke voorzeker het aanzienlijkst deel van den nationalen Vee-rijkdom uitmaken, eene groote belangstelling, en derzelve aankweeking opzettelijke ondersteuning waardig geacht: wij mogen niet ontveinzen, dat, naar ons oordeel, de belangen, aan het Schaap verbonden, ten allen tijde, te veel zijn verwaarloosd, en ook nog te weinig op prijs worden gesteld.

De Schaaps-teelt immers bleef steeds, zonder teregtwijzing of aanmoediging, schier geheel aan zich zelve overgelaten. Hoewel de Schaaps-houder tot de opbrengsten in het Vee-fonds, naar evenredigheid, heeft bijgedragen, zoo heeft deze geenszins in de voorregten, ten aanzien der verbetering of veredeling van het wol-vee, mogen deelen (*).

(*) Hetgeen, in enkele gevallen, ten behoeve der Schaaps-teelt werd verstrekt, kan over het geheel naauwelijks als eene ondersteuning in aanmerking komen. Het Eiland Texel verkreeg in 1802, van 's Landswege, eene jaarlijksche som tot het aanstellen van keurmeesters over de Schapen, en het verleenen van premien aan de best gekurde Rammen. Hoewel men zich toen van eene gelijke inrigting, op vele andere plaatsen, eene gelijke heilzame uitwerking scheen te voorspellen, zoo is het ons niet gebleken, dat zich die aanmoediging verder heeft uitgestrekt. (J. Kors, *Magazijn*, D. 1. bl. 45, 57. *Maatregelen ter bevordering der Schaaps-teelt, op Texel genomen*). Meermalen zijn evenwel, uit het fonds van den Landbouw, schadevergoedingen toegezegd, wanneer de Schaaps-pokken, in deze of gene Provin-

Met opzigt tot de wetenschappelijke Handleidingen omtrent de kennis der inlandsche Schapen, derzelve voort-

cie, heerschten, voor zoodanige Schapen, welke, ingeënt zijnde, door of ten gevolge dezer kunstbewerking, mogten sterven. Weldadig moet deze maatregel geacht worden, ter bevordering der inenting, ten einde de verwoestingen af te weren, welke de natuurlijke Schaaps-pokken meermalen onder de kudden veroorzaken.

Maar, wanneer wij gewagen van de geringe ondersteuning, welke deze teelt al te lang heeft ondervonden, zoo willen wij zulks alleen op den vroegeren, geenszins op onzen, tijd hebben toegepast. Reeds sedert lang, heeft deze zaak de aandacht van Zijne Majesteit, onzen geëerbiedigden Koning, ernstig tot zich getrokken, en de, nog weinig gevorderde, toestand is in geen en deele toe te schrijven aan de zorgeloosheid des Gouvernements, maar hoofdzakelijk aan de verschillende gevoelens der belanghebbenden, die hierover door hetzelfde zijn geraadpleegd. In het jaar 1825 werden de Commissien van Landbouw, op last des Konings, door den Heer Administrateur voor de Nationale Nijverheid, uitgenoodigd om hare gedachten te willen opgeven nopens de wolverbetering, en de middelen, welke, hier te lande, met vrucht, zouden kunnen worden aangewend, om de Schaaps-teelt te bevorderen, en de rassen te veredelen. Tevens zijn, in hetzelfde jaar, zoo wel de advijzen der Nederlandsche Handelmaatschappij, als van verschillende Kamers van Koophandel en Fabrieken ingenomen over het gebruik der inlandsche wol, en de wijze, om dat gebruik aan te moedigen; terwijl Z. M. de Koning almede heeft verlangd te worden bekend gemaakt met de middelen, die zouden kunnen dienen, om meer inlandsche wol te telen, en daardoor in de behoefte aan dezelve, voor het bereiden van militaire lakens, te voorzien. De hierover ingekomene berigten, en de bedenkingen omtrent de wijze, waarop de bedoelde verbetering der wol, en de uitbreiding der Schaapteelt, zou behooren tot stand te worden gebragt, waren zeer uiteenlopende, en zelfs, in sommige opzigten, tegenstrijdig, zoodat

teling, veredeling, verzorging, en voortbrengselen, inzonderheid der wol, is het schaars gesteld. In de Ge-

hierin de voorname oorzaak mag worden gezocht, waarom aan het bedoelde oogmerk geenszins onverwijld een bepaald en algemeen gevolg heeft kunnen worden gegeven.

Daar mij de hoofdzaken, in de uitgebragte rapporten vervat, goedgunstig zijn medegedeeld, en mij veroorloofd is daarvan, voor mijn tegenwoordig oogmerk, gebruik te maken, acht ik mij verplicht den Hoog Edelen Gestrengen Heer, Mr. J. F. NETSCHER, voor deszelfs hulpvaardige medewerking mijnen dank te betuigen. Uit de bedenkingen, door de Commissien van Landbouw nopens het voorgestelde onderwerp gemaakt, zal men het best van nabij kunnen beoordeelen, hoe over de gesteldheid en belangen onzer Schaaps-teelt in de verschillende gewesten wordt gedacht. Ik heb van de medegedeelde stukken hier en daar gebruik gemaakt op die plaatsen, alwaar mij zulks het meest gepast voorkwam.

Inmiddels zijn, door de zorg van den gemelden Heer Administrateur, op voorstel der Commissie van Landbouw in *Zeeland*, vier Engelsche Rammen van het *Durhamsche* ras, in 1832, ter verbetering der Schaaps-rassen, naar die Provincie gezonden. Zij zijn evenwel ongelukkig kort na hunne aankomst, op één na, aan de schurft-ziekte en het miltvuur gestorven. In 1833 zijn op nieuw, ovcreenkomstig het verzoek van den Heer Staatsraad-Gouverneur van *Zeeland*, twee Rammen van het *Lincolnsche* ras, voor dezelfde Provincie, uit Engeland onthoden, welke zijn afgestaan aan de Heeren CATSHOEK te *Tholen*, en HECKING te *Goes*, ten dienste van derzelver kudden. Voorts zijn een Ram en vijftien Ooijen van het kort- en fijnwollige *Zuiderduin*-ras aan 's Rijks Vee-artsenijschool te Utrecht, onder mijn beheer, geplaatst. Van deze invocring meenen wij, zoo door de onvermengde voortplanting en verspreiding van dit ras, als door de kruising der inlandsche Schapen met hotzelve, gunstige gevolgen voor de vermeerdering onzer *korte*, en de verfijning der *lange* wollen te mogen verwachten. Wij hopen, door de inrigting der geheele stalvoeding, waarmede de kudde, thans uit een getal van 70, zoo inlandsche als

schied - en Natuur - kundige Beschrijvingen onzes lands, vindt men wel van de Schapen, welke in onderscheidene Provinciën bestaan, gewag gemaakt, doch slechts voor zoo ver zij, onder de voortbrengselen van den landbouw, in het algemeen, verdienen te worden genoemd (*). In de *Jaarlijksche Staten van den Landbouw in het Koninkrijk der Nederlanden*, vroeger opgemaakt door den Heer J. KOPS, en thans wordende voortgezet door de Nederlandsche Huishoudelijke Maatschappij, te *Haarlem*, neemt men, even als zulks ten aanzien der overige winstgevende Huisdieren geschiedt, de berigten op, betreffende de algemeene of meer bijzondere uitkomsten van het getal, de opbrengst, den staat van ziekte of gezondheid der Schapen, nu en dan vergezeld van aanmerkingen omtrent de soorten der wolven van verschillende rassen, en derzelve betrekkelijke waarde. Ook kan men in de schriften der laatstgenoemde Maatschappij, in het, reeds aangehaalde, belangrijke, landbouwkundige Magazijn, en in de gemelde Staten, den uitslag vinden van de proeven door sommigen, in onderscheidene Provinciën, onder-

Engelsche Schapen bestaande, onderhouden wordt, tevens het bewijs aan onze landgenooten te geven, dat deze wijze van verzorging niet alleen uitvoerlijk is, maar zelfs, in vele opzigten, voordeelen boven andere wijzen, waarop de Schapen, worden gehouden, aan zich verbindt.

(*) Zie het werk: *Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden, in elk der deelen, de bijzondere Gewesten betreffende*; J. H. KNOOP, *Tegenwoordige Staat of Historische Beschrijvinge van Friesland*, Leeuwarden 1763; F. SJOERDS, *Beschrijvinge van Friesland*, Leeuwarden 1765; J. F. MARTINET, *Verhandelingen en Waarnemingen over de Natuurlijke Historie, meerendeels van ons Vaderland*, Amsterdam 1795; B. A. VENHUIS, *Natuurlijke Historie van Groningen*, 1829; en meer andere schriften.

nomen ter verbetering der wol, door het kruisen der inlandsche Schapen, vroeger met *Iersche* en vervolgens met *Spaansche* Rammen, als ook van de onvermengde teelt der *Merinos*.

Eene algemeene beschrijving onzer Schapen bezitten wij evenwel niet, ofschoon in onderscheidene geschriften bouwstoffen te vinden zijn, [welke hiertoe met nut kunnen worden gebezigd. De Commissie van Landbouw in *Gelderland* heeft ons met de Schaaps-soorten, zoowel als met het overige vee van dit gewest, vrij naauwkeurig bekend gemaakt, in de belangrijke *Statistische Beschrijving dezer Provincie*, Arnhem 1826. De Commissie van Landbouw in *Groningen* heeft in den, door haar, in 1821, uitgegeven *Staat van den Landbouw en der Landhuishouding*, eene korte opgave medegedeeld nopens de verschillende Schapen, die aldaar gehouden worden. Hetgeen in het *Landbouwkundig Schoolboek voor de Jeugd*, uitgegeven door de Maatschappij ter bevordering van den Landbouw, te Amsterdam, Amst. 1802, en in het *Leerboek over den Landbouw*, in zamenspraken, van H. PONSE, Leyden 1810, aangaande de Schaaps-teelt, wordt voorgesteld, kan op doelmatigheid voor het beoogde onderwijs aanspraak maken. Hetzelfde mag gezegd worden omtrent het *Handboek van Vaderlandsche Landhuishoudkunde* van wijlen den Hoogleraar J. A. UULKENS, voor Academisch Onderwijs ingerigt, Gron. 1819. Het werk van G. P. LASTYRIE, *Over de Spaansche Schapen*, uit het Fransch vertaald, *Haarlem* 1801, is ongemeen belangrijk, doch alleen in een bepaald opzigt voor ons land van toepassing. Het werkje van DAUBENTON, getiteld: *Onderwijs voor Schaapherders*, vertaald uitgegeven, door de reeds genoemde Amsterdamsche Maatschappij, Amst. 1791, is en blijft een hoogst nuttig boek, bijzonder geschikt voor het oogmerk, waartoe het in der tijd geschreven werd. Het bevat evenwel geenszins al hetgeen

de ondervinding van latere jaren, zoo in Frankryk als elders, aangaande de Schaaps-teelt en wolverbetering heeft geleerd, en kan dus niet gerekend worden in allen deele aan de vorderingen van den tegenwoordigen tijd te voldoen (*). In het *Onderrigt ter onderhouding der gezondheid van de Huis- en Winstgevende dieren* van den Leipziger Hoogleeraar J. C. RIBBE, met eene voorrede en aantekeningen van J. A. UILKENS, Groningen 1823, worden de algemeene regels der Schaaps-teelt duidelijk voorgedragen, doch in een beknopt bestek. Men vindt in hetzelfde slechts de hoofdzaken aangewezen, welke opzigtelijk de opvoeding, leefwijze, be-

(*) Deze overzetting werd vervaardigd naar de eerste uitgave van het werkje, reeds in 1784 uitgekomen onder den titel: *Instruction pour les bergiers et les propriétaires de troupeaux*. In 1794 verscheen eene tweede, door den Heer DAUBENTON verkorte, uitgave van hetzelfde in het licht. In 1802 werd het gheele werkje, na den dood des Schrijvers, op last van het Fransche Gouvernement, wederom uitgegeven door den Heer HUZARD, die hetzelfde met vele aanmerkingen vermeederde. Thans is dit werk opgevolgd door dat van den Heer TESSIER, getiteld: *Instruction sur les bêtes à laine, et particulièrement sur la race des mérinos*, Paris, 1811, mede op order des Ministers van Binnenlandsche Zaken ontworpen en uitgegeven. Dit handboek is bewerkt naar de voortgangen, welke ten aanzien der veredelde schaaps-toelt en wolverbetering in Frankrijk zijn gemaakt. DAUBENTON legde daartoe, volgens het ontwerp, vroeger door COLBERT en later door DE TRUDAINE voorgesteld, voor meer dan vijftig jaren, den eersten grond. Men leze hierover de belangrijke Verhandeling, in 1777, gelezen in eene Vergadering van de Koninklijke Academie der Wetenschappen, te Parijs: *Over de Fransche Wol in vergelijking met andere*, te vinden achter de eerste uitgave van het aangehaalde werk van DAUBENTON.

handeling, en voortteling der Schapen dienen te worden opgevolgd.

Dan, welke waarde en bruikbare strekking deze schriften voor derzelver bijzondere bedoelingen hebben mogen, en welke wij daaraan gaarne en geheel toekennen, zij zijn als onvoldoende te achten, om ons met de inlandsche Schaaps-teelt en hare aangelegenheden bekend te maken.

Het zal wel niet noodig zijn in een breedvoerig beoog te treden van het belang, dat in eene meer volledige kennis nopens dit gedeelte onzer Vee-teelt gelegen is. Behalve dat de Schapen een voornaam bestanddeel van den Landbouw, en geen onbeduidend gedeelte van den volks-rijkdom uitmaken, bestaat er een grooter verschil tusschen de rassen, verscheidenheden, en landhuishoudelijke bestemming van het volvee, dan van de overige Huisdieren, met name het Paard, Rund, en Varken. Ook zal het niet kunnen worden ontkend, dat, indien er te denken valt aan de verbetering of veredeling van sommige rassen, hetzij door het paren van de verschillende inlandsche, of het kruisen van deze met vreemde, zulks dient te worden gegrond op de nauwkeurige kennis van onze Schapen en derzelver wol, ten einde reeds, als van voren, eenigermate te kunnen beoordeelen, welke voor eene bedoelde verbetering of veredeling de meeste vatbaarheid bezitten, of omtrent welke het, wegens deze of gene redenen, minder raadzaam zij dit te beproeven.

Ik heb derhalve geoordeeld geen geheel nutteloozen arbeid te ondernemen met de beschrijving der hoofdrassen en verscheidenheden van Schapen, welke ons Vaderland, dat is, Noord-Nederland, oplevert, en deze als onder één overzigt te brengen, alsmede met het opgeven der wijzen, hoe dezelve, in de onderscheidene streken, onderhouden worden. Ik wensch hierdoor eenigzins

een gemis aan te vullen, hetwelk nopens dit gewigtig voorwerp onzer landhuishouding bestaat.

De aanleiding tot het opvatten dezer taak werd mij gegeven door de prijsvraag, welke, sedert 1821, van wege het *Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*, betrekkelijk de inlandsche Schaaps-rassen, en de verbetering der wollen, ter beantwoording, telken jare, is uitgeschreven. Zij is van dezen inhoud:

» Welke zijn de onderscheidene rassen van Schapen,
 » die in ons Vaderland gevonden worden? Waarin ver-
 » schillen dezelve van elkander, inzonderheid ten aanzien
 » van de hoeveelheid en hoedanigheid van derzelve wol?
 » Welke van deze rassen verdienen onvermengd te wor-
 » den gehouden? Welke kunnen, hetzij door kruising
 » met andere inlandsche rassen, hetzij op eene andere
 » wijze, in hunne wol verbeterd worden, en op welke
 » wijze behooren dan zoodanige Schapen behandeld te
 » worden, en welk een leefregel zal men dezelve doen
 » houden?"

» Daar de pogingen tot verbetering onzer inlandsche
 » wol, door de vermenging met Spaansche Schapen, veel-
 » al in ons Vaderland niet gelukkig geslaagd zijn; zoo
 » bedoelt men, bij het laatste gedeelte dezer vraag, meer
 » bepaaldelijk, om de rassen, wier wol van eene ge-
 » ringe waarde is, door vermenging met andere inland-
 » sche rassen, te doen verbeteren, waarmede in som-
 » mige Provinciën eenige voordeelige proeven genomen
 » zijn, welke verdienen meer algemeen voortgezet te
 » worden. — Verder worden de schrijvers uitgenoodigd,
 » om de verschillende inlandsche rassen, zoo veel mo-
 » lijk, door afteekeningen te doen kennen."

Men had mogen verwachten, dat aan de loffelijke pogingen des Genootschaps ter bevordering van dezen gewigtigen tak onzer landbouwkundige nijverheid, reeds lang, op eene voldoende wijze, zou zijn beantwoord

geworden. Daar dit niet geschied is, wekte zulks in mij den lust en het voornemen op, om mijne krachten aan dit onderwerp te beproeven, en mijnen arbeid aan het oordeel mijner geachte Medeleden te onderwerpen, of dezelve welligt hunne goedkeuring mogt wegdragen, ten einde met het zegel daarvan te worden bekroond. Zulks zou mij voorzeker tot de beste en aangenaamste voldoening hebben verstrekt. De bewerking dezer Verhandeling is dan ook gedeeltelijk ingerigt naar de punten, in de voorgestelde vraag vervat.

Weldra echter ondervond ik, dat het onderwerp geenszins voor zoodanige beknopte uitvoering vatbaar was, als zulks oppervlakkig scheen. Om toch over het verbeteren der wol, door de kruising der verschillende inlandsche Schapen, met eenigen grond, te kunnen pordeelen, en de behandeling aan te toonen, welke deze daarbij dienen te ondergaan, komt niet alleen in aanmerking de volkomene kennis der rassen op zich zelve, en van de algemeene regels der kruising, zoo wel als van de leefregelkunde der Schapen, maar ook van de wolsoorten, derzelve bestemming, en aanwending tot zeer onderscheidene oogmerken. Het kwam mij te mocijelijker voor in dezen eene wenschelijke kortheid te betrachten, daar ik op geene geschikte handleidingen, in onze taal geschreven, kon terug wijzen.

Ik besloot, om deze redenen, zoodanige algemeene beginselen, betreffende de opvoeding en levenswijze der Schapen, het kruisen derzelve, de kennis der wol, en sommige bijzonderheden, tot derzelve handel en fabriekmatige verwerking behoorende, in dit geschrift op te nemen, als ik voor de hoofdbedoeling des onderwerps noodzakelijk oordeelde, ten einde hetzelfde beter zoude mogen beantwoorden aan de behoefte van de meeste der genen, die de Schaaps-teelt bij ons uitoefenen.

Hierdoor heeft de Verhandeling eene grootere uitgc-

breidheid verkregen, dan ik mij zelven, in den beginne, had voorgesteld, en tevens eene andere strekking, dan mij toescheen regtstreeks bij de uitgeschrevene prijsvraag bedoeld te zijn. Vele der behandelde zaken toch kunnen worden beschouwd, als buiten den inhoud van dezelve, en dus ook buiten het oogmerk der verlangde beantwoording, te zijn gelegen.

Deze bedenkingen hebben mij genoopt liever van de onzekere kans eener eervolle bekrooning af te zien, dan mij aan gegronde aanmerkingen bloot te stellen, die op het werk, naar den aard des voorstels, zouden kunnen worden gemaakt. Ik vond dus raadzaam hetzelfde op eene andere wijze in het licht te geven. Indien echter mijne pogingen kunnen geacht worden iets nuttigs te bevatten, ik zal steeds erkennen daartoe door het *Provinciaal Utrechtsch Genootschap* aangespoord te zijn geworden.

Deze arbeid moet echter niet anders worden beschouwd, dan als eene proeve, waaraan niet weinig te verbeteren valt, en veel behoort te worden toegevoegd, voor dat dezelve op eenige volledigheid aanspraak kunnen maken. Ik wilde slechts den grondslag leggen tot eene meer nauwkeurige kennis der Schaaps-teelt in ons land, en tot eene meerdere belangstelling in dezelve mijne landgenooten opwekken. Mogten verlichte en bekwame mannen tot dit oogmerk willen medewerken, opdat deze tak van nijverheid tot meerdere volkomenheid worde gebragt, en dezelve aan de Maatschappij ruimere voordeelen oplevere, dan zij tot hiertoe gedaan heeft!

Gaarne betuig ik, zonder de hulp van anderen, niet in staat te zijn geweest eene opgave te doen van de onderscheidene Schapen, die in de verschillende gewesten onzes lands worden aangetroffen, noch van derzelve bijzondere behandeling, en de voorname bestemming

der wollen, welke zij voortbrengen. Ik moet daarom mijnen openlijken dank betuigen aan zoo velen, als mij hiertoe wel met hunne bijdragen hebben willen ondersteunen, door, op eene allezins heusche wijze, mijne, aan hen gerigte vragen, te beantwoorden. Zij kunnen gerekend worden, door hunne mededeelingen, een wezenlijk deel aan dit werk te hebben verkregen. Hunne namen inogen hier niet worden verzwegen. Het zijn de Heeren J. J. G. VAN EVERDINGEN, Ontvanger te *Deil*, en L. A. J. W. SLOET, Advocaat te *Zulphen*, in *Gelderland*; D. J. R. JORDENS, Secretaris der Commissie van Landbouw, te *Deventer*; G. REINBACH, Burgemeester op *Texel*; JACOBUS BOUMAN, Landbouwer in de *Beemster*; A. SCHULD, Vee-arts der Eerste Klasse, te *Dordrecht*; S. J. GALAMA, Med. Dr., te *Sneek*; P. C. SCHELTEMA, te *Franeker*; W. VAN PEYMA, Landbouwer, te *Ternaard*, in *Friesland*; J. HERES, Lid der Commissie van Landbouw, te *Oude Schans*, G. REINDERS, Landbouwer op de *Noord-Polder*, G. DUSSELDORP, Conducteur bij den Waterstaat, en D. VAN SETTEN, Vee-arts der eerste klasse, te *Onderdendam*, in de Provincie *Groningen*; G. F. WESSELMAN, Secretaris der Commissie van Landbouw, te *Helmond*, W. F. RYKSEN, Vee-arts der eerste klasse, te *Vegchel*, in *Noord-Brabant*; J. VAN HERTUM, Vee-arts der eerste klasse, te *Zierikzee*; en P. MOUWEN, Vee-arts der eerste klasse, te *Assen*.

Ik heb gelijke verpligting aan de Heeren Fabrikanten R. F. ELIN MODDERMAN, te *Utrecht*; P. MAAS Cz., en C. MAAS en Zoon, te *Delft*; P. en H. VREEDE, te *Tilburg*; J. DE WIT en VAN DER HEYDEN en Co., te *Hilversum*; en C. en H. VAN DER FEER, te *Sneek*, die mij, opzigtelijk de hoedanigheden der inlandsche wol-soorten, en derzelve meerdere of mindere geschiktheid voor fabriekmatige verwerkingen, wel met hunne inlichtingen hebben willen bijstaan. Mijn hooggeachte Vriend, de Heer J. KOPS, heeft mij wel het gebruik van onderscheidene

belangrijke stukken willen toestaan, betreffende de inlandsche Schapen en wollen, die hij, in zijne voormalige betrekking, als Commissaris tot de zaken van den Landbouw, heeft kunnen verzamelen. Alle hebben dus voor de betoonde hulp aanspraak op mijne erkenning en wederkerige dienstvaardigheid.

Daar ik geoordeeld heb de Schapen, de wijze van dezelve te onderhouden, en de plaats, welke zij in het landbedrijf beslaan, volgens de Gewesten te moeten beschrijven, heeft dit, nu en dan, tot eenige wijdloopigheid, en somwijlen ook tot herhaling van dezelfde zaken, aanleiding gegeven. Dan, dewijl vele bijzonderheden voor eene eenigzins naauwkeurige kennis der Schaaps-teelt, zoo als deze in de verschillende streken onzes lands gedreven wordt, onmisbaar zijn, heb ik geoordeeld aan derzelve vermelding niet te kort te moeten doen.

Vermits het moeilijk valt, door enkele beschrijvingen, een volkomen duidelijk denkbeeld te doen verkrijgen van de verschillende rassen en verscheidenheden van Schapen, heb ik getracht hieraan te gemoet te komen, door van de voornaamste, die bij ons bestaan, eene aanschouwelijke voorstelling te geven. Hierdoor is, gelijk ik vertrouw, mede voldaan aan de uitnodiging, bij de straks vermelde prijsvraag uitgedrukt. De afbeeldingen zijn naar de levende voorwerpen, onder mijn oog, geteekend, en ik vlei mij, dat dezelve getrouw zullen worden bevonden. De tusschen-soorten of verscheidenheden, wier verschil veelal onmerkbaar incenvloeit, zullen gemakkelijk tot de hoofdsorten of rassen kunnen worden teruggebragt.

Overeenkomstig het opgevatte ontwerp, wordt hier alleen gehandeld over de inlandsche Schapen, derzelve wollen, en de verbetering van deze, voor zoo ver dezelve kan worden verkregen, zonder vermenging met vreemde rassen. Mijn voornemen is, om deze Verhandeling, bij

wijze van toevoegsel, te doen achtervolgen door eene korte beschrijving van het *Spaansche ras der Merinos*, en van het *Engelsche Zuiderdwin-Schaap*.

Ik heb geoordeeld, ter vergelijking en opheldering van verschillende zaken, gebruik te moeten maken van hetgeen vele buitenlandsche geschriften omtrent de Schaaps-teelt, de kennis, en behandeling der wol, in ruime mate aanbieden. Daar deze teelt in andere landen met meerdere belangstelling gedreven wordt, en aldaar grootere vorderingen in dezelve, dan bij ons gemaakt zijn, heb ik gemeend deze bronnen niet ongekend te moeten laten, ter aanwijzing der grondregels en middelen, welke men aldaar gevolgd en aangewend heeft.

Over de ziekten der Schapen heb ik niet opzettelijk gehandeld, daar zulks tot de Vee-artsenijkunde behoort. Men zal de Handboeken over dit vak daaromtrent kunnen raadplegen. Hier en daar is, met opzigt tot sommige ziekten der Schapen, verwezen naar het, door mij zamengestelde, *Handboek over de Gencees- en Verloskunde van het Vee*, uitgegeven bij R. J. SCHIERBEEK, Groningen 1819 en 1826. (*). Alleen in zoo ver heb

(*) Eene derde uitgave van dit Handboek is, bij denzelfden Uitgever, in 1833, in het licht verschenen. Ik acht mij verplicht te herinneren, dat ik niet, op eene voldoende wijze, in de gelegenheid gesteld zijnde, om aan deze uitgave die veranderingen en verbeteringen toe te brengen, welke ik gewenscht had, mij tevens moet vrij kennen van de onnaauwkeurigheden, die er van de vroegere in overgebleven, of op nieuws bijgekomen mogen zijn. Het doet mij leed buiten staat te zijn geweest de herziening van dit Handboek, binnen den tijd, die mij daartoe, onder de reeds, buiten mijn weten, begonnen herdrukking, werd gelaten, op mij te nemen. Daar schier elke dag in de beoefening der Vee-artsenijkunde nieuwe ondervinding oplevert, terwijl deze ons tot betere en uitgebreidere inzichten leidt, had ik, ten einde het nut van dit werk te bevorderen,

ik hier van de gebreken of ongesteldheden der Schapen gewag gemaakt, als dezelve, in eenige streken, meer of min gemeenzaam voorkomen, of ook als de onmiddelijke uitwerking van deze of gene invloeden, namelijk van de weérsgesteldheid, voedsels, of wijze van verzorging, moeten worden beschouwd. Hierbij vindt men dan ook meermalen de middelen ter voorbehoeding of genezing aangewezen.

- Dit zij genoeg, om de aanleiding, het oogmerk, en de strekking dezer Verhandeling te doen kennen. Ik hoop, dat mijne pogingen mogen dienen tot bevordering der belangen van den Landbouw, als de meest bestendige en duurzame bron van levens-hestaan en maatschappelijke welvaart.

gaarne daaraan dat geen veranderd of toegevoegd, waartoe eene nadere beschouwing mij aanleiding heeft gegeven, of hetwelk oplettende en kundige Vee-artsen en Landbouwers mij wel hebben willen mededeelen. Dit moge mij tot verschooning verstrekken bij hen, aan wie ik gemeld had, bij eene nieuwe uitgave van het bedoelde Handboek, van de medegedeelde opmerkingen gebruik te zullen maken.

EERSTE AFDEELING.

*Over het Schaap, deszelfs oorsprong, ras-ver-
deeling, en nuttigheid, als voorwerp der
landhuishouding, en voor den mensch,
in het algemeen.*

Het Schaap (*Capra Ovis*) wordt met regt gehouden voor het nuttigste aller dieren, welke de mensch aan zijne behoeften heeft weten dienstbaar te maken. Hetzelve is voor hem ten eenemale onontbeerlijk geworden. Reeds in de vroegste kindschheid der wereld, vinden wij het Schaap aan den mensch verbonden, en het voorwerp zijner zorgen en belangstelling (*). Geen wonder inderdaad, dewijl geen ander dier

(*) In de gewijde Geschiedenis komt ABEL, de vierde mensch, reeds voor als een Schaapherder (*Genesis IV vs. 2.*). De hoofd-rijkdom der Aartsvaderen bestond in de Schaaps-kudden. Vergelijk H. MUNTINGHE, *Geschiedenis der menschheid naar den Bijbel*, D. I. bladz. 101. D. II, bladz. 24; J. A. ULLKENS, *Redevoeringen over de volmaaktheden van den Schep- per in zijne Schepselen beschouwd*, D. III. bladz. 249 en verv. Groningen 1805.

hem, behalve de melk tot voedsel, zulk eene geschikte stoffe, als de wol, tot dekking des ligchaams aanbod. Hoewel vele andere voortbrengselen uit het planten- en dieren-rijk hiertoe dienen, zoo kunnen dezelve, met opzigt tot de bewaring der gezondheid, geenszins, in alle opzigten, de wol vervangen. Indien de huiden van ter neder gevelde dieren den mensch, in eenen nog weinig beschaafden staat verkeerende, tegen den invloed des guren weders konden beschermen, zoo waren deze daartoe, bij de vermenigvuldiging zijns geslachts, als van zelfs, niet meer toereikende, en moest hij naar eene andere bedekking des ligchaams omzien. Thans mag men, misschien met uitzondering van enkele luchtstrecken, ten minste in ons werelddeel, de wollen kleederen onder de eerste levensbehoefsten rangschikken, terwijl dezelve in de warmste gewesten des aardbodems nauwelijks geheel kunnen worden ontbeerd.

Het valt niet met zekerheid te bepalen, in welke streken der aarde de mensch het Schaap het eerst temde, tot zijne oogmerken aanwendde, en tot veredeling, en het geven van meerdere voordeelen, voorbereidde. Waarschijnlijk evenwel geschiedde zulks daar, waar hij zelf het eerst te voorschijn trad, en zich tot het gezellige leven vormde. De bergachtige, drooge en koele, landstrecken, in het midden van Azië, zullen dus zoowel voor het oorspronkelijke Vaderland van het Schaap, als van vele andere onzer grootere huisdieren moeten worden gehouden. Kon de onderwerping van het dier den mensch gemakkelijker vallen dan de temming van sommige anderen, hetzelfde vond, als huisdier, in de bedoelde vruchtbare en gezegende oorden, onder de gunstigste luchtgesteldheid, bij een overvloed van geschikte voedselen, de beste gelegenheid voor de meest volkomene ontwikkeling, en eene spoedige vermenigvuldiging, ten einde den redelijken

bewoner der aarde, bij zijne verspreiding over dezelve, te kunnen volgen. Werwaarts deze, nog aan geen vast verblijf verbonden, maar steeds rondzwerfende, zich begaf, voerde hij voorzeker het dier, welks uitstekende voordeelen hij had leeren kennen, met zich, zoo ver als de gesteldheid des klimaats en van den bodem voor deszelfs onderhoud en voortdoring geschikt werden bevonden. Thans leeft het Schaaap over het grootste gedeelte van den bekenden aardbol, hoewel in uitwendige gedaante, naar de onderscheidene streken, grootelijks verschillende. Ja, wordt het tamme Schaaap schier overal, ten behoeve van den mensch, gevonden, velen zijn van gevoelen, dat het nergens meer in den wilden staat wordt aangetroffen, en voor eene volkomene verwildering zelfs onvatbaar zoude zijn geworden (*). Anderen intusschen zijn van meening, dat, in sommige deelen van Azië, nog wilde Schapen bestaan (†).

Er zijn verschillende gevoelens, of het tamme Schaaap voor een oorspronkelijk schepsel, dan wel voor de afstammeling van een ander dier te houden zij. Vele Natuuronderzoekers stellen, dat het tamme Schaaap afkomstig is van het *Ammons-Schaaap* (*Capra Ammon*), of den *Musmon* van PLINIUS (§), welk dier door PAL-

(*) BLUMENBACH, *Handboek der Natuurlijke Historie of Natuurgeschiedenis*, door J. A. BENNET en G. VAN OLIVIER, uit het Hoogduitsch vertaald, Leyden 1802, bladz. 138.

(†) J. G. ELSNER, *Handbuch der veredelten Schafzucht*, Stuttgart und Tubingen 1832. S. 4. Hij wil, dat deze wilde Schapen nog zeer veel overeenkomst hebben met den *Argali* en *Mouflon*, en naast deze op den eersten trap staan der verandering of veredeling, welke het Schaaap, bij den overgang uit den natuurlijken staat tot tam vee, heeft ondergaan.

(§) *Historia Naturalis*, Libr. VIII. Cap. XLIX.

LAS (*), GMELIN (†), DE BUFFON (§), SCHREBER (**), TILLESIIUS (††), en anderen, onder den naam van *Argali* of *Mouflon* (Müffelhier, Muffeldier), is beschreven en afgebeeld. Het draagt den laatsten naam, voor zoo ver het in de zuidelijke deelen van Azië en Europa, vooral op de Eilanden *Corsica*, *Sardinië*, *Griekenland*, als ook in *Barbarijë*, gevonden wordt, terwijl het daarentegen, waar het in de noordelijkste deelen van *Europa* en *Azië*, namelijk in *Siberië*, *Tartarijë*, tot aan *Kamschatka* voorkomt, *Argali* genoemd wordt. Men houdt beiden voor een en hetzelfde dier, hoewel zij zich in uitwendige gedaante aanmerkelijk onderscheiden, hetgeen men als het gevolg van den verschillenden invloed van het klimaat, den bodem, en het voedsel beschouwt. De *Argali* in *Siberië* is grooter en zwaarder van gestalte dan de Europeaanse en Africaanse *Mouflon*. De wijfjes van de laatsten hebben in *Sardinië* en *Corsica* geene, of slechts zeer kleine, horens, welke bij den Aziatischen *Argali* hoogst zelden ontbreken. Deze zou de noordelijke, de *Mouflon* de zuidelijke, gewesten der aarde het eerst met wolven hebben bevolkt. Beide dieren houden zich, in de bergachtige en boschrijke streken der gemelde landen, in kudden op, die zelden meer dan tien stuks bevatten (§§).

(*) *Specilegium Zoölogicum*, Fasc. IX. Tab. 1. 2.

(†) *Reize door Siberiën naar Kamschatka*, van het jaar 1733 tot 1743, Haarlem 1752. D. I. bladz. 296.

(§) *Histoire Naturelle générale et particulière*, Tom. XI. p. 352.

(**) *Die Saugthiere in Abbildungen nach der Natur mit Beschreibungen*, Erlangen 1774. Pl. CCLXXXVIII.

(††) *De Aegocerote Argalide Pallasii, ovis domesticae matre, cum tabula lithographica* in de *Nova Acta Physico-Medica Acad. Caesar. Leopoldino-Carolinae*, Tom. XII. part. I. p. 288. sqq.

(§§) De beschrijvingen, welke wij van den *Argali* vinden,

De veronderstelde afkomst grondt zich op de overeenkomst, welke het tamme Schaap, bij al de veran-

kunnen dienen, om dit dier eenigermate te doen kennen, ten einde deszelfs overeenkomst en verschil met het Schaap te beoordeelen. Het is een groot en sterk dier, van ongemeen zware horens voorzien, dat, door een ongemeen fijnen reuk, den mensch reeds op een afstand ontdekt, zoodat hetzelfde niet dan onder den wind, en met veel voorzigtigheid, kan worden genaderd, hetwelk zijnen vervolger schuwt, en zich, door een vluggen loop, aan hem weet te onttrekken. Wanneer zulks niet geschieden kan, valt het moeilijk te overmeesteren, waardoor het dus, zoo wel als ten aanzien der gedaante, tot het *Damhart* nadert.

Volgens GMELIN zijn de horens van den *Argali* twee ellen lang, en wegen tusschen 30 en 40 ponden Russisch gewigt. Dezelve worden niet zelden door het vechten afgestoten. Zij zijn aan den kop zoo ruim, dat de kleine woestijn-vossen zich daarvan bedienen, om er hun verblijf in te houden. De gemelde Schrijver zegt, dat dit dier, ten aanzien van het haar, den smaak van het vleesch, en de vlugheid, tot het geslacht der Herten en Reeën behoort, waarvan het evenwel, door de altoos blijvende, en niet wisselende, horens verschilt.

De, in een' cirkel gebogene, horens geven het eenige gelijkheid met de Schapen, doch het gemis van wol en deszelfs vlugheid onderscheiden het van de laatsten. Het behoort tot de Steenbokken, ten aanzien der haren, de levenswijze in steenachtige landen, en de neiging tot bestendig vechten, maar het gemis van den baard, en de kromme horens zonderen het wederom van dit geslacht af.

Het verdient opgemerkt te worden, dat latere Reizigers en Natuuronderzoekers meerdere soorten van *Mouflons* of *wilde Schapen* dan de hier opgegevene hebben leeren onderscheiden. Wij vinden daarvan in den *Dictionnaire Classique d'Histoire Naturelle* par AUDOUIN, BOURDON, BRONGNIART, DE CANDOLLE etc. Paris 1827. Tom. XI. pag. 259, de volgende verscheidenheden opgenoemd:

1°. *Le Mouflon* (*Ovis Aries fera et Ovis Ammon*, BUFFON, Tom. XI. p. 29).

deringen, die hetzelfde heeft ondergaan, met het wilde of Ammons-Schaap heeft behouden, zooals de stem of het blaten, de wijze van voortteling en verdediging, het nuttigen van dezelfde plant-voedsels, en de neiging om zout te lekken, het gezellig oponthoud in kudden, de gemakkelijke toenadering tot elkander, het bestaan van uitwendige traankuilen onder de oogen, de gelijke gedaante en wisseling der tanden, sommige ongesteldheden, zoo als de draai-ziekte (*): alle welke eigenschappen aan beide gemeen zijn. Inzonderheid komt hierbij ook de waarneming in aanmerking, dat, door de paring van het gewone of tamme met het wilde Schaap, jongen worden voortgebracht, die het vermogen bezitten, om zich verder voort te planten.

Intusschen wordt het gevoelen, dat het tamme Schaap van den *Argali* of *Mouflon* afkomstig zou zijn, door anderen, niet als boven allen twijfel beschouwd. GME-

2°. *P Argali* (*Ovis Argali*, *Musimon asiaticus* et *Ovis fera Siberica*, vulgo *Argali dicta*, PALLAS, *Specilegium Zoölogicum*, Fasc. XI).

3°. *Le Mouflon d'Amérique* (*Ovis Montana* GEOFFROY ST. HILAIRE).

4°. *Le Mouflon à Manchettes* (*Ovis Ornata* GEOFFROY ST. HILAIRE); ook voorkomende onder den naam van den *Afrikaanschen Mouflon*, *Ovis Tragelaphus* CUVIER et DESMARET.

5°. *Le Mouton barbu* of het gebaarde Schaap. Dit wordt, door de laatstgenoemde Schrijvers, met de *Ovis Tragelaphus* voor dezelfde soort gehouden.

In het aanghaalde werk wordt nog gewag gemaakt van eene zesde soort, waarvan de horens in het Museum te Parijs aanwezig zijn, afkomstig van den *Caucasus*. Dit dier zou, wegens deszelfs lange horens en voorhoofds-uitsteeksels, *Ovis longicornis* kunnen genoemd worden.

(*) Dat de *Musmon* zeer zwak van hoofd is, en daarom zoo moet gehoed worden, dat hetzelfde van de zon afgekeerd zij, wordt door PLINIUS opgemerkt. *Infirmisimum*, zegt hij, *percori caput, quamobrem aversum a sole pasci cogendum*. l. c.

LIN houdt den *Argali* voor hetzelfde dier, als den *Musimon* der ouden, doch schijnt het geenszins voor het oorspronkelijke Schaap te erkennen. BOJANUS meent in de afmetingen der verschillende beenderen van den kop, en den minder buitenwaarts gekeerden stand der horens van den *Argali*, in deszelfs korten staart, en wilde geaardheid, te veel verschil tusschen denzelven en het tamme Schaap, als ook de Geit, te vinden, om dezelve voor dieren van eenen en denzelfden stam te houden. Hij is veeleer geneigd den *Argali* als een dier van zijne eigene soort te beschouwen, hetwelk eenigermate het midden houdt tusschen het Schaap en de Geit, doch met geen van beiden overeenkomt (*). RIBBE zegt mede, dat de gronden, welke worden aangevoerd, om te bewijzen, dat het tamme Schaap van den *Argali* of *Mouflon* zou afstammen, hem niet overtuigend voorkomen. Hij houdt het Schaap veeleer voor een zelfstandig dier, en een geschenk der Natuur, tot welks

(*) *Craniorum Argalidis ovis et caprae domesticae comparatio, additis tabulis duabus lithographicis*, in hetzelfde deel der aangehaalde *Acta Academiae Caesareae Leopoldino-Carolinae*, pag. 291.

Volgens BOJANUS is het achterhoofd (*occiput*) van den *Argali* breeder en langer, het voorhoofd (*frons*) inzonderheid veel breeder; doch de overige beenderen van het aangezicht zijn niet zoo breed, en die van het gehemelte smaller dan bij het Schaap. De *Argali* onderscheidt zich verder door ruimere oogholten, grootere openingen van de achterste neusholten en het achterhoofds-gat.

Dezelve verschilt, volgens den gemelden Natuurkundigen, van de Geit, door het gemis van uitwendige traan-groeven bij deze, en door de minder spitse en dunne gedaante der horens, welke aan de laatste eigen, en bij de wijfjes steil gerigt zijn. Het aangezicht van den *Argali* is over het geheel minder verheven en meer te zamen gedrukt, dan bij de Geit.

verschillende gedaante en eigenschappen de koude, zoo wel als de warme, luchtstreken van Azië en Europa, even zoo veel hebben toegebracht, als zulks waarschijnlijk ten aanzien van het Paard, Rund, den Ezel, en Hond, heeft plaats gehad (*). STURM is insgelijks het gevoelen geenszins toegedaan, dat het Schaap van den *Mouflon* afstamt, op grond, dat dit dier meer met het wijfje van een Hert overeenkomt dan met een Schaap (†).

Nog anderen zijn van meening, dat de Geit (*Capra Hircus*) invloed gehad hebbe op het voortbrengen der rassen van het tamme Schaap, daar men heeft waargenomen, dat, door de paring van Geiten-bokken en Ooi-Schapeu, en omgekeerd, bastaarden worden voortgebracht, die vruchtbaar zijn. CUVIER (§) stelt, dat de Schapeu na aan de Geiten verwant zijn, en vruchtbare bastaarden voortbrengen, terwijl DE BUFFON (**) mede

(*) *Ueber die in Europa und anderen Erdtheilen bekannten Schafarten* von Professor RIBBE in Leipzig; te vinden in het *Archiv für Pferdekenntniss, Reitkunst, Viehzucht, Thierarzneikunde und Thierhandel*, von Dr. J. J. WEIDENKELLER B. I. Heft 2. Altenburg 1823. S. 147. BLUMENBACH beschrijft het gewone en Ammons-Schaap, als twee verschillende soorten uitmakende, zonder zijn eigen gevoelen over de vermeende afkomst des eersten van het laatste er bij te voegen, (a. p.).

(†) *Ueber Racen, Kreuzungen, und Veredlung der Landwirtschaftlichen Hausthiere*, Elberfeld 1825, S. 43.

(§) *Le Règne Animal distribué d'après son organisation*, Tom. I. p. 267, 268, Paris 1817.

(**) *Histoire Naturelle*, T. c. p. 365. Zulks wordt ook aangenomen door C. F. GERMERSHAUSEN, in het werkje: *Das Ganze der Schafzucht; neu bearbeitet von FRIEDRICH POHL*, Dritter Auflage erster Theil, Leipzig 1818, S. 23. Men vindt hier over het wilde, oorspronkelijke, of stam-schaap, den overgang van hetzelfde in den huiselijken staat, en de thans bestaande hoofdrassen, zeer veel belangrijks voorgedragen.

reeds heeft opgemerkt, dat het Schaap en de Geit iets gemeenschappelijks in hunnen oorsprong hebben. Volgens zijne ondervinding bespringt de geile Bok het Ooi-Schaap, en bevrucht hij hetzelfde gemakkelijk, doch de Ram bezwangert geenszins de Geit. Dr. SCHMALZ (*) evenwel beweert, dat in *Pruissisch-Lithauwen* kudden van Schapen bestaan, afstammende van Poolse Geiten, die met Rammen van het gewone land-Schaap hebben gepaard. Hij meent, dat er veel Geiten-bloed niet alleen in de gewone Schaaps-rassen vloeit, maar dat zelfs, door de vermenging van de Geit en het Schaap, fijnwollige rassen, zoo als de *Merinos*, zijn voortgebracht.

Het is voorzeker moeilijk, bij deze uiteenloopende gevoelens der Natuurkenners, en de onvolledigheid der geschiedenis van de trapwijze verandering, welke het Schaap ondergaan hebbe, deszelfs zelfstandig bestaan of afstamming van eenig ander dier met zekerheid te bepalen, waartoe ook eene meer naauwkeurige kennis van de verschillende soorten der *Mouflons*, en de betrekking, in welke dezelve tot elkander staan, schijnt gevorderd te worden (†). Dan wij oordeelen ons in dezen van een verder onderzoek te mogen onthouden, daar deze zaak thans voor de practische Schaaps-teelt op zich zelve min belangrijk is geworden.

Hetzelve mag, in ons oog, voor een der nuttigste leerboeken worden gehouden, welke over de Schaaps-teelt bestaan.

(*) *Thierveredlungskunde*, Königsberg 1832. S. 221. Men vergelijkte voorts over de groote overeenkomst der Geiten en Schapen, zoowel wat derzelve hebbelijkheden als lichamelijke bewerktuiging betreft, hetgeen breedvoerig wordt voorgesteld in den *Dictionnaire Classique d'Histoire Naturelle*, op het woord: MOUTON.

(†) Zie hierover verder den *Dictionnaire Classique*, a. p. S. 267, en de overige aangehaalde werken.

Zoo als het Schaap, in al zijne verscheidenheden, thans voorkomt, is hetzelfde een zachtaardig, doch zwak, en onbchulpzaam dier. Het zou, gelijk DE BUFFON (*) zegt, naauwelijks in zijn bestaan kunnen voortduren, indien de mensch niet aan hetzelfde zijne aanhoudende zorgen en bescherming bleef verleenen. De mensch en het Schaap zijn dus voor elkander even noodzakelijk geworden.

In de veranderingen, welke het Schaap, voorzeker grootendeels ten gevolge der natuurlijke invloeden van luchtgesteldheid, bodem en voedsel, doch deels ook door het bestier der paring, in één woord, door de verschillende behandeling en levenswijze, waaraan hetzelfde werd blootgesteld, zoo wel ten aanzien der lichaams-gestalte, sterkte, en wol, als ook van deszelfs ziels-, en eigene levens-geaardheid of temperament, heeft ondergaan, moet de grond gezocht worden van het ontstaan der menigvuldige rassen en verscheidenheden, welke van dit hoogt belangrijk dier worden aangetroffen.

Het zal niet ondienstig zijn kortelijk aan te wijzen, wat men door *rassen* te verstaan hebbe. Men bevat, onder de bepaling van ras, dieren, die tot hetzelfde geslacht (*genus*), en dezelfde soort (*species*) behooren, aan welke alle hoofdkenmerken der laatste eigen zijn; doch die zich, in bijzonderheden, door zoodanige veranderingen en kenteekenen onderscheiden, als de uitwerking kunnen zijn van de plaats des voortdurenden verblijfs, van den invloed der luchtgesteldheid, van het voedsel, en de geheele levenswijze, of van oorzaken, welke hiermede in het naauwste verband staan (†). Dieren, welke

(*) *Histoire Naturelle*, Tom. V. p. 3.

(†) Wij laten ons hier niet in met de verschillende meeningen, tusschen de Natuurkundigen bestaande, of namelijk de verschillende dier-rassen oorspronkelijk uit een hoofd-ras zijn voortgebracht, dan of dezelve in verschillende streken der aarde, onder zoo vele onderscheidene gedaanten, als zij

ten gevolge van zoodanige invloeden, eene algemeene overeenkomst van bijzondere eigenschappen hebben verkregen, vormen de *natuurlijke rassen*, terwijl, door de opzettelijke vermenging van verschillende rassen, door middel der voortteling, de *kunst-rassen* worden voortgebracht. Door de vereeniging der dieren van verschillende soorten, die tot hetzelfde geslacht behooren, ontstaan *bastaard-dieren*, welke geenszins als rassen worden beschouwd. Zij zijn, althans in het algemeen, onvruchtbaar.

De Fransche Landhuishoudkundige TESSIER (*) onderscheidt de Schapen in zeven hoofd-rassen, welke als zoo vele groote familien kunnen worden aangemerkt. — Deze zijn:

1°. Het *Afrikaansche Ras*. Hetzelve bezit geene hoorns, heeft eene groote gèstalte, een gebogen voorhoofd, bovenwaarts uitspringenden kop, en effen glad haar. Onder de keel bezit hetzelve eene kwabbe of kossem, en manen aan den hals, waaraan zich wol-vlokken vormen, welke uitvallen, om plaats te maken voor andere (†).

thans bestaan, zijn geschapen. Wij nemen hier als het algemeenste en waarschijnlijkste gevoelen aan, dat de rassen, en speelsoorten of variëteiten, uit slechts één ras zijn voortgekomen, en dat de groote verscheidenheid, waaronder wij dezelve thans waarnemen, de uitwerking is der verschillende omstandigheden, waaronder de dieren leven. J. F. BLUMENBACH, *Over de aangeborene verscheidenheid van het Menschelijk Geslacht*, uit het Hoogduitsch vertaald, door F. J. VAN MAANEN, Harderwijk 1801, bladz. 57 en verv. K. CH. G. STURM, *Ueber Racen u. s. w.* S. 3. J. D. HOFACKER, *Ueber die Eigenschaften, welche sich bey Menschen und Thieren von den Eltern auf die Nachkommen vererben, mit besonderer Rücksicht auf die Pferdezuucht, mit Beyträgen von Dr. FR. NOTTER*; Tübingen 1828. S. 130 en verv.

(*) *Mémoires sur les bêtes à laine, et particulièrement sur la race des Mérinos*, p. 1.

(†) Vergelijk HOUTTUYN, *Natuurlijke Historie der dieren en planten*, 1ste Deel, 1ste Stuk, bladz. 264—266.

2°. Het *Arabische Ras*. Men vindt hetzelfde aan de Kaap de Goede Hoop, in het land der Hottentotten, en in Egypte, van waar het door de Fransche Armeë is medegebragt. Dit Schaap heeft eenen zwaren, dikken, breeden, staart, waaruit een verlengsel voortkomt, hetwelk de dikte heeft van eenen gewonen staart. Hierdoor onderscheidt zich dit ras van de volgende (*).

3°. Het *Ras van Candia* of het *Cretische Ras*. Hetzelve heeft golvende wol, regte horens, omringd van eene spiraals-wijze groeve. Het is van ouds bekend onder den naam van *Strepsiceros* (†).

4°. Het *Indische Ras*, hetwelk de Hollanders naar Europa hebben gevoerd. Hetzelve is merkwaardig wegens zijne groote gestalte. De Ooijen brengen alle jaren verscheidene lammeren ter wereld. De Hollanders plaatsten dit Ras op het Eiland *Texel* en in *Vlaanderen*. Men noemt deze Schapen ook *Texelsche* en *Vlaamsche* Schapen.

5°. Het *Ras van het Eiland Féroé*, van *IJsland* en *Noorwegen*. Hetzelve is zeer klein, wild, en bijna altijd in het midden van de sneeuw verkeerende. De vacht heeft zijdeachtige draden, en andere, gelijkende naar haar, terwijl nog andere de hoedanigheid van gewone wol bezitten (§).

6°. Het *oorspronkelijke* of *inlandsche Fransche Schaap*, hetwelk men in meerdere verscheidenheden kan verdeelen. Deszelfs gestalte is kleiner dan die van het *Vlaamsche*, doch grooter dan die van het *Noordsche Schaap*. Gewoonlijk worden de Schapen, tot dit ras behoorende, onderscheiden in *Roussillonsche*, *Be-richonsche*, *Ardensche*, *Beauceronsche*, *Normandische*, en andere, welke alle bijzondere kenmerken bezitten.

7°. Het *Spaansche Ras* of dat der *Merinos*. Het-

(*) HOUTTUYN, a. p.

(†) HOUTTUYN, a. p.

(§) HOUTTUYN, a. p.

zelve is het meest geacht, wegens de voortreffelijke hoedanigheden, die het boven al de overige rassen bezit.

De grootte van dit ras is middenmatig, vergeleken met de overige rassen. De gestalte is meer rond dan lang en plat. De rammen hebben zware, breede, horens, die spiraalswijze gebogen en zeer uitgebreid zijn. De wol is kort, fijn, overvloedig, en vetachtig. Dezelve bezit van alle wolsoorten de sterkste eigenschap van te krimpen (*).

Anderen volgen, omtrent de hoofd-rassen der Schapen, rangschikkingen, welke van de bovenstaande verschillen, en brengen dezelve tot de volgende voornaam rassen terug (†).

1°. *Het Guinesche Schaap* (*Ovis guineensis* LINN., *Le Mouton Morvan* BUFFON), hetwelk ook bekend is onder den naam van het *Indische* of *langbeenige Schaap*. Het *Africaansche* en *Aethiopische Schaap* (*Ovis Africana et Aethiopica*) hebben met hetzelfde veel overeenkomst. Het zou dit ras zijn, hetwelk door de Hollanders naar Europa werd overgebracht, en bij ons is genaturaliseerd geworden.

2°. *Het breedstaartige Schaap* (*Le Mouton à large*

(*) Door sommige latere Schrijvers wordt de klassificatie van TESSIER als onvoldoende beschouwd, daar er twijfel bestaat, of niet sommige rassen of soorten voor enkele verscheidenheden te houden zijn. (Zie: *Rapport fait à la Société royale et centrale d'Agriculture, au nom d'une commission composée de M. M. le Baron TERNAUX, COQUEBERT DE MONTBRET, HUZARD père, HUZARD fils, et le Baron DE MORTEMART-BOISSE, rapporteur, sur l'Argali et l'espèce de mouton à large queue, nommé vulgairement MOUTON DE TUNIS*, in de *Annales de l'Agriculture Française*, 2me Serie Tom. XII. p. 129 et suiv.)

(†) *Dictionnaire Classique d'Histoire Naturelle*, a. p. 268—270.

queue (Ovis Laticauda Linn.) Dit Schaap onderscheidt zich door de lange gedaante van den staart, welke aan de zijden van zware plooijen of vetklompen voorzien is, die somwijlen tot zulk eene grootte aangroeijen, dat zij het dier in het gaan hinderlijk zijn, en de staart ondersteuning noodig heeft, om te worden voortgesleept (*). Tot dit ras worden, als onder-rassen, ge-

(*) Worden welligt deze Schapen reeds door MOZES bedoeld, wanneer hij gebiedt om de staarten der Rammen onder andere vette deelen te offeren, *Exod. XXIX. vs. 22. Levit. VII. vs. 3. VIII. vs. 25. IX. vs. 19?* Heeft misschien het heiligbeen, in de ontleedkunde, daarvan deszelfs naam ontleend, dat het, als het bovendeel van den staart uitmakende, mede tot een offerstuk gediend hebbe? De verhalen zoo van oudere als nieuwere schrijvers en reizigers omtrent de ongewone zwaarte van 20, ja zelfs van 40 ponden, welke deze staarten somwijlen verkrijgen, zoodat dezelve, op wagentjes rustende, door de Schapen worden voortgetrokken, zijn algemeen als dit gewigt vergroot voorstellende beschouwd geworden. BERKENMEIER, LUDOLF, (*Histor. Aethiop. Libr. I. Cap. 10*). BOCHARD, FORSTER, RYNEVELD (*Reis door de Middellandsche Zee, enz. 1803. bladz. 206*); BARROW, (*Reis in de binnenlanden van Africa, D. II. bladz. 22*) en anderen verklaren evenwel Schapen met zoodanige zware staarten, en op de gemelde wijze ondersteund en voortgetrokken worden, gezien te hebben. Door velen wordt de gewone zwaarte op 8, 12 tot 16 ponden geschat. Vergelijk ULKENS, *Redevoeringen*, a. p., door wien deze werken worden aangehaald. Zie ook BLUMENBACH (*Nat. Geschiedenis bladz. 138*). HERODOTUS (*Libr. III. Cap. 113.*) spreekt van Schapen met staarten van drie ellen lang, rustende op eenen kleinen wagen. De gewone grieksche el (*πῦξ, cubitus*) wordt door NY ROY, bij J. G. SCHNEIDER, in zijn *Kritisches Griechisch-Deutsches Wörterbuch*, op 20 fransche duimen en $6\frac{1}{2}$ strepen geschat. Naar deze vergelijking zouden de bedoelde staarten op ongeveer 62 Ned. duimen of ruim $\frac{2}{3}$ deelen van eene Ned. el kunnen worden berekend, welke lengte niet als ongelooftbaar voor-

rekend te behooren. 1°. *Het vetstaartige Schaap* (*Ovis Steatopyga PALLAS*), waarvan de staart slechts uit een gering getal wervelbeenderen bestaat, bezittende eene, in tweeën verdeelde, meer of min ronde, vetklomp, welke bovenwaarts te zamen vloeit. 2°. *Het dikstaartige Schaap* (*Mouton à grosse queue*), waarbij het staartverlengsel zeer lang is, en tevens in breedte meer dan twee derde gedeelte des ligchaams beslaat, terwijl nog eene derde variëteit voorkomt, onder den naam van *staarteloos Schaap* (*Ovis caudata*), hetwelk zich kenmerkt door een ongemeen dun en klein staart-verlengsel. Het kan slechts als het beginsel van eenen staart worden beschouwd, hebbende nauwelijks twee duimen lengte, en hangende aan eene breede vet-uitbreiding, welke de dijen bedekt, doch niet sterk vooruit springt. 3°. *Het Wallachische - of Hongaarsche - Schaap* (*Ovis Strepsiceros LINN.*) zich vooral onderscheidende door eene zeer overvloedige en lange wol, en lange spiraalswijze, regt opstaande, horens (*).

komt. Sommige toch onzer inlandsche Schapen, zoo als b. v. die van het Kempensche ras, hebben staarten, wier lengte tusschen 50 en 60 Ned. duimen bedraagt. Zie ook AELIANUS (*Hist. Animal. Libr. IV. Cap. 32*), die van Indische Schapen spreekt, wier staarten tot aan de voeten reiken, zoodat dezelve, aan de wijfjes afgesneden zijnde, geschikt waren om er olie of vet uit te verkrijgen. De Herders, zegt hij, doen ook eene soortgelijke kunstbewerking aan de mannetjes; maar, in plaats van den staart geheel af te snijden, vergenoegen zij zich met denzelven in de lengte open te klieven, om het vet, dat er in bevat is, uit te nemen, waarna zij de wond, door een naad, vereenigen, die volstrekt geen spoor overlaat. Vergelijk mede PLINIUS Libr. VIII, Cap. 48, die van Syrische Schapen gewag maakt, met staarten van ellen lengte (*cutibitales caudae*).

(*) Hetzelve wordt gesteld van *Candia* afkomstig te zijn, waarnaar het door TESSLER genoemd is. (Zie bladz. 270.)

4°. Het *Yslandsche* of *veelgehorende Schaap* (*Ovis Polycerata* LINN.; *Ovis Gothlandica* PALLAS). Dit Schaap is merkwaardig door het verschil, hetwelk ten aanzien der horens plaats heeft. Bij sommige bestaan slechts twee, bij andere drie, vier, en zelfs worden dezelve tot acht aangetroffen.

5°. Het *gewone Schaap*. Hetzelve is het meest algemeen in ons werelddeel verspreid. Het is het langstaartige Schaap, dat in de verschillende landen van Europa bestaat. De menigvuldige verscheidenheden verkrijgen naar de rijken of streken, als land-Schape, derzelve onderscheiding. Men zal dit Schaap meer bijzonder het Europeesche, en, voor zoo ver het in de meer noordelijke deelen bestaat, het oude Germaansche Schaap mogen noemen.

6°. Het *Merinos-Schaap* (*Ovis Hispanica* LINN.). Hetzelve onderscheidt zich door zeer zware, sterke, horens, welke zich in regelmatige wendingen, en spiraalswijze, ter zijde van den kop ombuigen, en door ongemeen fijne, zijdeachtig-zachte, wol, welke als een kurken-trekker geslingerd is.

7°. Het *Engelsche Schaap* (*Ovis Anglica*). Hetzelve heeft groote overeenkomst met de Merinos, waaraan het, volgens sommigen, zijne afkomst verschuldigd is. Het wordt gekenmerkt door het gemis van horens, door de fijnheid der wol, en den langen staart. Men vindt meerdere verscheidenheden van hetzelve dan van het gewone Schaap. Die van *Sussex* hebben korte, doch zeer fijne, wol, terwijl andere wol van tegenovergestelde hoedanigheden bezitten.

Bij de veelvuldige vermenging, welke ten aanzien der Schape plaats heeft gehad, en de groote veranderingen, welke zij, door de verspreiding in de meest verschillende luchtstreken, hebben ondergaan, is het voorzeker hoogst moeijelijk, om de hoofd- of stam-rassen volstrekt te

bepalen, en deze van de onder-rassen te onderscheiden. Hieruit moet dan ook worden verklaard, dat deze bepalingen zoo zeer uiteenloopen, en men, bij de Schrijvers over de Schaaps-teelt, zoo veel verschil in het opnoemen der rassen aantreft (*).

Ofschoon nu zoodanige algemeene onderscheiding dienstig zij, om de Schapen onder zekere groote afdeelingen, als zoo vele familie-stammen, te rangschikken, zoo is dezelve nog niet voldoende, om het uiteenlopende geringer verschil te doen kennen, hetwelk tusschen de speel-soorten of verscheidenheden wordt waargenomen. Dezelfde invloeden, welke de hoofd-rassen voortbragten, deden wederom, naar de honderdvoudig gewijzigde omstandigheden, waaraan de Schapen, in onderscheidene landen en streken, werden onderworpen,

(*) Bij GERMERSHAUSEN en POHL worden slechts drie eigenlijke Stam-rassen opgenoemd, namelijk, het *Vetstaartige*, het *Kortstaartige* en het *Langstaartige Schaap*. Tot de onder-rassen of verscheidenheden, welke in Europa gevonden worden, kunnen, volgens deze Schrijvers, gebragt worden: Het *Tcherkassische*, het *Hongaarsche (Zäckelschaf)*, het *Friesche (Marschschaf)*, het *Vlaamsche*, het *Heide (Haideschaf, Haideschnucke)*, het *Deensche*, het *Duitsche* (waaronder ook het *Spiegelschaap* behoort,) het *Schwabische*, het *Poolsche*, het *Frausche*, het *Spaansche* en het *Engelsche Schaap*, van welk laatste 14 verscheidenheden worden vermeld, a. p. Th. I. S. 51—85. A. THAER (*Grundsätze der rationellen Landwirthschaft*, Berlin 1812, B. IV. S. 393.) brengt de Schapen, die op Duitschen bodem worden aangetroffen, tot vier hoofd-rassen terug, zijnde 1°. het *Heide-Schaap*, 2°. het *moeras- of lage lands-Schaap (das Marsch- oder Niederungs-Schaf)* 3°. het *gewone land-Schaap*, en 4°. het *Merinos-Schaap*. RIBBE, F. B. WEBER (*Theoretisch-practisches Handbuch der grössern Viehsucht*, Leipzig 1811) en anderen houden wederom eigene onderscheidingen bij hante beschrijving der Schapen, die alle onderling meer of minder uiteenloopen.

bijzondere veranderingen in het bewerktuigde ligchaam ontstaan, waaraan de eigensoortige gestalten en hoedanigheden moeten worden toegeschreven, die de *onder-rassen*, *speel-soorten* — ook *variëteiten* of *verscheidenheden* genoemd — uitmaken. Het zijn deze, welke, in den landhuishoudelijken zin, doorgaans bedoeld worden, wanneer men van rassen spreekt. Hiervoor wordt ook wel het woord *soort* gebezigd, niet om daarmede, in de bepaalde beteekenis, het soortelijke verschil, in tegenstelling van dat des geslachts, aan te duiden, maar om, in eene algemeene opvatting, het onderscheid uit te drukken, dat er tusschen de Schapen van deze en gene, meer of minder overeenkomende of verschillende, hoedanigheden wordt opgemerkt. — Wij zullen, in het vervolg, deze benamingen, voor de bedoelde beteekenissen, door elkander, ten aanzien onzer inlandsche Schapen, moeten bezigen.

Het is niet wel mogelijk vast te stellen, hoe vele *soorten*, *onder-rassen* of *verscheidenheden* van Schapen er bestaan (*). Dezelve worden door sommigen (†) tot meer dan tachtig gebragt. Schijnbaar geringe leefregelkundige invloeden hebben op het Schaap, meer dan op vele andere dieren, eene uitwerking, waardoor deszelfs vorm of gestalte, gevoedheid, vruchtbaarheid, melkrijkheid, zoo wel als de hoeveelheid en hoedanigheid der wol enz. ongemeen veranderd worden. Deze eigenschappen worden, bij eene aanhoudende onderlinge voortteling, aan de afstammelingen medegedeeld, en aldus over streken van meerdere of mindere uitgebreidheid, op den duur, bij dezelve bevestigd, en cindelijk standvastig gemaakt. Van hier, dat men, in de-

(*) A. THARR, *Anleitung zur Englischen Landwirtschaft*, Hanover 1804. Th. III. S. 729.

(†) *Annalen der Veterinären Gesellschaft für die Gesammte Naturkunde*, B. I en II, 1809, 1810.

zelfde gewesten, niet zelden, op korte afstanden, van dezelfde soort van Schapen nog wederom meerdere schakeringen aantreft, hoedanige dan wederom, volgens het gewone spraakgebruik der Vee-teelt, voor rassen doorgaan.

Hoewel, bij de toepassing dezer benaming op Schapen, die slechts door enkele, somwijlen slechts geringe, bijzonderheden van andere verschillen, de beteekenis van de ware ras-eigenschappen veelal niet meer in aanmerking wordt genomen, zoo is elke bepaalde onderscheiding, in een landhuishoudelijk opzigt, van waarde, en onontbeerlijk, om aan te duiden, welke soort, slag, of verscheidenheid men bedoelt. Op deze wijze noemt men zeer gewoonlijk de Schapen naar de Provinciën, streken, of dorpen, in welke zij, bij uitsluiting of voorkeur, gehouden en aangekweekt worden. Zelfs verkrijgen zij somwijlen den naam van dezen of genen eigenaar, die zich opzettelijk met eene bijzondere wijze van opvoeding, veredeling, of vervorming heeft onledig gehouden.

Gelijk de voortbrengselen uit het plantenrijk door den mensch kunnen veranderd, en verbeterd worden, waardoor zij aan zijne verkiezing en behoeften beter voldoen, zoo heeft zulks ook ten aanzien der dieren plaats. Door de wetten gade te slaan, waaraan de Natuur zich, ten aanzien van hunne vorming en voortplanting, vast verbindt, of daarin speling toelaat, blijft de mensch niet genoodzaakt, zich de dieren ten nutte te maken, zoo als hij deze uit hare hand ontving, maar het staat in zijne magt, om, de aangewezen leiding der Natuur volgende, dezelve, in zekere mate, als ruwe grondstoffen, tot bijzondere oogmerken te veranderen, volkomener te maken, of te veredelen. Op deze wijze is hij in staat de ligchamelijke gedaante van sommige dieren aanmerkelijk te vervormen, de eigenschappen van het eene ras aan het andere mede te deelen, en aldus be-

stendig nieuwe rassen en verscheidenheden voort te brengen, welke niet alleen beter dan de oorspronkelijke of natuur-dieren aan de volstrekte noodwendigheden des levens, maar ook aan het gevoel voor schoonheid, en aan den smaak, naar stand en beschaving gewijzigd, kunnen beantwoorden.

Hierop is in het algemeen de veredeling der huisdieren, en dus ook van het Schaap, door het kruisen, gegrond. Hierdoor zijn reeds vele kunst-rassen en verscheidenheden voortgebracht, hetwelk in sommige landen aan de Schaaps-teelt eene ongemeene belangrĳkheid heeft bijgezet, en eene geheel veranderde rigting gegeven.

De wol dekt het ligchaam van den rijken en armen, van den Koning af tot den bedelaar toe, doch niet op dezelfde wijze. Terwijl deze zich te vrede stelt, wanneer eene onaanzienlijk stoffaadje hem tegen de guurheid des weders mag beschermen, en voor verkleuming bewaren, eischen overvloed en weelde, in derzelve veelvuldige trappen, keuriger maaksels, waartoe niet slechts fijner wolle, als grondstof, gevorderd, maar waaraan ook meerdere zorg en kunst van bearbeiding moeten besteed worden. Hierin heeft eene bestendige afwisseling en voortgang plaats, naarmate het menschelijk vernuft onophoudelijk werkzaam is, om, ten behoeve van de mode, aan de stoffen nieuwe gedaanten te verleenen, en meer volmaakte werktuigen uit te vinden, door welke dezelve met meer gemak, en veelal ook spoediger, worden vervaardigd, en een bevalliger aanzien verkrijgen. Wij kunnen zeer wel onze toestemming geven aan de opmerking van den Duitschen Landhoudkundigen ELSNER (*), dat de verbetering der wol, ten gevolge der veredelde Schaaps-teelt, met de

(*) *Uebersicht der Europäischen veredelten Schafzucht*, I. B. S. I. Prag, 1828.

toenemende beschaving in onmiddellijk verband staat. Het is toch met de kleeding als met de kunstwerken in het algemeen gelegen. De beschaving en zin voor het schoone vorderen steeds betere voortbrengelen.

Menigvuldig en hoogst verscheiden zijn de stoffen, welke van de wol worden vervaardigd, hetzij deze daarvan geheel of gedeeltelijk den grondslag uitmaakt. Deze stoffen of bereidingen, hoewel niet alle tot kleeding of dekking des ligchaams dienende, strekken nogtans, op deze of gene wijze, den mensch tot gemak, nuttig gerief, of veraangenaming des levens.

Tot al deze stoffen worden wollen van zeer verschillende deugd, hoedanigheden, en waarde aangewend. Sommige derzelve worden vervaardigd uit lange, effene, weinig rekbare of veerkrachtige, andere uit korte, rekbare, krocse, andere uit fijne of middelbare, andere uit grovere, wollen, zoodat zelfs de slechtste en grofste niet ongebruikt behoeven te blijven.

Dan, heeft het bovenstaande alleen betrekking op de onmisbare stoffe, welke als het hoofd-voortbrengsel van het Schaap moet worden beschouwd, het is niet alleen de wol, waarom hetzelfde, als een hoogst nuttig en belangrijk dier, den mensch werd geschonken. De melk wordt door velen met smaak genuttigd. Dezelve is, hoewel minder bruikbaar dan die van de koe, nogtans ook voor zuivel-gewin, namelijk om er boter en kaas van te maken, geschikt. In sommige streken levert de laatste geen onaanzienlijk voortbrengsel op. De mest van het Schaap is schier onontbeerlijk in zoodanige oorden, alwaar de Runderen geen voldoende bestaan vinden, tot de vruchtbaarmaking van den schralen bodem, voor de verbouwing van granen en andere gewassen. Zal wel behoeven te worden herinnerd aan de vervulling, welke het Schaap voor de slagbank oplevert? Het Schaapsvleesch moge niet overal even geacht

zijn als het Rund - en Kalfs - vleesch, hetwelk in ons land, altijd en schier overal, van de uitstekendste hoedanigheid verkrijgbaar is; de Schaapsbout of het Zuiglam mogen slechts nu en dan, en als tot afwisseling voor den smaak, op de tafels der aanzienlijken verschijnen: in andere landen maakt het Schaapsvleesch, naar deszelfs verschillende hoedanigheid, zoowel de dagelijksche vleesch - spijs der voorname en gegoede lieden, als een hoofd - voedsel van den werkman uit. In meerdere gewesten onzes Vaderlands, met name *Friesland* en *Groningen*, ja ook elders, wordt mede het Schaapsvleesch door den laatsten veel genuttigd. Het vleesch van het Drentsche Schaap, hoe gering van waarde, ten aanzien der wol - opbrengst, is, wel doorvoed zijnde, bij velen zeer geacht.

Ik ga de voordeelen, die, voor het overige, van het vet, en den afval van het Schaap worden getrokken, als het gebruik der huiden tot leer - en pergament - bereiding, dat der beenderen, en van de darmen tot snaren, enz. stilzwijgend voorbij. Deze zelfstandigheden dienen alle tot nuttige en voordeelige einden, doch zij kunnen slechts als bijkomende winsten in rekening worden gebracht, welke minder voor het oogmerk onzer tegenwoordige beschouwing in aanmerking komen.

De bedoelde hoofdvoordeelen van het Schaap, namelijk wol-, mest-, en zuivel - gewin, benevens het vleesch, kunnen voorzeker gelijktijdig van hetzelfde worden getrokken, doch niet op zoodanige wijze, dat niet het eene voortbrengsel veeltijds de opbrengst of hoedanigheid van het andere benadeelt. Zoo laat zich het verkrijgen eener zeer keurige wol niet wel vereenigen met de bereiding der grootste hoeveelheid mest, daar de levenswijze en behandeling, welke de Schapen voor deze twee zeer verschillende bedoelingen moeten ondergaan, in meer dan één opzigt, met elkander strijden. Het melken der Schapen benadeelt den wol-groei, en heeft te-

vens invloed op de aanzetting en hoedanigheid van het vleesch.

De groote zaak van den Landbouw, waartoe, als een hoofdtak, de Vee-teelt behoort, bestaat voorzeker daarin, dat aan eiken bodem dat geen worde toevertrouwd, waarvoor deze het meest geschikt en berekend is, waarvan, met de minste moeite en kosten, evenredig de grootste voordelen kunnen worden getrokken. Dit doel wordt het best, ja alleen, bereikt, indien men, naar den aard der gronden, der luchtgesteldheid, de inrigting des bedrijfs, en vele bijzondere omstandigheden, zich toelegt op zoodanige voortbrengselen, die een gemakkelijken en geregelden afstrek vinden, en, in derzelve soort, van zoodanige deugdzaamheid zijn, dat zij door geene andere overtroffen worden, en dus geenszins, in waarde of prijs, bij gelijke voortbrengselen behoeven achter te staan.

Naar deze beginselen verkrijgt de Schaaps-fokkerij eene verschillende betrekking in de landhuishouding. Niet overal kunnen dezelfde Schapen worden aangehouden, of zijn dezelve even noodzakelijk en voordeelig. In schrale streken beslaat de Schaaps-teelt eene meer aanzienlijke en uitgebreide plaats in het landbedrijf, dan in de meer vruchtbare; daar de mest in de eerste eene behoefte is, welke door geene andere dieren, op eene voldoende wijze, kan worden vervuld. Hier kan evenwel slechts het Schaap van eene kleine of middelbare gestalte, dat zich van een spaarzaam voedsel onderhoudt, behoorlijk gedijen, en voordeel aanbrengen. Het Schaap van een grooteren lichaamsbouw, voor zwaarderen vleesch-groei bestemd, en dat om de vacht van vele ponden gehouden wordt, zou op de heide-velden en dorre zand-gronden slecht gevoed worden, verkommeren, en deszelfs voordeeligen opbrengst, voor een goed gedeelte, doen derven. Sommige Schapen zijn aan een wandelend leven gewoon, en deze worden in kudden,

onder het opzigt van een' Herder, het bestier en de bescherming van een' Hond, langs wegen gedreven, of op uitgestrekte velden gehoed. Andere houden hun verblijf onder het Rundvee en de Paarden, in beperkte weiden, en schijnen minder voor aanhoudende beweging berekend te zijn. Op lage, zoete, moerassige gronden, die weelderige, laffe, waterachtige grassoorten en andere planten opleveren, tiert het Schaap onvoordeelig. Het staat op dezelve aan kwijnende ziekten bloot, die hetzelfde dikwijls doen sterven. Het Schaap behoeft een tamelijk hoogen, droogen, bodem, waarop fijne, korte, specerijachtige, eenigzins harde, grassen en kruiden groeijen, voor zijnen welstand. Het bemint de bladen, jonge takjes en basten van sommige heesters en boomen, en wordt hierdoor meermalen zeer schadelijk voor de houtgewassen. Ziltige planten zijn voor het Schaap ongemeen voordeelig. Men kan, bij het gemis van deze, aan de bevordering der gezondheid te gemoet komen door het toedienen van zout.

De laatstbedoelde gronden, benevens eene drooge luchtgesteldheid, worden bovenal gevorderd voor zoodanige rassen, die oorspronkelijk in landen te huis hooren, alwaar deze gunstige omstandigheden bestaan. Dusdanige Schapen worden nog ligter door ziekten en ongemakken aangedaan, wanneer zij in lage en vochtige strcken worden overgebracht, dan de gewone land-Schapen, die reeds, sedert vele geslachten, in dezelve hebben geleefd, en aan de genoemde schadelijke invloeden meer zijn gewend: hoewel ook de laatste aan de voortdurende werking dezer oorzaken geen weerstand kunnen bieden.

De betere en edele rassen vordren meerdere oplettendheid dan de gewone of slechtere Schapen. Dit komt dus almede in aanmerking, om daarnaar de keus der fokkerij te bepalen, dewijl de meerdere moeite en kosten, door grootere deugdzaamheid of hoeveelheid der

voortbrengselen, moet worden vergoed, ten einde gelijke voordeelen te verkrijgen. Voor zoo ver dit op de wol toepasselijk is, kan, met opzigt tot de soort, welke men moet trachten voort te brengen, geen andere maatstaf, door den Schaaps-fokker, worden gevolgd, dan die door het meest gewild en voordeeligst vertier wordt aan de hand gegeven, iets hetwelk, naar de behoeften voor verschillende stoffen, door het fabriekwezen en den koophandel wordt aangewezen en gewijzigd.

Op al deze omstandigheden zal dus de verstandige Landbouwer behooren te letten, om van de Schaaps-teelt een gewenscht voordeel te trekken. Hij overwege, welk ras of soort voor zijn bedrijf, naar den aard van deszelfs grond, ligging, uitgestrektheid en inrigting geschikt zij, om zijnen arbeid het best te zien beloonen. Hij berekene, naar welke voortbrengselen van mest-zuivel- of wol-gewin zijne bemoeijingen zich voornamelijk behooren uit te strekken, en in hoe ver hij meerdere dezer voordeelen, met het minste nadeel voor elkander, kunne vereenigen. Daar de wol steeds, als het voornaamste en onmisbaarste voortbrengsel van het Schaap moet worden beschouwd, blijft hare soortelijke deugdzzaamheid eene hoofdzaak, welke bovenal in het oog moet worden gehouden, en waarbij een bestendig streven naar verbetering van het onvolkomene niet mag verwaarloosd worden.

Indien wij de laatste aangelegenheid in overweging nemen, zoo meenen wij te mogen vragen: wordt deze zaak bij ons naar eisch in acht genomen? Bezit onze Schaaps-teelt, met opzigt tot de voortbrenging der wol, die volkomenheid, dat zij al de voordeelen oplevert, welke van dezelve, naar het verschil der rassen en soorten, kunnen worden getrokken? Is men algemeen bij ons genoeg bekend met de grondregels, welke, tot het verkrijgen van deugdzame wollen, bij de Schaaps-teelt, moeten worden opgevolgd? Kunnen wij geacht worden

in dezen met andere landen op dezelfde hoogte van kennis en toepassing te staan? Of is de inlandsche Schaaps-teelt voor verbetering vatbaar? Kunnen wij ons, voor de verfijning en vermeerdering onzer wollen, tot verschillende stoffen noodzakelijk, de voorlichting en ondervinding van sommige naburen, met name de Duitschers, Franschen en Engelschen, ten nutte maken? En welken weg zal men behooren in te slaan, om aan de inlandsche wol-teelt die rigting te geven, welke zoo wel onmiddellijk aan den Schaaps-houder, als eersten voortbrenger, als aan den wol-verwerker of fabrijkant, en aan de volks-nijverheid in het algemeen, meerdere voordeelen zal kunnen aanbrengen, dan zij tot hiertoe gedaan heeft?

Wij hebben omtrent de eerste punten reeds ons gevoelen te kennen gegeven; het valt moeilijker, op eene voldoende wijze, het laatste vraagstuk te beantwoorden. Het moge gemakkelijk zijn deze of gene onvolkomenheden in onze Schaaps-teelt, met bijzondere betrekking tot het voortbrengsel der wol, aan te wijzen, en algemeene regels voor te dragen, die tot verandering en verbetering dezer voortreffelijke grondstoffe kunnen strekken; doch men dient, om over de voorgestelde zaak eenigermate met grond te oordeelen, bekend te zijn met alles, wat tot de verschillende wol-soorten, derzelver aanwending tot velerlei verwerkingen, en eigenschappen, welke voor elke stoffe gevorderd worden, behoort, als ook met de betrekkelijke hoeveelheden, benoodigd, om in de veelvuldige behoeften te voorzien. Hiertoe zou het noodig zijn te weten, van welke wollen wij voor onze fabrieken eene voldoende hoeveelheid bezitten, of zelfs eenen overvloed, om daarvan aan den buitenlander te kunnen afzetten, indien hij deze wollen behoeft, of aan dezelve een voorkeur geeft; voorts, welke soorten voor de inlandsche fabrieken gevorderd worden, die wij niet, of slechts in eene ongenoegzame

hoeveelheid bezitten, en welke wij dus van vreemden moeten koopen, doch die ook bij ons zouden kunnen worden voortgebracht. In één woord, indien men dit gewigtig onderwerp naar waarde wenscht te beoordeelen, dan kan de wolteelt, onzes oordeels, niet beschouwd worden als eene, op zich zelve staande, zaak, maar moet dezelve worden overwogen in betrekking tot onze landhuishoudelijké gesteldheid, tot het geheele fabriekwezen, waarvoor de wol de grondstof uitmaakt, en zelfs ook tot den handel. Wij zullen hierover in eene volgende afdeeling eenigzins nader dienen te handelen.

T W E E D E A F D E E L I N G .

Over de verschillende rassen van Schapen, in ons land bestaande, met betrekking tot de gewesten, waarin dezelve worden gevonden, en de geldswaarde, welke de Schapen in den Hollandschen Volks-rijkdom beslaan.

Wij bedoelen hier onder de inlandsche rassen alleen die Schapen, welke in ons land van oudsher, of althans sedert langen tijd, te huis behooren, en als natuurlijke of volkomen genaturaliseerde inwoners van hetzelfde kunnen worden beschouwd. Hieronder worden dus niet begrepen de Spaansche Schapen, welke hier en daar gevonden worden, noch de gemengde rassen, welke in sommige gewesten, door de kruising der eerste met de laatstgemelde, mogen zijn voortgebracht. Deze zijn naauwlijks talrijk of gevestigd genoeg, om onder de inlandsche Schapen te worden begrepen.

Indien wij de, aanmerkelijk uiteenlopende, soorten of verscheidenheden onzer Schapen onder een algemeen gezigtspunt brengen, dezelve onderling vergelijken, en nagaan, in welke opzigten zij, zoowel in lichamelijke gedaante en eigenschappen als levenswijze, overeenkomen of verschillen, dan meenen wij, dat dezelve tot drie voornaame rassen behooren, en dus onder zoo vele

hoofd-stammen of familien dienen te worden gerangschikt. Als zoodanig komen in aanmerking:

- 1°. *Het groote langstaartige Schaap* (*);
- 2°. *Het kortstaartige Schaap*;
- 3°. *Het kleine langstaartige of Heide-Schaap.*

(*) Indien wij letten op het, meest in het ooglopend, verschil, dat er tusschen deze opgegevene rassen bestaat, dan komt de lange en korte staart, als het meest standvastige en sterkst sprekende kenmerk, in aanmerking. Voor eene landhuishoudelijke benaming vooral, is de algemeene onderscheiding der Schapen in *groote en kleine of Drentsche, langstaarten*, en in *kortstaarten* niet ongepast, en gemakkelijk. (K. CH. STURM (*Ueber Rassen und Kreuzungen*, u. s. w. S. 97.) neemt dit verschil van den staart mede, ter onderscheiding der Schapen, als een hoofdkenmerk, aan. Hij verdeelt dezelve hiernaar, in

- a. *Kortstaartige*, wier staarten deels met eene vetklomp, deels met haren, bezet zijn; in
- b. *Schapen, van lange vetstaarten voorzien*; en in
- c. *Langstaarten*, zonder vet.

Volgens GERMERSHAUSEN en FOHL behooren alle Europesche Schapen tot de langstaartige (a. p. S. 70—72).

Hoewel nogtans de Schapen, naar het verschil der lengte van den staart, of dezelve namelijk niet, of slechts tot aan de hielcn, of over dezelve reikt, zeer goed in kort- en langstaarten kunnen worden onderscheiden, zoo hebben er nog wederom vele tusschen-lengten plaats. Over het geheel is de lengte van den staart dus ook aan afwisseling onderhevig, zijnde het getal wervelbeenderen dezes deels, niet alleen in onderscheidene stammen, maar zelfs in bijzondere kudden, verschillende. De staart neemt insgelijks spoedig eene verkorting of verlenging aan, door de vermenging van verschillende rassen.

Velen willen, dat de korte staart van den *Argali* en *Mouflon*

EERSTE RAS. *Het groote langstaartige
Schaap, zonder horens.*

Tot het eerste ras brengen wij de Schapen, die algemeen, in de meest binnenwaarts gelegene deelen des lands, met name in *Gelderland, Overijssel, Utrecht, Noord-Brabant*, doch ook gedeeltelijk in *Noord- en Zuid-Holland*, worden gehouden. In sommige dezer Provinciën worden van dezelve meerdere verscheidenheden aangetroffen, dat is, de Schapen van dit ras verschillen eenigermate naar de streken, alwaar zij bestaan: doch zij komen in hoofd-eigenschappen zoo zeer overeen, dat er geene voldoende redenen zijn, om dezelve niet tot een en hetzelfde ras terug te brengen.

Dit ras onderscheidt zich door de volgende algemeene kenmerken. Het heeft een' kalen kop, tot achter de ooren, een hoog voorhoofd, en een' meer of min verheven of gebogen, smallen, neus. Het is lang en gestrekt van lijf, meer plat dan rond van ribben, vrij hoog van beenen, en heeft een' ruig-behaarden staart.

zich vroeg, bij het nog wilde Schaap, zal uitgebreid, en langzamerhand, bij sommige rassen, zoo als het Arabische en Kaapsche, tot een' vetstaart gevormd hebben, terwijl dezelve zich, bij het getemde Europesche Schaap, tot een langen bewolden staart zal hebben verlengd. (J. G. ELSNER, *Handbuch der veredelten Schafzucht*, Stuttgart und Tubingen 1832. S. 16). De breede vetstaarten zouden, volgens PALLAS, van den *Argali*, de langstaarten van den *Mouflon* afkomstig zijn. (Vergelijk TILLESIIUS *de Aegoceroie* etc. l. c. p. 286).

De wol, hoewel in fijnheid en zachtheid, naar de streken, en ook naar de bijzondere Schapen, verschillende, behoort tot de grovere, lange soorten, of kamwollen, die algemeen geringe eigenschappen van krimp bezitten. Zij is wit, hoewel ten aanzien der helderheid tusschen dezelve veel verschil bestaat. De kop en pooten zijn meest geheel wit, doch somwijlen eenigermate bruin, gevlekt, of van eene gemengde kleur. De Rammen van dit ras zijn doorgaans zonder horens. De Ooijen hebben dezelve nimmer, en bij de eerste treft men slechts hoogst zeldzame voorbeelden aan, dat zij van volkomene horens zijn voorzien. Volgens de verzekering der Herders, komen, onder een getal van honderd Rammen, nauwelijks twee of drie voor, die eenigzins volmaakte horens verkrijgen. Men neemt evenwel algemeen kleine, stompe, beginsels van horens aan den kop der Rammen waar, ter lengte van een tot drie duimen.

Dit ras wordt algemeen, onder opzigt van een' Herder en het bestier van een' Hond, gehoed; het kan op de heide- en zandgronden bestaan vinden. Op vruchtbaarder gronden gedijt het evenwel ook zeer goed, en het wordt hier zelfs kloeker, en van eene betere hoedanigheid. Het wordt, om voedsel te erlangen, en de landen te bemesten, heen en weer gedreven. Tot de laatste bedoeling worden de kudden meermalen eenige uren verplaatst. De Ooijen brengen in den regel jaarlijks slechts een lam ter wereld. Men vindt dit Schaap afgebeeld op Pl. I. en II.

Wij meenen, dat dit Schaap behoort tot het ras, hetwelk het meest algemeen in het noordelijk Europa verspreid is, en als het oude Germaansche Schaap kan worden beschouwd. Het schijnt althans grootendeels overeen te komen met het Fransche ras, door TESSIER (*), en

(*) a. p. pag. 3.

het Duitsche Land-Schaap, door **THAER** (*) beschreven. De afbeeldingen, welke men, bij **DAUBENTON** (†), **DE BUFFON** (§),

(*) Het Duitsche land-Schaap, zegt hij, heeft wel vele verscheidenheden, die evenwel tot een' oorspronkelijken stam schijnen te behooren. Slechts de ongelijkheid der zorg, welke men, bij de opkweeking en de onderhouding, aanwendt, hebben de verscheidenheden te weeg gebracht, welke men bij hetzelfde waarneemt, die nu wel voorterven, doch, bij eene veranderde behandeling, wederom tot den oorspronkelijken staat terug keeren. (*Grundsätze der rationellen Landwirtschaft*, B. IV. S. 396. Berlin 1812).

(†) *Onderwijs voor Schaapherders*, bladz. 292.

(§) *Histoire Naturelle générale et particulière*, Tom. V. Pl. I. Men vindt hier wel het Fransche Land-Schaap met horens afgebeeld, gelijk deze ook aan sommige Duitsche rassen eigen zijn. Het is nogtans zeker, dat in de horens, zoo wel der Schapen als Runderen, een groot verschil bestaat, welke meer dan andere deelen door luchtgesteldheid, bodem en voedsel, eene verandering, ten aanzien der grootte, gedaante, en rigting aannemen. (Zie K. CH. STURM, *Ueber Racen, Kreuzungen*, u. s. w. S. 24). Het is dus twijfelachtig, of de horens niet meer als een toevallig dan wezenlijk ras-teeken te beschouwen zijn, daar dezelve bij sommige verscheidenheden van een en hetzelfde ras aangetroffen, en bij andere gemist worden. De Rammen der meeste Schaapsstammen hebben horens, en deze zijn ook bij sommige aan de wijfjes eigen, waarvan zelfs voorbeelden bij de Merinos voorkomen. Men wil, dat zulks zou ontstaan zijn door de vermenging der afstammelingen van den *Argali* en *Mouflon*, als hebbende de wijfjes van den eersten horens, die van den laatsten niet. Het bestaan van horens bij de Ooijen duidt, in het algemeen, een geringen trap van veredeling aan. De Schapen met vier of meerdere horens zullen wel nog het naast met het wilde Schaap overeenkomen. Men treft evenwel deze natuur-speling ook bij de veredelde Schapen, b. v. bij de Merinos, in enkele gevallen, aan. (J. G. ELSNER, *Handbuch* u. s. w. S. 16). Men zie het verschil der horens bij de En-

en HOUTTUYN (*) aantreft van het Fransche en Duitsche Schaap, wijzen deszelfs groote gelijkheid aan met dit inlandsche langstaartige ras.

Hetzelve is bij ons algemeen bekend onder den naam van het *Geldersche of Veluwe-Schaap*. Men zal het ook het *Zand- of groote Heide-Schaap* kunnen noemen. Het is buiten twijfel, dat dit ras van de vroegste tijden ons land heeft bewoond, hebbende het zich in de hooge streken, als de Veluwe, kunnen onderhouden, toen vele lagere oorden nog minder geschikt waren, om Schapen of ander Vee te bevatten, waarvan het waarschijnlijk den naam zal hebben behouden (†).

gelsche Runderen bij THAER (*Englische Landwirtschaft*, Tom. III. Pl. I—IV). Het Rund komt, in onderscheidene landen, en ook in ons land, ongehorend of slechts met kleine hoorns voor. (*Statistische Beschrijving van Gelderland*, bladz. 267). Vergelijk voorts de *Abbildungen der Rindvieh- und anderen Hausthier-Racen auf den Privat-Gütern Seiner Majestät des Königs von Württemberg*, Stuttgart 1827—1831.

(*) *Natuurlijke Historie der dieren en planten*, 1ste D. 1ste Stuk, blz. 264—66.

(†) Dat de streken tusschen de Veluwsche en Utrechtsche berg-heuvelen, en de, aldaar gelegene, uitgestrekte heidevelden, voor de Schaaps-hoederij vroegtijdig geschikt zijn geweest, en dat de wol reeds oudtijds een aanzienlijk voortbrengsel dezer landen was, vinden wij aangewezen in het hoogst belangrijk werkje, getiteld: *Proeve over den ouden loop van de Rivier de Eem, en den vroegen toestand der landstreek, aan hare boorden gelegen*, te Utrecht, bij JON. ALTHEER, 1832. bladz. 78.

De bewerking der wol had bereids hier te lande, in de achtste eeuw, die volkomenheid bereikt, dat, door Keizer KAREL den Grooten, meermalen witte, grijze, bonte, purperen, en hemels-blaauwe Friesche mantels, als kostbare geschenken, aan den Arabischen Kalif, en andere vreemde Vorsten, werden aangeboden, (a. p.). Bij F. C. J. FISCHER, *Geschichte des Deutschen Handels*, Hannover 1792. Th. I.

De verscheidenheid, welke in Noord-Brabant, onder den naam van het *Kempensche* ras (Pl. VI en VII), bestaat, verschilt voorzeker, in sommige opzigten, het meest van de overige soorten van het beschreven langstaartige Schaap, bezittende namelijk het Noord-Brabandsche Schaap eene kleinere gestalte, kortere en fijnere wol, die tevens meer krimpkracht heeft; doch het komt daarmede, voor het overige, in eigenschappen en levenswijze, bijna geheel overeen. Het schijnt veel naar de *Ardensche*, *Roussillonsche*, en *Normandische* Schapen te zweemen, welke door TESSIER, als verscheidenheden van het Fransche ras, beschreven worden.

S. 96. wordt gewag gemaakt van Friesche rokken, waarmede eersigemelde Vorst jaarlijks zijne Hofbedienden beschonk. Zie ook J. WAGENAAR, *Vaderlandsche Geschied.* D. II. bl. 8. Mr. F. E. BERG, *De Nederlanden en het Hanseverbond*, bl. 119, te Utrecht bij J. ALTHEER, 1833. Destijds werden, onder den naam van *Friesen*, ook de bewoners van Holland, Zeeland, en Gelderland begrepen.

Men zal uit dit bericht kunnen afleiden, dat de Schaaps-voederij in deze streken reeds vroegtijdig een aanmerkelijke tak van bedrijf was, daar de wol in de bestaande fabrieken goeden aftrek vond. De uitgestrekte heide-velden verschaften voor de teelt der Schapen geschikte gelegenheid. De fabrieken, waarin de keizerlijke hof-kleeding vervaardigd werd, verkregen hierdoor eene aanzienlijke ondersteuning. Het voorbeeld van het Hof zal waarschijnlijk door de Rijks-Grooten gevolgd zijn geworden. De verschillende kleuren der mantels, waarvan hier gewag wordt gemaakt, toonen aan, dat de verwerij hier, evenzeer als de weverij, destijds reeds groote vorderingen moeten hebben gemaakt.

TWEEDE RAS. *Het kortstaartige Schaap.*

Het tweede ras, dat in ons land wordt aangetroffen, maken de Schapen uit, die de meer buitenwaarts of aan zee gelegene Provinciën, als *Zeeland*, *Noord-Holland*, ook, voor een groot gedeelte, *Zuid-Holland*, *Friesland*, en *Groningen*, beslaan. Deze verschillen mede onderling eenigermate naar de gewesten, en zelfs in de streken derzelfde Provincie. Men treft evenwel van de kortstaartige Schapen twee voorname verscheidenheden aan, welke bij den naam van het *kleine* of *Texelsche* (Pl. V. en VI.), en *grootte* of *Friesche* (Pl. VII. en VIII.) Schaap kunnen onderscheiden worden. De kortheid van den, slechts met haar bedekten, staart (welk deel nogtans bij de laatste langer valt dan bij de eerstgenoemde), en andere eigenschappen, zoo als de aard der wol, de vruchtbaarheid, de melkrijkheid, de levenswijze, en meerdere bijzonderheden, welke zij met elkander gemeen hebben, nopen ons deze Schapen onder een en hetzelfde ras te plaatsen, hoewel het twijfelachtig blijft, of dezelve, met opzigt tot ons land, van eene en dezelfde afkomst zijn.

De kortstaartige Schapen hebben, over het geheel, eene meer heldere, glanzige, fijnere, en betere wol, dan de Schapen van het, reeds beschreven, langstaartige ras. Zij dragen ook eene zwaardere vacht, en zijn, in het algemeen, van eene grootere en zwaardere gestalte. De koppen en pooten zijn nu en dan zwart gevlekt, eenigermate als getijgerd. Somwijlen hebben ook deze deelen eene gemengde, namelijk eene vaalachtige, graauwe, ook wel eene lichtbruine, of gele

grond-kleur. De Rammen van het kortstaartige Schaaap bezitten algemeen geene horens. — De voorbeelden, welke daarvan, slechts in enkele streken, en dan nog hoogst zeldzaam, voorkomen, behooren tot de merkwaardige uitzonderingen. Bij de Ooijen bestaan dezelve nimmer. De staarten zijn, ofschoon met eenig verschil, nogtans bij het grootste gedeelte, ongemeen kort, en kegelachtig-spits van gedaante, bedekt met eene korte, harige, wol. Deze Schapen zijn, naar evenredigheid, minder lang of uitgestrekt dan breed en rond of gevuld van ligchaam. Zulks evenwel is ook wederom verschillende, ten aanzien van de *Texelaars* en *Friesen*.

Het ras der kortstaarten is meer berekend voor een overvloedig melk- en zuivel-gewin dan het vorige, en tevens vruchtbaarder. De kortstaartige Schapen eischen een' beteren bodem, en krachtiger voedsel, dan die van het langstaartige ras, en tieren op zware, vooral vruchtbare, klei-gronden het voordeeligst. Zij worden in beperkte graslanden, meestal in gering getal, hetzij alleen, of onder ander vee, geweid. Ofschoon dezelve ook in koppels of kudden van grootere uitgebreidheid, op uitgestrekte vlakten, aan de zee-stranden, namelijk op de uiterwaarden of kwelders, worden gehouden, leiden zij evenwel geenszins zulk een bestendig wandelend of bewegend leven, als de langstaartige Schapen. Dit ras schijnt minder geschikt, om aanhoudend te worden voortgedreven, en, langs de wegen, al loopende, zich te verzadigen. Mogelijk zou het ook daaraan kunnen worden gewend, gelijk de Schapen van het langstaartige ras de wandelende levenswijze, zonder groote moeite, met het onderhoud in eene meer bepaalde ruimte verwisselen.

Men zal het kortstaartige Schaaap het *Kust-schaaap* mogen noemen, als zijnde het datgene, hetwelk, in de aan zee gelegene streken onzes lands, bij uitsluiting bestaat. Hetzelve is evenwel ook meer landwaarts door-

gedrongen; zoodat thans, bijna in alle Provinciën, een grooter of geringer aantal van deze kortstaartige Schapen gevonden wordt, alwaar namelijk de bestaande klei-gronden, of de vruchtbaar gemaakte heide-velden en zandbodems in staat zijn dezelve te onderhouden.

Men wil, dat het *Texelsche* Schaaap niet van ouds in ons land te huis behoort. Het moge niet onbelangrijk geacht worden de geschiedenis van deszelfs invoering, zoo als wij die in buitenlandsche geschriften algemeen vermeld vinden, te overwegen.

De Fransche, vroegere Belgische, en Duitsche Schrijvers over den landbouw verzekeren, als uit eenen mond, dat dit ras uit Oost-Indië afkomstig is, en eerst in de zeventiende eeuw van daar, door onze zeevarende landgenooten, herwaarts zou zijn overgebracht. Dezelve, ten getale van ongeveer 200 stuks, ingevoerd, werden tusschen Texel en Vlaanderen verdeeld. De Hollanders namelijk veroorloofden aan de inwoonders der laatste Provincie, om eenige dezer Schapen te plaatsen in de omstreken van *Lille*, *Warneton* of *Waasten*, *Communes* enz. Zij slaagden hier zoo wel, dat het geheele ras den naam heeft verkregen van het *Vlaamsche* Schaaap. Ongeacht het groot verschil van levenswijze en luchtgesteldheid, hetwelk tusschen de landstreek, van waar dit Schaaap afkomstig was, en deze noordelijke landen, bestaat, kwam hetzelve, tegen alle verwachting, hier ongemeen voorspoedig voort. Het werd weldra aan ons klimaat geheel gewend.

Deze Schapen worden ons verder beschreven als de grootste van geheel Europa, bezittende vijf en een halve voeten lengte, en dragende zulk eene schoone wol, dat dezelve ge egd wordt in lengte, fijnheid, witheid, en sterkte, de beste Engelsche te evenaren. De vacht weegt van 10—16 ponden (*). Men dreef er handel mede,

(*) *Encyclopédie ou Dictionnaire Universel raisonné des*

onder den naam van Engelsche wol. Dezelve werd, gesponnen zijnde, met honderd fransche stuivers betaald. De bedoelde Schapen waren zoo vruchtbaar in het begin, dat de Ooijen vier, en zelfs tot zeven, lammeren op eens ter wereld bragten, welke vruchtbaarheid naderhand is afgenomen. Van hier, dat dit ras zich weldra zoo zeer vermenigvuldigde, dat het oude land-schaap door hetzelfde geheel is verdrongen geworden, en de talrijke afstammelingen niet alleen onze kusten hebben ingenomen, maar zich ook tot in *Oost-Friesland* (*), en langs de Vlaamsche kusten, tot aan Frankryk, hebben uitgebreid. De Engelschen beproefden dit ras in hun land te vestigen, doch het gevolg was geenszins gelukkig, en beantwoordde niet aan de verwachting, daar hetzelfde in ligchaams-gestalte verloor, hetgeen het in de wol gewonnen had: zoodat men dit ras hier wederom heeft laten varen.

Dit is hoofdzakelyk hetgeen men bij CARLIER (†) DU RON-
connaissances humaines, Tom. V. Yverd. 1771, par DE FELICE.

(*) Dat er ook nu in Oost-Friesland Texelsche Schapen worden aangehouden, vindt men medegedeeld in de *Landwirtschaftliche Zeitung* von RUDER, N°. 36. S. 294. Het Eiderstädtische Schaap, dat in Holstein en andere streken van Deutschland bestaat, heeft eene kennelijke overeenkomst met onze kortstaarten. Men vindt van hetzelfde eene beschrijving en afbeelding in de *Beyträge zur Teutschen Landwirtschaft* von K. CH. G. STURM, Bonn, 1821. Th. I. S. 117. Zie ook de aangehaalde *Zeitung*, of *Land- und Hauswirth*, 1823, S. 285; voorts E. VIBORG, *Bemerkungen über die Schäfzucht in den Herzochthümern SCHLESWIG und HOLSTEIN*, in de *Sammlung von Abhandlungen für Thierärzte und Oeconomen*, B. II, S. 13.

Hier wordt ook uitvoerig gehandeld over Friesche Schapen, welke in de gemelde streken gezegd worden te bestaan.

(†) *Considérations sur les moyens de rétablir en France les bonnes espèces de bêtes à laine*. Paris 1762. pag. 42 en

DEAU (*), ROSIER (†), DAUBENTON (§), OLIVIER DE SERRES (**);

43, 50, 56, 57. *Instructions sur la manière d'élever et de perfectionner la bonne espèce de bêtes à laine de Flandre*, Paris 1763, 12mo, avec fig., pag. 16, 143.

(*) *Mémoire sur la laine, lu dans la séance, le 29. Decembre 1774, dans les Mémoires de l'Académie Impériale et Royale des sciences et belles lettres de Bruxelles*, Tom. III. p. 107. 1780.

(†) *Cours complet d'Agriculture Théoretique, pratique, oeconomique, et de Médecine Rurale et Vétérinaire*, Tom. VI. Paris 1801. pag. 193.

(§) Bijvoegsel tot de verhandeling over het eerste laken van supra fijne wolle, in Frankrijk gegroeid; voorgelezen in de *Koninklijke Akademie der Wetenschappen*, den 23. Augustus 1784, vertaald door P. T. COUPERUS, Gouda 1792. DAUBENTON zegt, dat hij in den ruggraat van dit Oost-Indische, in Vlaanderen en op Texel aangebragte, Schaap, zeven lende-wervelbeenderen heeft gevonden, daar in andere rassen slechts zes zouden bestaan. Ik heb ten dezen aanzien tusschen de Texelsche en andere Schapen geen verschil gevonden, als hebbende ook het groote langstaartige en Drentsche zeven lende-wervelen. Het is mij evenwel, bij onderzoek, gellegen. dat er, ten aanzien van het getal der ribben, een speling plaats heeft; daar, bij eenige voorwerpen, veertien worden geteld, hoewel de Schapen, even als de overige herkaauwende dieren, algemeen slechts dertien ribben bezitten. Soortgelijke afwijkingen van het gewone getal ribben worden meermalen bij het varken waargenomen. (K. L. SCHWAB, *Lehrbuch der Anatomie der Hausthiere*. Munchen 1821. S. 90.).

(**) *Le Théâtre de l'Agriculture et Mesnage des Champs* Tom. I. Paris 1804., in de voorrede der uitgave van dit werk, van C. CRÉGOIRE, p. 116. Hier wordt gezegd, dat dit Schaap naar Frankrijk is overgebragt, verzekerende QUERBRAT COLLOET, in 1666, dat hetzelfde goed voortkwam in de moerassen van *Charente*, *Aunis*, en *Poitou*. Ook volgens HOUTTUYN (a p. D. III. bl. 262.) worden in *Poitou*, *Provence*, omstreeks *Bajonne*, *Parijs*, en andere deelen van Frankrijk, zoogenaamde Vlaamsche Schapen gevonden, die hij zegt groo-

TESSIER (*), en anderen, die uit de schriften van deze geput hebben, meestal met gelijke woorden, vindt opgeteekend. Daar de laatste schrijvers den eerstgenoemden grootendeels schijnen te zijn gevolgd, wordende GARLIER, door dezelve, meestal aangehaald, had ik gehoopt bij dezen de aanwijzing te vinden van de oorspronkelijke bron, waaruit het omstandige verhaal is voortgevloeid; dan bij hem tref men niets meer aan dan hetwelk de lateren getrouw hebben overgenomen. Hij beroept zich op hetgeen hieromtrent in den *Dictionnaire* van THOMAS CORNELLE gemeld staat, welk werk ik niet heb kunnen raadplegen: doch deze schrijver grondt zich, volgens GARLIER, wederom op vroegere geschriften, die niet genoemd worden. De beoordeeling dezer zaak wordt te moeilijker, dewijl, bij geen der opgenoemde of volgende schrijvers, eene afbeelding van het bedoelde Schaap bestaat, waaruit anders veel opheldering zou kunnen worden ontvangen.

Ik heb gelegenheid gehad eene, in de fransche taal geschreven, doch onuitgegevene, Verhandeling te lezen, welke opgesteld was ter beantwoording van de, hier voor reeds vermelde, prijsvraag, uitgeschreven door het *Provinciaal Utrechtsch Genootschap*, doch welke onvoldoende

ter van stuk, sterker van natuur, en dikker van vacht te zijn, dan de gemeene soort, brengende ook dikwijls twee lammeren voort. DE BUFFON (o. p. T. V.) spreekt mede van Schapen in deze streken, als van een grooter, wolrijker, en vruchtbaarder ras, welke van vreemden oorsprong zijn, zonder daaraan een' bijzonderen naam te geven.

(*) Hier komen de *Moutons du Texel* en de *Moutons Flandrins* als dezelfde Schapen voor. Hij zegt (in het jaar 1811), dat deze Schapen met voordeel in sommige cantons der nieuwe Fransche, aan Zee gelegene, bezittingen zouden kunnen worden ingevoerd.

werd geoordeeld, om bekroond te worden. In dit geschrift werd dezelfde geschiedenis herhaald, met bijvoeging tevens van den naam des Scheeps-Kapiteins, RYSINGER, die de gemelde 200 stuks Schapen, om den, hierboven gezegden, tijd, zou overgevoerd, en wel te *Middelburg in Zeeland*, aangebragt hebben.

In vele Duitsche werken (*) wordt de geschiedenis van dit Schaap, almede op eene bijna gelijke, doch onvolledige, wijze herhaald. RIBBE (†) is evenwel hieromtrent uitvoeriger dan de meeste Fransche Schrijvers. Wij meenen, dat hetgeen hij zegt opmerkelijk genoeg is, om te worden medegedeeld. Zie hier hetzelfde.

» De bestendige ijverzucht, welke de handelsgeest der
 » Engelschen onophoudelijk tegen de Hollanders verwekte,
 » te, was mede de oorzaak, dat zij, reeds in de vroegste
 » tijden, zich alle moeite gaven, om de laatste te
 » beletten in het bezit van Spaansche Schapen te komen.
 » Daar nu de Hollanders reeds ten tijde, dat
 » de Engelschen Spaansche Schapen in menigte hadden,
 » sijne lakens vervaardigden, en hiertoe Spaansche wol,
 » in eene groote hoeveelheid, noodig hadden, en koo-
 » pen moesten; en dus ook naar het bezit van fijnwol-
 » lige Schapen haakten: zoo zonden zij, in het begin

(*) Onder anderen in het werk van Dr. F. B. WEBER, *Theoretisch-practisches Handbuch des grössern Viehzucht*, Leipzig 1811. B. 2. S. 258. Deze houdt het Hollandsche Schaap, voor eene vermenging van dat, hetwelk uit de Oost-Indië gekomen is, met het Vlaamsche Schaap. De Schapen van het Eiland Texel zijn de beste. Het Vlaamsche Schaap is, zegt hij, een der allergrootste.

(†) *Ueber die in Europa und anderen Erdtheilen bekannten Schafarten*, in het *Archief für Pferdekenntniss, Reitkunst, u. s. w.* von Dr. J. J. WEIDENKELLER, B. I. Heft. 2; voorts in het werk: *Das Schaf und die Wolle*, S. 146—147.

» der zeventiende eeuw, zaakgelastigden uit naar alle
 » deelen der aarde, buiten Europa gelegen, om zooda-
 » nige wollen, of liever Schapen, die dezelve droegen,
 » op te zoeken. Vermits de uitgezondenen zich waar-
 » schijnlijk alleen tot het zoeken langs de kusten be-
 » paalden, zoo bleven hun de kostbaarste rassen van
 » Africa onbekend: doch zij vonden, in eenige streken
 » van Azië, en vooral te *mysora* (*), eene soort van
 » Schapen, die eene lange, fijne, en zeer zachte wol
 » droegen, en tevens veel grooter waren van gestalte dan
 » het Europesche Schaap. Van deze nu kwamen onge-
 » veer 200 stuks naar Holland over, zoo van het man-
 » nelijke als vrouwelijke geslacht, en deze werden hier
 » tot het aanleggen van Schaaps-hoederijen gebezigd.
 » Dezelve hebben zich, zoo als de geschiedenis zegt,
 » zeer goed gehouden, en vermeerderd. Men heeft der-
 » zelve wol ook in de laken-fabrieken verwerkt, doch
 » wat er vervolgens van geworden zij, is niet bekend.
 » Het is evenwel waarschijnlijk, dat zij geenszins de
 » hoedanigheid der Spaansche Schapen zullen hebben
 » bezeten; anders toch ware derzelve teelt wel voort-
 » gezet geworden. Tegenwoordig kan men van deze
 » Schapen verder niets zeggen, dan dat, zoo als men
 » meent, het Nederlandsche Schaap van dezelve afstamt.
 » Elders voegt hij er bij, dat sommige Rammen van
 » dit ras vijf voeten lang zijn, en hoog naar evenre-
 » digheid, terwijl zij een gewigt van 170 ponden be-
 » zitten. De Ooijen brengen gewoonlijk twee lammeren
 » voort, en vele zijn zoo vruchtbaar, dat zij, in som-
 » mige jaren, twee malen werpen, en dan ook telkens
 » tweelingen."

(*) Een der Oost-Indische Staten, die thans van de En-
 gelschen afhankelijk zijn, op het Schier-Eiland *DEKAN*,
 tusschen 94. 44 en 96. 8 Lengte, en 11. 36 en 15. 1 N.
 Breedte.

Men ziet dus, uit het medegedeelde, dat de buitenlandsche Schrijvers, met veel bepaaldheid, de vreemde herkomst van het Texelsche Schaap aanwijzen, welke bij ons bijna of liever geheel onbekend schijnt te zijn. Welke moeite ik heb aangewend, om hieromtrent eenig licht te verkrijgen door het naslaan van werken, waarin ik meende hetzelfde te moeten vinden, of door de raadpleging van onderscheidene onzer beroemdste Geschiedkundigen, zoo zijn hunne, zoowel als mijne, nasporingen ten dezen aanzien vruchteloos gebleven.

De Heer Mr. S. DE WIND, *Substituut-Officier bij de Regtbank van Eersten Aanleg, te Middelburg*, heeft zich, onder anderen, wel, ten mijnen dienste, willen onledig houden met een opzettelijk onderzoek naar de vermeende herkomst van het Vlaamsche of Texelsche Schaap, en deszelfs eerste aankomst in die Stad. Ik meen de betuiging van mijnen dank aan dezen Geleerde voor zijne aangewende moeite, en de oordeelkundige opmerkingen, die hij mij, op eene allezins verplichtende wijze, heeft medegedeeld, hier niet te mogen terug houden.

Na vele nasporingen, zoowel in de registers der Stad *Middelburg*, tot de Oost- en West-Indische Compagnie behoorende, als in de gedrukte werken, bij bijzondere personen voorhanden, is hem van de overkomst der bedoelde Schapen geen het minste spoor voorgekomen. Hij heeft niet kunnen ontdekken, dat er een Scheeps-Kapitein RYSINGER van *Middelburg* heeft gevaren. In het kort gevat *Jaarboek van de Oost-Indische Compagnie, ter kamer van Zeeland; beginnende met de erectie derzelve Compagnie, en bevattende onder anderen vier notulen, inhoudende het op stabel zetten, afloopen, uitvaren, en te huis komen der Schepen van en voor gemelde kamer, met de namen der Schepen en derzelve Schippers*, enz., door GER. SIG. MATTHEUS, *Middelburg 1759, gr. 8°.*, welk

boek van 1602 tot 1759 loopt, en met groote naauwkeurigheid schijnt opgemaakt te zijn, werd vergeefs, door den Heer DE WIND, de naam van RYSINGER (*) gezocht. Slechts eenmaal, en wel op het jaar 1755, wordt de naam van JACOBUS RYSIK gevonden, doch dit is ongeveer eene eeuw later dan het aangewezen tijdstip.

Ook bij de Vlaamsche Geschiedschrijvers, zoo als in de *Beschrijvingen en Geschiedenissen van Brugge*, vindt men geen spoor van de bedoelde invoering dezer Schapen. De *Jaarboeken van Custis*, waarin anders vele bijzonderheden staan opgeteekend, geven geene enkele aanleiding tot gissing.

Maar te regt merkt, onzes oordeels, de Heer DE WIND op, dat de beroemde Historie-kenner en Landbouwkundige DE NELIS ook deze zaak nimmer moet geweten hebben, daar hij er anders voorzeker met een woord melding van zou hebben gemaakt, in zijn *Mémoire sur la possibilité et les avantages de naturaliser dans nos Provinces, différentes espèces d'animaux étrangers; Mémoire premier: sur la Vigogne ou Paco*, in de *Mémoires de l'Académie de Bruxelles*, Vol. I. pag. 45. A°. 1755. Daar toch kon hij niet verzwijgen, dat het Vlaamsche Schaap uit Indië afkomstig was, indien hij het namelijk wist; en kon hij er onkundig van zijn, zoo een zijner Landgenooten zulks wereldkundig had gemaakt?

(*) Men mag toch naauwelijks veronderstellen, dat door den Schrijver der onuitgegevene Verhandeling, waarvan, op bladz. 40, melding is gemaakt, *Rijzinger* van *Reiziger* (*Voyageur*) is gemaakt? Er bestaan voorzeker al zeer zonderlinge verdraaijngen van Hollandsche woorden door vreemde, vooral ook Fransche, Schrijvers. Dan, indien dit, voorzeker eenigzins stout, vermoeden, niet buiten allen twijfel mogt kunnen worden geacht, zoo wordt evenwel de zaak hierdoor niet opgehelderd.

Moet het ook niet bevreemden, dat, in een werk; als dat van E. LUZAC (*), in hetwelk over onze fabrij-

(*) *Hollands Rijkdom*, Leyden 1780. D. I. bl. 182—222. D. IV. bl. 103.

Noch A. M. CERISLER, in zijn *Tafereel der algemeene Geschiedenissen van de Vereenigde Nederlanden*, noch WAGENAAR, noch GUICCIARDINI, Amst. 1612. maken van de invoering dezer Schapen gewag. De laatste zegt van de Schapen, op bladz. 9: «Deze beesten zijn hier zeer vruchtbaar; want in «Hollandt, Vrieslant, ende sommige plaetsen van Vlaenderen «worpen ende lammeren de schapen drie ofte vier lammerkens «t'eener dracht. De wolle des landts is grofachtig, noch en «gelijkt bij de Spaensche niet van goedtheid, ende min bij «d'Engelsche: oorzake is de Locht: ende oock overmits de «seer vochtige ende wel voedende weiden, hebben de bees- «ten hier veel grover, langher ende rouwer hayr ende wolle.»

DIRK BURGER VAN SCHOREL, (*Chronijk van Medenblik*, Hoorn 1767. 3de uitgave, bladz. 352) in welk werk eene Chronijk van Texel gevonden wordt, waarin vele plaatselijke en zelfs min beduidende gebeurtenissen zijn aangeteekend, spreekt met geen enkel woord van het Oost-Indische Schaap, wel van de Land-Schapen, die zeer talrijk zijn, en de groene, vermaarde Tesselaarsche kaasjes opleveren. Voorts vindt men daar nog op het jaar 1598 aangeteekend, dat de wollen- en linnen-wevers op Texel een gild verkregen, zijnde later geheel vervallen. De wol-wevers hadden 7 of 8 getouwen, en een vol-molen (bladz. 357). LEEGWATER in zijn *Haarlemmer-meer-boek en Kronijk van de Rijk* heeft niets over Schapen of wol.

Onder de werken, welke nog door mij over dit onderwerp zijn nagezien, zonder uit dezelve eenig nader licht te hebben ontvangen, behooren de navolgende:

J. DE VRIES, *Curieuse aanmerckingen der bijzondere Oost- en West-Indische verwonderenswaardige dingen*; Utrecht 1682.

FRANÇOIS VALENTYN, *Oud- en Nieuw Oost-Indiën*.

Voyages du Chevalier Chardin en Perse et autres lieux de l'Orient, Amst. 1735.

ken, wol, en den wol-handel met uitvoerigheid gesproken wordt, of in den *Tegenwoordigen Staat der Nederlanden* (*), waarin meermalen het onderwerp der Schaaps-teelt op *Texel*, *Wieringen*, *Ameland*, enz. wordt aangeraakt, met betrekking tot de wol en het fabriek-wezen, geen woord wordt aangetroffen, dat aan de vermeende vreemde herkomst kan doen denken?

Deze redeneringen zijn nu wel alle als ontkennende te beschouwen, en bewijzen nog geenszins, dat de zaak in geschil voor ongegrond of onwaar moet worden gehouden. Hoewel het zeker is, blijkens de gelijkkluidenheid der zinsneden, dat het verhaal dikwijls door den eenen schrijver van den anderen is overgeboekt, en, door de meesten, zonder opzettelijk onderzoek,

W. SCHOUTEN, *Reistogt naar en door Oost-Indiën*, Utrecht en Amsterdam 1775.

THOMAS SHAW, *Reizen en Aanmerkingen door en over het Oosten*, Utrecht 1773.

Begin en Voortgangh van de Vereenigde Nederlantsche geoevrojzeerde Oost-Indische Compagnie, 1646.

RICHARD POCOCKE, *Beschrijving van het Oosten en van eenige andere Landen*, Amst. 1782.

Histoire générale des Voyages, la Haye 1747, 1780.

De *Lettres édifiantes*, in de werken van DU RONDEAU aangehaald.

Het komt ons voor, dat ook de vervoering van 200 Schapen op eens, in aanmerking genomen den langen tijd, welke vroeger tot den overtocht uit Oost-Indië naar Europa gevorderd werd, met vele zwarigheden moet zijn vereenigd geweest; vooreerst wegens de bevrachting, tenzij de dieren op meerdere Schepen verdeeld mogten geweest zijn; ten andere, uit hoofde van den grooten voorraad voedsel, welke, voor dit, niet gering, getal van Schapen, heeft moeten worden medegevoerd.

(*) D. I. bl. 586, en op andere plaatsen, te Amsterdam, 1739, en latere jaren,

zal zijn ter nedergesteld: zoo moet toch voorzeker de eerste, die er melding van heeft gemaakt, de geschiedenis uit de eene of andere bron hebben geput. Wij zouden wenschen deze te zien aangewezen. Is de zaak op waarheid gegrond, dan strekt het ons geenszins tot eer, dat wij de geschiedenis van het Vee, dat in ons eigen land bestaat, van vreemden moeten leeren. Doch is dezelve onwaar, dan wordt het meer dan tijd, dat er gedacht worde aan de terechtwijzing van eene dwaling, die reeds te lang bestaan heeft.

Het is zóó: in de zeventiende eeuw, werd bij ons weinig over de aangelegenheden van den landbouw en de vee-teelt geschreven. Dan zal men niet billijk mogen veronderstellen, dat zulk eene aanmerkelijke verandering en verbetering in de Schaaps-teelt, als aan de invoering van dit, toen nieuwe, ras wordt toegeschreven, ten minste zoo veel belangstelling moet hebben verwekt, dat de geheugenis daarvan op de eene of andere wijze moest zijn bewaard gebleven: te meer, daar de gestelde invoering slechts weinig meer dan anderhalve eeuw van onzen tijdkring rugwaarts verwijderd is?

Intusschen schijnt noch in *Zeeland*, noch op *Texel*, noch in het overige *Noord-Holland*, naauwelijks eenige oirkonde of overlevering te bestaan, ten aanzien der herkomst dezer Schapen van buiten 'slands. Ik heb hieromtrent vele navragen in het werk gesteld; doch slechts van *Texel* de mededeeling ontvangen: „dat er omtrent de vreemde afkomst der Schapen op dat eiland niets stelligs bekend is; doch dat een oude Heer, met name J. RAN, die nu overleden is, wel eens pleegde te zeggen: *Het Texelsche Schaap is van Cheribon afkomstig.*”

Hoe dit nu zijn moge, wij vinden, reeds voor de zeventiende eeuw, van de ongewone vruchtbaarheid der

Schapen, in *Zeeland* en *Holland*, gewag gemaakt (*). BOBINUS (†) zegt er van, dat zij drie en vier malen, elk jaar, en wel drie of vier lammeren, werpen, terwijl dezelve, in de zuidelijke streken, slechts eenmaal, of op het meest twee malen, en dan niet meer dan een lam, voortbrengen. Ofschoon het ongeloofbaar is, daar de Ooi ruim vijf maanden draagt, dat zij drie malen, en veel min vier malen, in hetzelfde jaar, voldragene lammeren ter wereld kunne brengen, zoo zal men toch uit het verhaal mogen afleiden, dat de Schapen, in de gemelde streken, reeds voor lang, als zeer vruchtbaar zijn bekend geweest; en indien hier de nog bestaande kortstaarten mogten kunnen bedoeld worden, dan moeten deze reeds vroeger in ons land hebben bestaan, dan door de aangehaalde schrijvers wordt opgegeven.

Het *Friesche Schaap* bezit, onder de kortstaartige soorten, ver weg de kloekste gestalte. Het is minder rond of breed, maar platter, vollediger, en gestrekter van lichaams-bouw, dan het *Texelsche Schaap*. Het is hooger op de beenen, en deszelfs staart is langer, ook dikker, en minder kegelachtig of spits van gedaante dan bij het laatstgemelde, zijnde mede de ooren van het eerste grooter, terwijl de neus iets verheven en gebogen, en het aangezicht minder plat is. Wij zullen, bij de bijzondere beschrijving dezer Schapen, derzelve eigenschappen nader aanwijzen,

(*) Zie het aangehaalde uit GUICCIARDINI, bl. 54, in de aantekening.

(†) JOAN. BOBINUS, *de Republica Libri Sex. Editio altera*, Francofurti 159, Libr. V. p. 793. «In Selandiae et Hollandiae agris, quos veteres Cimbris ac Batavis tribuunt, oves ter quaterque singulos annos (non sine admiratione) foctare vidimus, et interdum ter geminos et quater geminos parere; cum ad Austrum semel aut bis ad summum, nec plus uno parere comperiantur.»

Ofschoon nu de Friesche en Texelsche Schapen, als kortstaarten, tot een en denzelfden hoofdstam kunnen gerekend worden te behooren, zoo waag ik het niet te beslissen, of zij bij ons van eene en dezelfde afkomst zijn; hetzij men dan moge aannemen, dat dezelve reeds, sedert onbeugelijke tijden, in dit land hebben bestaan, of later zijn ingevoerd, Zij komen, gelijk wij reeds hebben opgemerkt, in vele opzigten, onderling overeen, doch verschillen in andere. Indien de grootheid van gestalte, en de vruchtbaarheid van het Friesche Schaap, in aanmerking wordt genomen, dan valt het niet te ontkennen, dat het nog het meest schijnt te deelen in de eigenschappen, welke aan het *Vlaamsche* en *Texelsche* Schaap, toen hetzelve in ons land zou zijn overgebracht, worden toegekend.

Het kan zelfs eenigermate aannemelijk voorkomen, dat het Friesche Schaap voor het bedoelde, uit den vreemden tot ons overgebrachte, ras zal moeten worden gehouden, wanneer wij het vergelijken met de beschrijving, door de Schrijvers van den *Dictionnaire Classique d'Histoire Naturelle* (*) (verg. bladz.), van

(*) Tom. IX. Paris 1827. p. 268. Zie ook de *Oeuvres complètes de BUFFON, Nouvelle édition, Mammifères*, Tom. XII. p. 49. Paris 1828. Dit Schaap wordt hier beschreven, als zijnde hoog op de beenen, en hebbende een' gebogen neus. Deszelfs staart, die lang en dun is, reikt gewoonlijk tot aan de spronggewrichten enz. Men neemt bij hetzelve ook dikwijls onder den hals aanhangsels of klierachtige lichamen waar, die somwijlen vrij lang en met haar zijn bedekt. De horens, die gewoonlijk klein zijn, en, eene geheele of halve bogt makende, tegen het oog terug keeren, ontbreken dikwijls. Dit dier, bij hetwelk de zijdeachtige haren geheel de wollige bedekken en verbergen, en 'twelk hierdoor veel naar den *Mouflon* gelijk, onderscheidt zich voornamelijk door de lengte der ledematen. Veeltijds is de kleur van den mond,

het Indische Schaap (*Mouton Morvan* BUFFON, *Ovis Guinensis* LINN.) gegeven, waartoe het Africaanſche

den kop, der ooren en pooten, als ook van de wol der zijden en aan andere deelen des ligchaams, rosachtig of bruin. Somwijlen is de kleur gemengd, bestaande uit donker bruine ros- of geelachtige, en grijze vlekken, enz. In het XVIde, Deel van het gemelde werk, met een vervolg in het XVIIde, alsmede in het XVIIIde, wordt mede over de Indische als ook over de Hottentotsche Schapen gesproken, die evenwel horens en lange staarten bezitten. CTESIAS verhaalt in zijne geschiedenis over Indië van Schapen en Goiten, aldaar bestaande, die grooter waren dan Ezels; zij wierpen meesttijds vier en zelfs zes jongen. De staart dezer Schapen was zoo aanmerkelijk, dat men genoodzaakt was denzelve af te snijden, opdat de mannetjes de wijfjes konden bespringen. (*Histoire d'Herodote, traduite du Grec, Nouvelle Edition Tom. VI. p. 337. Paris 1802*). In welke oorden van Indië de dieren, welke hier bedoeld worden, gevonden zijn, valt niet met zekerheid te bepalen. Denklijk werden dezelve aangetroffen in de streken langs den *Indus*, waarover de gemelde Schrijver, op wiens verhalen men evenwol, in het algemeen, geenszins het grootste vertrouwen mag stellen, het meest schijnt te handelen. Of deze aldaar nog gevonden worden, en of de Schapen van CTESIAS met de *Ovis Morvan* van DE BUFFON voor dezelve moeten worden gehouden, schijnt mede onzeker. Ten aanzien der staarten zien wij een kenbaar verschil tusschen dezelve bestaan. Dat dergelijke Schapen niet in de Nederlandsche bezittingen te huis hooren, blijkt uit de beschrijvingen en berigten der Reizigers en voorname Ambtenaren, die er hun verblijf hebben gehouden. De Schapen, welke op *Java* gevonden worden, zijn klein, mager, en bezitten eene harde en steile wol. Zij zijn hier ook slechts schaars aanwezig, wordende alleen in de omstreken van de steden en woningen der Europeanen aangetroffen. De voorkeur wordt nog gegeven aan die gene, welke van de Kaap de Goede Hoop afkomstig zijn, als gediende deze Schapen het best, en zijnde het meest geschikt om te worden geslagt.

Het Schaap wordt op *Java*, in de Maleische taal eene Hol-

Schaap, als eene verscheidenheid, gebragt wordt. Hiermede zal men in overeenstemming kunnen brengen hetgeen H. KNOOP omtrent de herkomst van het Friesche Schaap aanmerkt, dat hetzelfde namelijk uit Noord-Africa of Barbaryen zou zijn gekomen. Het werd, zoo als men bij dezen Schrijver vindt opgeteekend, eerst naar Spanje, en van hier vervolgens in de Nederlanden gebragt. Hij voert evenwel geene gronden aan, waarop deze geschiedenis rust. Dan, bijaldien het Friesche Schaap van uitheemschen, en wel van Oosterschen, oorsprong zij, waarvan wij de mogelijkheid, ja zelfs de waarschijnlijkheid, niet willen ontkennen, zoo moet deszelfs overbrenging toch voorzeker evenzeer tot eenen vroegeren tijd worden teruggebragt, dan welke voor de aankomst van het Texelsche en Vlaamsche Schaap wordt vastgesteld.

Wij kunnen hier niet onopgemerkt laten, dat er, bij de vreemde Schrijvers, die over de Hollandsche Schapen algemeen handelen, veel onbepaaldheid en verwarring bestaat, terwijl hun de voldoende kennis omtrent dezelve ontbreekt. RIBBE (*) beschrijft het Friesche Schaap, als eene afzonderlijke soort, tusschen het groote *Nederlandsche* of *Vlaamsche*, en het gewone *Duitsche*, wat de ligchaams-grootte betreft, het midden houdende. Hij

andsche Geit (*Waming Wolanda*) genoemd, hetwelk deszelfs vreemde afkomst schijnt aan te duiden; volgens C. S. W. GRAVE VAN HOGENDORP, *Beschouwingen der Nederlandsche Bezittingen in Oost-Indië*, Amst. 1833. bl. 299.

Wij zien dus, dat uit de tegenwoordige geschiedenis der Indische Schapen de afstamming onzer Texelsche of Friesche soorten van dezelve niet wordt opgehelderd. Men zal intusschen de overeenkomst, welke het *Friesche Schaap* met de *Ovis Guinensis* of *Africana*, volgens de aangehaalde beschrijving, heeft, niet kunnen miskennen, gelijk wij vervolgens nog nader zullen aanwijzen.

(*) *Das Schaf und die Wolle*, S. 9.

noemt hetzelfde het *moeras- of lage lands-Schaap*, welks wol tot vijf en meerdere duimen lengte verkrijgt, die zeer grof is. De moeders brengen evenwel, zegt hij, even als de Vlaamsche Schapen, algemeen tweelingen voort. Door GERMERSHAUSEN en POHL (*) wordt mede het Friesche Schaap, waarvan zij verscheidene soorten aannemen, als van het Vlaamsche verschillende, opgegeven, wordende het eerste, volgens hen, niet alleen in *Friesland*, maar ook in *Holland*, op het Eiland *Texel*, te *Dithmarsen*, en in de omstreken van *Bremen*, zelfs in *Engeland*, gehouden. De algemeene zwaarte van het Vlaamsche Schaap wordt hier gesteld tegen 200 ponden te belooopen. Hetgeen men omtrent dit onderwerp in de meeste Duitsche Schriften aantreft, is, over het geheel, nog meer toepasselijk op het Friesche dan op het Texelsche Schaap; doch indien men zou willen veronderstellen, dat het eerste somwijlen kan bedoeld zijn voor het Vlaamsche Schaap, zoo heeft er, ten aanzien der onderscheiding, onnaauwkeurigheid plaats. Dat de wol van het Friesche Schaap, het grootste onzer rassen, grof zou verdienen te worden genoemd, namelijk in betrekking tot de hoedanigheid der gewone land-wollen, zal evenmin kunnen worden toegestemd. De beschrijving, welke THAER †) geeft van het laatstgemelde Schaap, dat door hem ook het *moeras- of niederungs-Schaf* genoemd wordt, komt in vele opzichten, met de waarheid beter overeen.

(*) a. p. Th. I. S. 74.

(†) *Grundsätze der rationellen Landwirtschaft*, Th. IV. S. 395.

DERDE RAS. *Het kleine langstaartige Schaap,
met horens, of het Heide-Schaap.*

Het derde ras van Schapen, in ons land bestaande, hetwelk minder algemeen verspreid is, onderscheidt zich niet alleen door eene kleinere en minder kloeke gestalte, maar ook door de lange, grove, harde, en harige wol. Vele dezer Schapen bezitten eene tweesoortige wol, namelijk bovenwol, welke grof en langharig is, en kortere, fijnere of pluim-wol, welke door de eerste bedekt wordt. De Rammen van dit ras zijn altijd, en de wijfjes veelal van horens voorzien. Bij de eerste zijn dezelve zwaar, lang, en twee of drie malen omgebogen. Bij de laatste zijn de horens regt, of eenvoudig achterwaarts gerigt, en korter, wordende bovendien doorgaans opzetteijk verkleind. Hoewel de horens niet standvastig aan de Ooijen dezer Schapen eigen zijn, zoo geeft evenwel derzelve bestendige aanwezigheid bij de Rammen, en de groote algemeenheid bij wijfjes, eene voldoende reden, om dit ras gehorend te noemen. Het heeft een langen, ruigen, staart. Daar dit Schaap, ten grootsten getale, in de Provincie *Drenthe* bestaat, wordende hier in vrij aanzienlijke kudden gehouden, is hetzelfde, in ons land, algemeen bekend onder den naam van het *Drentsche ras*. In de buitenste streken der aangrenzende gewesten, zoo als in de *Friesche Wouden*, in *Groningen*, namelijk in het *Westerwoldsche*, in *Overijssel*, alsmede in enkele gedeelten van *Gelderland*, wordt dit Schaap gevonden. Het maakt hetzelfde ras uit met dat, hetwelk in Duitschland bekend is onder den naam van het *Heide-Schaap*.

(*Hardsnucke*), levende hetzelfde voornamelijk op de dorre heide-gronden (*). Er worden van dit Schaap meerdere speelsoorten aangetroffen, hoofdzakelijk verschillende door de kleur der wol. Wij hebben slechts van de twee voornaamste verscheidenheden afbeeldingen gegeven, namelijk van de *Witten* (Pl. XII. XIII.), en de zoogenaamde *Vosse-koppen* (Pl. XIV. XV).

Hoewel de Schaaps-fokkerij in ons land, reeds van ouds en algemeen, vooral echter in de min vruchtbare streken, is gedreven geworden, zoo beslaat evenwel deze teelt in onze landhuishouding eene ondergeschikte plaats, en dezelve mag, over het geheel, beschouwd worden meer eene voorname bij-zaak dan eene hoofdaangelegenheid van het land-bedrijf uit te maken. Ons land was dan ook steeds minder rijk aan wol-vee dan vele andere (†), en, sedert dat, in de laatste helft der vorige eeuw, nog meerdere landen dan te voren aan de verbouwing van granen en andere veld-gewassen

(*) THAER geeft van dit Schaap, deszelfs wol, en hare aanwending, eene korte, doch duidelijke, beschrijving, in het aangehaalde werk: *Grundsätze*, u. s. w. a. p. S. 394. Het bestaat in Duitschland, voornamelijk in het *Lünenburgsche*, en de omstreken van *Bremen*. (Vergelijk K. CH. STURM, *Ueber Rassen und Kreuzungen*, u. s. w. S. 97).

(†) HADRIANUS JUNIUS, *Batavia*, p. 209. *Lugduni Batavor.* 1488. merkt reeds op, dat Holland, in den vroegsten tijd, geenszins zulk een overvloed van wol had als Engeland, dewijl de landen veel tot bouw-akkers gebezigd werden, en deels ook de hoeveelheid Schapen gering was. (Verg. FISSCHER, *Geschichte des Teutschen Handels*, Th. IV. S. 488).

zijn besteed geworden, is de Schaaps-hoederij, in evenredigheid met de overige Vee-teelt, afgenomen. De uitgestrekte, dorre en woeste, heide- en zand-gronden intusschen, welke ongeveer 900,000 bunders, en dus nagenoeg $\frac{1}{3}$ gedeelte van de geheele oppervlakte der Noordelijke Nederlanden (*), uitmaken, geven bijna geen ander voordeel aan den landbouw, dan dat zij het Schaaap een schraal voedsel verschaffen.

De zee-uiterwaarden zijn, bij dezelve uitgebreidheid, en terwijl zij niet voor den graanbouw kunnen dienen, uitnemend geschikt voor de beweiding met Schapen, dewijl de ziltige, meer drooge dan sappige, planten, welke op dezelve groeijen, aan de gezondheid dezer dieren zeer bevorderlijk zijn. Niet zelden toch blijven de Schapen aan de zee-stranden volkomen gezond, wanneer dezelve, in natte jaren, op de zoete binnenlanden, kwijnen en sterven. Die aanvankelijk op de laatstgemelde gronden ziek zijn geworden, herstellen wederom meermalen, wanneer men dezelve nog tijdig genoeg op de ziltige uiterwaarden overbrengt.

De meer vruchtbare gronden, vooral de klei, geven door graan- en vrucht-bouw, en het beweiden met Rundvee, meerdere voordeelen dan van de Schaaps-fokkerij kan worden getrokken. Men is, ten aanzien dezer gronden, te minder op het houden van een groot aantal Schapen gesteld, dewijl de aanhoudende beweiding met dit Vee, hoewel de opbrengst der Schapen

(*) *Redevoering, uitgesproken in de Zitting van den 28. December 1833, ten betooge van de noodzakelijkheid, om, vóór de invoering van het kadaster voor het geheel, de vrijdommen der Grondbelasting, bij ontginning, indijking, en alle ondernemingen tot land-verbetering, door eene bijzondere wet te regelen; door Jonkh. Mr. VAN ASCH VAN WYCK, Lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal, Utrecht 1834.*

niet onbeduidend of onvoordeelig wordt beschouwd, de graslanden bederft, en voor ander Vee, ja voor de Schapen zelve, ongeschikt maakt. De weiden worden hierdoor, zoo als men het noemt, *schapig*. Zulks zal hoofdzakelijk moeten worden toegeschreven aan de scherphheid der uitwerpselen, of aan derzelve ongeschiktheid voor de voeding van sommige grassoorten, welke aan goede weiden eigen zijn. Men wil ook, dat de Schapen aan de weiden een' onaangenaamen reuk mededeelen, waarvan andere dieren afkeerig zijn (*). Sommigen stellen zelfs, dat, behalve het nadeel, hetwelk de kudden, die gehoed worden, aan de vruchtboomen en andere houtgewassen, langs welke zij worden gedreven, door het afeten, toebrengen, ook de uitwaseming der Schapen voor dezelve zeer schadelijk zoude zijn (†). Er bestaan, om deze en andere redenen, in sommige Provinciën, strenge bepalingen opzigtelijk het drijven en hoeden der Schapen (§).

De geringe belangstelling in de Schapen, in evenre-

(*) FOKKE SJOERDS, a. p. D. I. bladz. 179.

(†) *Statistieke Beschrijving van Gelderland*, bladz. 291. Men wil namelijk hebben opgemerkt, dat het akkermaals-hout zich moeijelijk laat schellen, wanneer, bij aanhoudenheid, Schapen kort aan hetzelfde worden voorbijgedreven. Dit wordt daaraan toegeschreven, dat derzelve uitwaseming het sap in het hout een tijd lang doet stilstaan. Hiermede komt overeen hetgeen men elders heeft waargenomen, dat het opklimmen der sappen in de boomen, in de nabijheid van weidende Schapen, zoo zichtbaar zou verminderd worden, dat het enten der boomen, op die plaatsen, veelal mislukt. (Zie de *Allgemeine Landwirtschaftliche Zeitung* von 6. Februarij 1834. No. 6. onder het Artikel: *Vertrocknet der Saft der Bäume in der Nähe der Schafe?*)

(§) In eenige Zutfensche Marken pleegde het houden van Schapen geheel verboden te zijn; a. p. (*Statist. Beschr.*).

Vergelijkende Staat van het getal Schapen, over den Jaren 1814 tot en met 1825
ingesloten, in de Noordelijke Provinciën onzes Rijks.

Jaren.	N. Brabant.	Gelderland.	Z. Holland.	N. Holland.	Zeeland.	Utrecht.	Friesland.	Overyssel.	Drenthe.	Groningen.	Totaal.
1814.	58,135.	79,404.	26,136.	147,902.	18,404.	21,567.	103,825.	54,618.	112,178.	54,939.	677,108.
1815.	75,727.	75,933.	26,380.	142,756.	20,971.	24,096.	88,665.	53,927.	106,124.	56,089.	670,668.
1816.	71,103.	76,202.	25,874.	142,686.	23,118.	24,576.	89,738.	59,205.	105,546.	58,494.	676,542.
1817.	58,971.	56,757.	18,518.	98,295.	19,848.	19,637.	86,594.	40,199.	94,825.	58,774.	552,418.
1818.	59,060.	62,080.	19,669.	106,497.	18,715.	19,006.	86,805.	45,843.	95,022.	67,331.	580,028.
1819.	56,803.	72,334.	20,088.	122,813.	18,881.	21,936.	95,063.	51,243.	101,941.	70,203.	631,310.
1820.	62,089.	75,286.	27,040.	145,347.	20,410.	22,533.	103,983.	53,444.	112,402.	70,845.	693,379.
1821.	66,281.	73,243.	28,539.	145,781.	21,246.	22,929.	97,451.	56,927.	122,405.	68,372.	702,352.
1822.	65,796.	73,324.	25,797.	149,837.	21,739.	22,544.	101,766.	54,493.	122,968.	68,554.	706,818.
1823.	66,273.	75,936.	30,448.	157,414.	21,805.	22,023.	110,734.	53,090.	122,393.	74,292.	734,408.
1824.	63,998.	72,150.	25,683.	141,250.	21,841.	21,953.	92,647.	46,297.	117,885.	63,280.	666,984.
1825.	61,154.	69,071.	23,545.	135,386.	23,200.	20,567.	88,312.	43,343.	110,657.	62,844.	638,079.
Het gemiddelde bedrag, over 12 Jaren, levert dus den volgende getallen op.	765,390.	891,720.	297,717.	1,635,964.	250,178.	263,367.	1,145,588.	612,629.	1,324,346.	774,017.	7,931,064.
	63,782 $\frac{1}{2}$.	74,310.	24,809 $\frac{3}{4}$.	136,330 $\frac{1}{4}$.	20,848 $\frac{1}{8}$.	21,947 $\frac{1}{4}$.	95,465 $\frac{7}{8}$.	51,052 $\frac{5}{12}$.	110,262 $\frac{1}{6}$.	64,501 $\frac{5}{12}$.	

Deze gemiddelde Totalen bedragen 663,309 $\frac{7}{12}$. Ieder Schaaap gerekend zijnde op f 7,00 zoo beloopt zulks eene geldswaarde van 4,643,167,08 $\frac{7}{12}$.

Deze Staat bevat de uitkomst der aangifte van de Schapen tot de bijdragen van het Vee-fonds, overeenkomstig het besluit van den Souvereinen Vorst der Vereenigde Nederlanden van den 7 Maart 1814. Bij hetzelfde was vastgesteld, dat van elk achtal Schapen moest worden opgebracht twee Stuivers jaarlijks, dus twee duiten van ieder Schaaap. Lammeren, tot twee maanden oud, waren van deze belasting uitgezonderd, die derhalve niet in de bovenstaande getallen zijn begrepen. (J. kops, *Magazijn*, D. VI. bladz. 539.)

Te plaatsen voor 57.

digheid tot ander Vee en den graanbouw, moet voorzeker als de hoofdreden worden beschouwd, dat men zich bij ons minder met kracht en volharding heeft toegelegd op de veredeling der rassen en de verbetering der wol dan in andere landen.

De Schapen staan bovendien, vooral in natte jaren, van alle Vee het meest aan ziekten, kwijning, en sterfte bloot. Het hoogst ongunstige jaar van 1816, om van vroegere tijden niet te spreken, heeft zoo verderfelijk op dezelve gewerkt, dat vele duizende, ten gevolge der leverziekte, en daarmede gepaard gaande waterzucht, zijn gestorven; welke vermindering zich evenwel, naar de uitwijzing der nevenstaande opgaven, in de volgende jaren, vrij spoedig tot het vorige getal heeft hersteld.

Het bijgevoegd overzicht doet het bedrag der Schapen, welke, van het jaar 1814 tot en met 1825, in ons land hebben bestaan, en de verhouding tot elke Provincie, kennen. Daar de jaarlijksche opneming en mededeelingen van den Vee-staat, sedert dezen tijd, niet zijn voortgezet, kunnen wij later denzelfen niet dan bij eene onbepaalde vergelijking nagaan.

De sterfte van het wol-vee was in de drie achter eenvolgende, regenachtige, jaren van 1828, 1829, en 1830 algemeen, en werkte op nieuw ten hoogste nadeelig op de Schaaps-teelt. Men vindt de berigten dienaangaande in de *Staten van den Landbouw*, over de gemelde jaren loopende, opgenomen. Uit dezelve blijkt, dat, in 1828, het zoogenaamde ongens of de leverbot-ziekte, de schaaps-pokken, het rot-kreupel of voetzeer, en de schurft, in vele Provinciën, groote verwoestingen onder de kudden hebben te weeg gebracht. In *Overijssel* stierven vele aan de eerstgemelde ziekte geheel uit. In *Friesland* en *Drenthe* heerschte de pokziekte, gelijk meermalen, vooral in de laatstgemelde Provincie, plaats heeft, waardoor een groot aantal Schapen werd wegge-

nomen. De berigten leveren, over 1829, bijna uit alle Provinciën, dezelfde klagten op, omtrent het sterven der Schapen, ten gevolge der rot-ziekte of het ongaus. Inzonderheid werden nu in *Noord-Brabant*, *Gelderland*, *Overyssel*, *Groningen* en *Drenthe*, duizende weggerukt. Daar dezelfde regenachtige weersgesteldheid, gedurende het geheele jaar 1830, voortduurde, moest hare nadeelige invloed op de Schapen, even als op de overige landhuishoudelijke dieren, te sterker en algemeener worden (*). In *Noord-Brabant* rekende men thans, dat de Schaaps-teelt op de helft werd verminderd. In *Zeeland* was de toestand bijna even ongunstig. In *Zuid-Holland* ondervond men eene geringere sterfte, doch des te heviger werd zij in *Noord-Holland*, alwaar van 16000 Schapen, die, in het vorige jaar, in de *Beemster*, nog bestonden, niet meer dan 500 overbleven. In *Utrecht* stierven, in vier Gemeenten, 1100 Schapen, terwijl dezelve hier overal kwijnden, zoodat voor en na een veel grooter getal is overleden. In enkele streken van *Groningen* werden de duizendtallen van vorige jaren tot vijftigtallen, ja, hier en daar, misschien tot twintigtallen, verminderd. Men kan dit alles breeder vermeld vinden in de aangehaalde *Statuten* §. 37; doch dit korte uittreksel zal ons genoegzaam moeten overtuigen, dat de Schaaps-fokkerij bij

(*) Men rekent, dat in Friesland, behalve 28000 Schapen, 9000 Runderen zijn gestorven, beide meest van de hooge klei-gronden, en dus van de beste soorten (Zie de mededeeling van den Heer CATS aan de Staten Generaal, in de Staats-Courant van 2. Januarij 1834). In Utrecht stierven alleen tusschen de rivieren de *Eem* en de *Lek*, in 1829 en 1830, 4150 Runderen, behalve vele Paarden en Varkens. Elders was het verlies van dit Vee niet minder aanmerkelijk ten gevolge der opgemelde oorzaak.

ons, sedert den laatsten tijd, groote tegenspoeden heeft ondervonden. Zoodanige omstandigheden hebben natuurlijk eene hoogst ontmoedigende uitwerking op de teelt van het wol-vee, en doen menig een meer en meer van derzelver voortzetting en uitbreiding afzien.

De waarde, welke de Schapen in den volks-rijkdom bezitten, kan, even als die van vele andere voorwerpen, niet wel naauwkeurig worden bepaald, dewijl buitengewone oorzaken, zoo als b. v. ziekten en sterfte, en vele andere omstandigheden hierop een' grooten invloed hebben, en daarin eene aanzienlijke afwisseling kunnen te weeg brengen. De Schapen bezitten, naar het ras of de soorten, den ouderdom, de vetheid of magerheid, den aard der wol, en of zij eerst kortelings zijn geschoren, of de volle vacht dragen, een' zeer verschillenden prijs. Terwijl het volwassen Drentsche Ooi- of Lam-Schaap, in gewone tijden met *f* 2,50 tot *f* 4,00 betaald wordt, kost het groote Friesche, en somwijlen ook het Texelsche of Noord-Hollandsche *f* 9,00 tot *f* 12,00 en *f* 14,00 en daarboven (*). De Veluw- of groote lang-

(*) In 1814, waren de Schapen in Friesland en Groningen zoo goedkoop, dat dezelve bijna geene waarde hadden, en een best, geschoren, melkschaap voor *f* 1,50. kon worden gekocht. Elders waren dezelve ook buitengewoon laag in prijs.

In 1818, kostte integendeel een echt Friesch Schaap tot *f* 25,00. De Noord-Hollandsche Schapen konden tot *f* 20,00. gelden; de Lammeren van beide werden tot *f* 8,00. verkocht.

In 1819, golden de Groninger Melk-Schapen..... *f* 10,00. — *f* 12,00.

In 1822, bedroeg een goed vet Noord-Hollandsch Schaap..... - 8,00. — - 9,00.

In 1823, Een goed Noord-Hollandsch Ooi-Schaap..... - 10,00. — - 14,00.

Een vet Schaap..... - 6,00.

In 1824, Een Friesch Melk-Schaap. - 9,00. — - 10,00.

staartige Schapen van *f* 6,00. tot *f* 10,00. en de overige soorten naar evenredigheid. In de laatstgenoemde rampspoedige jaren steeg de prijs der Schapen, ter oorzake der buitengewone sterfte, algemeen, een derde en somwijlen de helft boven dien van gewone tijden.

Indien wij de verschillende Schapen, door elkander, aanslaan op *f* 7,00. het stuk, zoo zal zulks, naar ons oordeel, een' gematigden, althans niet te hoogen, grondslag opleveren, waarnaar de waarde onzer Schapen mag worden berekend. Deze bedraagt dan de som van *f* 4.643,167,08½, volgens het gemiddelde jaarlijkse getal Schapen, boven de twee maanden oud, dat, in ons land, over het opgegeven tijdvak, van 1814—1825 ingesloten, heeft bestaan.

Uit de vergelijkende tafel kan worden opgemaakt, in welke Provincie de Schaaps-teelt den betrekkelijk belangrijksten tak van Vee-bedrijf uitmaakt, en, als zoodanig, moeten dezelve in de volgende orde worden gerangschikt: *Noord-Holland, Drenthe, Friesland, Gelderland, Groningen, Noord-Brabant, Overijssel, Zuid-Holland, Utrecht, Zeeland.*

Een vet Schaaap.....	<i>f</i> 10,00. —	<i>f</i> 11,00.
In 1825, Hetzelfde Melk-Schaaap....	- 8,00. —	- 10,00.
Het Vette.....	- 10,00. —	- 14,00.
In gewone tijden, kost een goed anderhalfjarig Melk-Schaaap, in Groningen, van.	- 6,00. —	- 9,00.

In Noord-Brabant, kosten de Schapen gewoonlijk, als volgt:

Een tweejarige Ooi van.....	<i>f</i> 6,00. —	<i>f</i> 8,00.
naar gelang dat zij vleesch heeft;		
Jonge Hamels.....	- 5,00. —	- 6,00.
Dusdanige Hamels, die geschikt zijn, om te worden geslagt.....	- 8,00.	
Een goede jarige Ram van.....	- 5,00. —	- 7,00.
op het meest.		

R A S S E N.

	Lengte van den kop, van tusschen de ooren tot aan de punt van den bovenlip.				Lengte van het lig- chaam, met den hals, tot tusschen de ooren.				Hoogte op de schoft, van den bodem ge- meten.				Hoogte op het kruis, van den bodem ge- meten..			
	Ellen.	Palmen.	Duimen.	Streepen.	Ellen.	Palmen.	Duimen.	Streepen.	Ellen.	Palmen.	Duimen.	Streepen.	Ellen.	Palmen.	Duimen.	Streepen.
HET GROOTE LANG- STAARTIGE SCHAAP, ZONDER HORENS.																
<i>Veluw - Schaap.</i>																
Ram.	»	2	5	»	1	1	»	»	»	7	7	»	»	7	4	»
Ooi.	»	2	3	»	»	9	»	»	»	7	1	»	»	7	3	»
KEMPENSCH SCHAAP.																
Ram.	»	2	5	»	1	»	»	»	»	7	2	»	»	7	2	»
Ooi.	»	2	4	»	»	9	»	»	»	6	6	»	»	6	8½	»
HET KORTSTAARTIGE SCHAAP.																
<i>Texelsch Schaap.</i>																
Ram.	»	2	4	»	»	9	2	»	»	7	4	»	»	7	4	5
Ooi.	»	2	3	»	1	»	2	»	»	6	4	5	»	6	6	5
<i>Friesch Schaap.</i>																
Ram.	»	3	2	»	1	1	6	5	»	8	2	5	»	8	5	»
Ooi.	»	2	9	»	1	»	7	»	»	8	1	»	»	8	3	5
HET KLEINE LANG- STAARTIGE SCHAAP, MET HORENS.																
<i>alle verscheidenheid.</i>																
Ram.	»	2	4	»	»	7	1	»	»	5	9	»	»	6	2	»
Ooi.	»	2	5	»	»	7	7	»	»	6	2½	»	»	6	½	»
<i>Vosse - koppen.</i>																
Ram.	»	2	5	»	»	8	6	»	»	6	3	»	»	6	6	»
Ooi.	»	2	5	»	»	7	7	»	»	6	2½	»	»	6	½	»

Te plaatsen voor 65.

De lichamelijke grootte der hoofdverschiedenheden, tot de beschrevene rassen hehoorende, worden door de nevensstaande afmetingen aangewezen. Dezelve zijn genomen naar de kloekste Schapen. Men zal, door vergelijking, het betrekkelijke verschil der uiteenloopende speel-soorten, bij de verdere beschrijvingen, gemakkelijk kunnen beoordeelen.

Nog verdient te worden herinnerd, dat sommige der afgebeelde Schapen worden voorgesteld slechts weinige maanden na de schering, bezittende dus de wol nagenoeg de helft van derzelve gewone lengte; en andere, tegen den tijd der schering, dragende dus de volle vacht.

Wij zouden nu, voor de beschouwing der Schapen, met opzigt tot elke Provincie in het bijzonder, de hierboven aangewezen orde kunnen volgen, doch achten het voegzamer dit te doen naar de rassen, welke in dezelve hoofdzakelijk gevonden worden, waartoe wij thans zullen overgaan.

GEDELTEN

De Schapen, welke in Gedeelte bestaan, behoren tot de twee langstaartige rassen, namelijk tot het Veld- en het kleine Heide-Schap. Van het eerste komen drie verschiedenheden voor. Wij meenen dezelve niet beter te kunnen beschrijven, dan door grootendeels de opspre te volgen, welke in de Gedeelte beschrijving van dit Gewest (*) gekooft staan.

1°. In de eerste plaats komt het groote Veld-Schap in aanmerking, hetwelk de eigenschappen heeft, welke wij daarvan, bij de afzonderlijke beschrijving der inlandische hoofd-rassen, hebben opgegeven. Hetzelve bestaat

(1) Heide 281-301.

 DERDE AFDEELING.

Over de verscheidenheden of soorten van Schapen, welke in de verschillende Provinciën worden aangetroffen, en de bijzonderheden, tot derzelver levenswijze, bestemming, en wol behoorende.

 GELDERLAND.

De Schapen, welke in Gelderland bestaan, behooren tot de twee langstaartige rassen, namelijk tot het *Veluw*-, en het *kleine Heide-Schaap*. Van het eerste komen drie verscheidenheden voor. Wij meenen dezelve niet beter te kunnen doen kennen, dan door grootendeels de opgave te volgen, welke in de *Statistische Beschrijving* van dit Gewest (*) geboekt staat.

1°. In de eerste plaats komt het groote *Veluw-Schaap* in aanmerking, hetwelk de eigenschappen bezit, welke wij daarvan, bij de algemeene beschrijving der inlandsche hoofd-rassen, hebben opgegeven. Hetzelve bestaat

(*) Bladz. 282—291,

in de Gemeente *Reeden*, bij *Wageningen*, en *Dorenweerd*, ook onder *Eden*, te *Barneveld*, *Putten*, *Ermelo*, en *Epe*. De Hamels, goed vet zijnde, wegen van 30 tot 50 Ned. ponden. De wol valt over het geheel grof, doch lang, en is geschikt voor de spinnerijen, wegende de vacht van 3 tot 4 Ned. ponden.

Dit Schaap, hetwelk het best op hooge gronden tiert, kan des noods, bij overvloed van jonge heide, en genoegzame afweiding van Driestlanden, den zomer door, zonder gras bestaan. Op lage weilanden wordt hetzelfde zelden vet, doch hoogere klei-landen zijn voor hetzelfde zeer geschikt. Wanneer deze Schapen, eerst daar geweid zijnde, vervolgens des winters op het hok met boonen gevoed worden, betalen zij het voeder, bij de Hollandsche prijzen, op eene voldoende wijze. Zij worden veelal, op de herfstmarkten, te *Barneveld*, in Augustus en September, opgekocht. Ook worden de driejarige vette hamels door Brabanders gekocht, en door deze aan de Vleeschhousers te Parys gesleten. — Voorts wordt ook deze soort van Schapen, door de Landbouwers, aan den Veluw-zoom, en verder benedenwaarts langs den Yssel, gekocht. Dezelve worden door den winter gebragt, en dan gedeeltelijk des voorjaars op de markten, te *Zutphen* en *Deventer*, wederom verhandeld, of vet zijnde gemaakt, aan de Slagers afgezet."

Het Veluw-Schaap werpt, in de meeste streken dezer Provincie, algemeen slechts een lam, waarvan het Schaap in de vruchtbare streken der Betuwe, evenwel, zoo als wij nader zien zullen, eene uitzondering maakt (*).

(*) Het werpen van meerdere lammeren op de Veluwe is intusschen niet zeldzaam. Wij vinden in den *Algemeenen Konst- en Letterbode* van 1823. No. 18, de mededeeling van een langstaartig Schaap, hetwelk zes lammeren op eens ter wereld bragt, en wel twee, des voordemiddags van den 6den

»De fijnere soort van wol van dit groote Veluw-Schaap gaat grootendeels naar Leyden en elders, om gebruikt te worden tot het weven van dekens, baaijen, karsaaijen, enz. De grovere is mede van waarde, daar dezelve dient tot het maken van olie-zakken. In het algemeen wordt de wol, zoo van de *Veluwe* als uit de *Betuwe*, te *Veenendaal* en *Scherpenzeel* afgeleverd.»

2°. »Eene tweede soort of verscheidenheid van dit Schaaps-ras is merkelyk lager op de beenen en veel korter van ligchaam, maar doorgaans ruim zoo lijvig. Een vette Hamel weegt van 20 tot ruim 30 Ned. ponden. De wol is lang en fijn, maar niet zoo sterk, en dus ook minder gewild dan die van het groote Veluw-Schaap; dezelve is meer met haar bezet. Een vlies weegt van 2 tot bijna 3 Ned. ponden. Deze soort wordt veel gevonden in het kwartier van *Zulphen*, bepaaldelyk onder *Keppel*, *Steenderen*, en 's *Heerenberg*, en in het district *Lochem*. Hetzelve verdraagt beter de lage gronden, en betaalt de weide goed, wanneer het slechts met eenig gras in den zomer kan voorzien worden. Des winters zijn deze Schapen met minder voeder te voeden, dan die van de eerste soort, welke zij in smakelykheid van het vleesch verre te boven gaan.»

3°. Eene derde soort van Schapen, welke mede als eene verscheidenheid van het Veluw-Schaap zal mogen worden beschouwd, wordt gevonden in *Buren* en *Culenborg*, in den *Thielerwaard*, en het benedenste gedeelte der *Neder-Betuwe*. Zij zijn bekend onder den

April, twee, des avonds van dienzelfden dag, en twee, in den volgenden morgen, zijnde drie derzelve rammen en drie ooijen vijf dezer lammeren waren voldragen, doch het zesde was eenigzins kleiner. Vijf stierven spoedig, terwijl slechts een op kwam. Dusdanige vruchtbaarheid behoort voorzeker tot de merkwaardige uitzonderingen, die evenwel niet voordeelig is.

naam van *Burensche Schapen*. Dezelve hebben kale en bijzonder hooge beenen, en lange, met wol bezette, staarten, die evenwel gewoonlijk, ter lengte van eene hand-breedte, van het ligchaam wordt afgeslagen, om de zindelijkheid, en ook ten einde niet te hindren bij het melken, hetwelk niet, gelijk bij de Runderen, op zijde, maar van achteren geschiedt. Deze Schapen hebben een fijnen, fraaijen, en ronden kop, en eene fijnere wol dan de twee beschrevene soorten: hoewel de wol, door het melken, zoo wel in hoeveelheid als hoedanigheid, vermindering ondergaat. Bij eene goede verzorging is het Burensche Schaap zeer wel tegen de lage en waterachtige gronden bestand. Ook vergevoegt het zich, des winters, bij gebrek aan groen voeder, met hooi. De wolvacht weegt 3½ tot 4 Ned. ponden. Deze Schapen worden aan de Slagers op de naburige plaatsen verkocht, of naar Brabant afgeleverd. De mest gaat, voor een goed deel, naar de Veluwe, bijzonder naar den omtrek van Nykerk. De wol wordt mede algemeen te *Veenendaal* verkocht en verwerkt."

De hier bedoelde Schapen worden meer dan de vorige voor zuivel-gewin gehouden, daar men in de streken, alwaar dezelve gevonden worden, zich toelegt, hoewel thans minder dan voorheen, op het maken van Schaaps-kaas. Zes goede Schapen, die behoorlijk gevoed worden, nadat de lammeren gespeend zijn, worden gerekend zoo veel melk te geven, om dagelijks eene kaas, ter zwaarte van een Ned. pond, te maken. Dit voortbrengsel wordt te *Utrecht* ter markt gebragt."

Nog onderscheidt zich dit Burensche Schaap daardoor van de overige Geldersche verscheidenheden, dat de Ooijen doorgaans twee, soms drie, doch zeer zeldzaam vier, lammeren te gelijk ter wereld brengen. De moeder-Schapen kunnen zeer goed twee, doch niet veel meer opbrengen. Zij werpen algemeen in het laatst van Fe-

bruarij of Maart. De lammeren zuigen de moeders tot den 1sten Mei, en worden dan afgezet. Van dezen tijd worden de laatste gemolken tot in September, of tot dat zij op nieuw gewonnen hebben, als wanneer de melk niet meer voor het gebruik geschikt wordt bevonden.

Ook deze Schapen worden des zomers in kudden gehouden, doch degene, alsmede de lammeren, welke men wil verkoopen, of voornemens is te slagten, worden onder het ander vee geweid. Des winters worden zij in hokken met best fijn hooi en boonen gevoederd. Haver wordt als bijvoeder gegeven aan de Schapen, die lammeren hebben, daar deze de melk-geving bevordert; doch de boonen geven zwaardere en meerdere wol, die tevens vetter is. De landlieden hebben hier de ondervinding, dat, indien zij een tijdlang boonen hebben gevoederd, men daarmede moet voortgaan, dewijl er anders vrees bestaat, dat de wol toeslaat, of, zoo als men het noemt, pelsig wordt. De mest dezer Schapen gaat voor een gedeelte alsmede naar de Veluwe, om te dienen voor de tabaks-teelt.

Over het geheel worden in de Betuwe minder Schapen gehouden dan op de Veluwe. De landman in de eerstgenoemde streken, die behoefte heeft aan Schaaps-mest, laat meermalen een' Herder met deszelfs kudde tot zich overkomen, aan wien hij, gedurende eenige maanden, voedsel en weide verschaft, om daarvoor den, in dien tijd gemaakten, mest te behouden.

»4°. Eene vierde soort van Schapen, dat, in meerdere of geringere verbastering, in Gelderland wordt aangetroffen, behoort niet tot het ras van het groote Heide- of Veluw-Schaap, maar veeleer tot het kleine Heide-Schaap, hetwelk hier eenigzins verbeterd voorkomt. Men vindt het in een gedeelte van het kwartier *Zutfen*, onder *Hengelo*, *Ruerlo*, in de schrale gedeelten van *Bor-*

culo, bij *Groenenlo*, z., gelijk mede in het Arrondissement van *Nymegen*.

Deze Schapen zijn zeer klein, wegende slechts 12 tot 20 Ned. ponden, en leveren $1\frac{1}{2}$ tot 2 zoodanige ponden zeer slechte wol op; doch in het kwartier van *Nymegen* doorgaans de helft meer.

Dezelve worden alleen daar gehouden, waar het behoorlijk voedsel voor betere soorten ontbreekt. Men ziet bij deze kleine Schapen hoofdzakelijk op het winnen van den mest, die kostbaar is, als kunnende zonder stroo, enkel met plaggen of schollen vermengd, den akker voor een jaar die vruchtbaarheid mededeelen, welke denzelven geschikt maakt, om granen voort te brengen. Dezelve doet ook op drassige weiden eene bijzonder goede uitwerking.

De wol van deze Schapen blijft doorgaans in de streck, daar zij valt, en wordt gebruikt tot het maken van woldoek, zijnde een weefsel uit linnen en wollen garen, ook tot het breiden van grove kousen, wanten, en soortgelijke goederen."

Tot de ziekten, waaraan de Schapen in Gelderland meermalen onderhevig zijn, behooren inzonderheid de *gelligheid* of het *ongans*, de *pokken* (*), en ook de zoogenaamde *mei-ziekte*. Deze ontstaat meest in de Betuwe, of op de zware kleigronden, ten gevolge van eene sterke volbloedigheid en daartuit voortvloeiende ontsteking, door het eten van het welig opschietende, sapprijke, jonge gras. Zij wordt veeltijds spoedig, door

(*) *Statistische Beschrijving*, bladz. 289. De uitslag van de inenting der Schapen, met Schaaps- en Koepokstofte, vindt men vermeld in het werkje: *Proeven en waarnemingen omtrent de inenting der pokken aan Schapen*, van D. H. VAN DER MEER, H. C. MEDENBACH DE ROOY, S. ELLEBEEK, en G. H. RAMAER, met eene Voorrede van Dr. A. NUYMAN, 's Gravenhage 1825.

den overgang der inwendige ontsteking tot versterf, doodelijk. Eene aderlating, in tijds aangewend, de toediening van enige salpeter of een ander verkoelend zout, en de voorzorg, om de Schapen op schralere weiden te brengen, zijn hiertegen voorzeker de beste behoedmiddelen. De verwisseling van het groen met droog voeder, zoodra de ziekte bespeurd wordt, is algemeen zeer nuttig bevonden.

Blijkens de tafels van den Vee-stand, te vinden in de, reeds meermalen genoemde, *Statistieke Beschrijving*, is de Schaaps-teelt in Gelderland, vergeleken met de vorige tijden, verminderd (*). Men heeft hier pogingen aangewend ter verbetering der wol, door het kruisen der land-Schapen met Spaansche rammen, welke evenwel geene belangrijke voordeelen hebben opgeleverd (†).

(*) De uitvoer van Schapen werd hier in vroegere tijden somwijlen, ter oorzaak der Vee-sterfte, verboden. (*Placaatboek van Gelderland* D. III, bladz. 243.) De invoer van Schaapshuiden werd dan eens opengesteld, dan weder ingetrokken, (a. p. bladz. 227, 231.).

(†) De hoofd-redenen hiervan worden nader opgegeven in het bericht der Commissie van Landbouw dezer Provincie, aan den Heer Administrateur voor de Nationale Nijverheid uitgebragt, naar aanleiding der aanvraag nopens de middelen ter wolverbetering en veredeling der Schapen, op 's Konings last, in 1825 gedaan; (Zie bladz, 247.). Dezelve komen hierop neder:

Dat de genomene proeven hebben bewezen, dat het echte Spaansche ras allengs verbasterde, hoewel de wol der inland-sche Schapen, door het kruisen van deze met de Spaansche, aanmerkelijk werd verbeterd; doch dat men geene bestemming voor deze wol kon vinden, terwijl de kosten der trapswijze veredeling zeer aanzienlijk waren. Men oordeelde dus, dat de herhaling der vorige proefnemingen niet aan de bijzondere Schaapshouders behooren te worden aangeraden. De ondervinding trouwens in Gelderland heeft geleerd, dat tot

 OVERYSSEL.

De Schapen, welke in deze Provincie gevonden worden, kunnen tot de drie hoofdrassen des lands wor-

verbetering der wol, de kruising met Merinos op den duur niet voldoet, ten ware men zorge, om altijd Rammen van zuiver en onvermengd ras te bezitten, daar men nog niet is geslaagd een vermengd ras voort te brengen, hetwelk deszelfs eerste hoedanigheden blijft behouden. Hoewel de invoering van het zuivere ras der Merinos, op vele plaatsen, aan geene onoverkomelijke zwarigheden onderhevig moge zijn, en, in sommige omstandigheden, welligt groote voordeelen zou kunnen opleveren, kwam het der Commissie voor, dat deze tak van Veeteelt en Nijverheid, in de gemelde Provincie, nog met te vele belemmeringen zou te worstelen hebben, om er zich een algemeen nut van te beloven. Voor het overige, wordt in dit rapport opgemerkt, dat men bij ons te lande, geene Schapen vindt, wier wol, zonder behulp van vreemde rassen, voor die verbetering vatbaar is, om in de laken-fabrieken te kunnen worden gebezigd. Men zal zich hiertoe dus zoo wel buitenlandsche rammen als ooijen dienen aan te schaffen, welke deels onvermengd behooren te worden gehouden, en deels zullen kunnen dienen tot kruising der inlandsche Schapen. In het doen der keuze en der te nemen proeven zullen steeds de geschiktste rassen, en ook vooral plaatselijke omstandigheden in het oog moeten worden gehouden, terwijl nergens zonder goed voedsel eenige verbetering der wol mogelijk is. Men zal zich vooraf eene volledige kennis behooren te verschaffen omtrent de vreemde rassen, derzelver huishouding, de geaardheid van den grond, en de luchtgesteldheid, welke zij vorderen, enz. Hiertoe zouden misschien reizen naar buitenslands, opzettelijk te dien einde te doen, vereischt worden. Het Gouvernement zou dan zoo wel vreemde Rammen als Ooijen

den terug gebragt. De verschillende soorten worden hier voornamelijk naar de meerdere of mindere vruchtbaarheid en gesteldheid der gronden, welke voor derzelver voeding berekend zijn, aangetroffen. Dit regelt zich dus vooral naar de aangrenzende streken, namelijk van *Gelderland*, *Drenthe* en *Friesland*, alsmede van *Munsterland*, alwaar deze of gene rassen te huis behooren.

1°. De soort van Schapen, welke in een gedeelte van het Arrondissement *Deventer* en *Almelo* gevonden wordt, komt grootendeels met het Veluw-Schaap overeen, en moet als eene verscheidenheid van hetzelfde worden beschouwd. Deze Schapen onderscheiden zich daarvan eenigermate, door den kleineren kop, en grootere ooren. Derzelver wol is nog minder fijn dan die van het Veluw-Schaap, gevende zij tevens eene geringere hoeveelheid, namelijk 2 of 3, of 3½ Nederl. ponden. Voor het overige bezitten deze Schapen, zoo wat den langen ruigen staart, als gemis van horens, betreft, de gedaante van het Veluw-Schaap. Zij brengen, even gelijk dit, algemeen jaarlijks maar een jong ter wereld, doch ook somtijds twee; een meerder getal moet als eene uitzondering worden beschouwd.

Deze soort van Schapen wordt alleen in het midden der Provincie, tusschen *Deventer* en *Almelo*, namelijk in de dorpen *Bathmer*, *Holten*, *Raalte*, *Wyhe*, *Olst*,

van goed ras (hetwelk hier evenwel niet bepaaldelijk, of bij name, wordt aangewezen) dienen te doen aankopen, om dezelve, in onderscheidene streken, bij bekwame en onbevooroordeelde Landbouwers, te plaatsen, tegen eene billijke vergoeding der te maken onkosten, tot het beproeven zoowel, om deze rassen onvermengd voortteplanten, als om de inlandsche Schapen met dezelve te kruisen: en zulks onder gehoudenheid, om van alle omstandigheden, tot deze proeven betrekkelijk, naauwkeurige aantekeningen te houden, volgens eene, te dien einde te geven, instructie.

Markel, in de omstreken van *Ryssen*, *Goor*, enz. onvermengd gehouden, terwijl men overigens ook het *Veluw-Schaap* langs de grenzen van *Gelderland* aantreft, doch meestal eenigzins, door de vermenging met de *Overysse*lsche verscheidenheid, verbasterd. Deze Schapen worden hier, deels om den mest, deels om de wol, aangehouden. Naarmate de prijzen van dit laatstgenoemde voortbrengsel, in de laatste jaren, veeltijds onvoordeelig zijn geweest, maakt het gewin van mest meereendeels de hoofdbedoeling uit, waarom deze Schapen bestaan. Zij worden in kudden gehoed, en vinden derzelve onderhoud langs de wegen en op de heiden. Na de inzameling van het koorn, worden zij op de stoppelanden geweid, en somwijlen, in het voorjaar, gedurende eenige uren daags, op de al te welige rogge-landen, gebracht. Men houdt dit evenwel, over het algemeen, voor het verbouwen der rogge nadeelig. Hier en daar legt men ook wel opzettelijk een akker rogge, op ongemesten grond, aan voor de *Ooi-schapen*, die met de lammeren op dezelve, in het voorjaar, een gedeelte van den dag, grazen, ter vermeerdering van de melk voor de laatste. Dezelve worden, den winter door, indien het niet te aanhoudend regent, of de grond te dik met sneeuw bedekt is, op de velden en heiden gedreven, en met hooi, lijn- of raap-koeken, toegevoerd: hetwelk ook hun gewoon winter-voedsel is, wanneer zij, bij de te ruwe weersgesteldheid, in de hokken moeten worden gehouden. Behalve de noodige hoeveelheid goed hooi, wordt een zestal Schapen gerekend op eene raap-koek daags.

2°. Langs de *Friesche* grenzen, zoo als in de streken van *Vollenhoven*, *Blokzyl*, de *Kuinre*, en omliggende vlekken en gehuchten, worden *Friesche* Schapen gehouden, die evenwel niet tot de grootste soorten behooren, of verbasterd, en kleiner geworden zijn. De *Vee-houders* weiden gewoonlijk twee, drie, of meer-

dere dezer Schapen tusschen de Runderen. Men wil, dat zulks een middel zou zijn, om de oorzaak uit de landen weg te nemen, waaruit het bloedpissen hier meermalen bij de Runderen ontstaat, zoodat het beweiden dezer landen met eenige Schapen als een voorbehoedmiddel wordt beschouwd tegen deze verderfelijke ziekte (*). Het Friesche Schaap levert, in de gemelde streken, van 3 tot 4 Ned. ponden wol op. Zij worden somwijlen om de melk gehouden, doch deze wordt niet gebezigd tot het maken van boter of kaas.

Het voorname oogmerk bestaat in het voordeel der lammeren en wol, die een redelijken opbrengst geven. Het Friesche Schaap verliest ook hier deszelfs vruchtbaarheid niet, daar het gewoonlijk twee, dikwijls drie, en enkele keeren vier, lammeren op eens ter wereld brengt.

Wat de verzorging dezer Schapen in den winter betreft, deze verschilt niet aanmerkelijk van de wijze welke elders plaats vindt. Daar dezelve slechts in kleine getallen worden aangehouden, voedt men hen, behalve met hooi, met den afval van groenten, kleine aardappelen, en aardappel-schellen.

3°. In de streken, welke aan de Provincie Drenthe gelegen zijn, vindt men vele Schapen, die tot het kleine Heide-Schaap behooren, en, naar de Munstersche of Hanoversche grenzen, de Munstersche of Westphaalsche Schapen, die men hier *Brikken* gewoon is te noemen. Deze komen overeen met het Drentsche ras, doch schijnen, door de vermenging met de inlandsche Schapen, eenigzins grooter en beter te worden. De Drentsche Schapen treft men aan in de Gemeenten *Nieuwleuzen*,

(*) J. KOPS, *Magazijn D. VI. St. II. bladz. 418.* P. DRIESSEN, *Over de Wee of het Bloedpissen bij het Rundvee, in het Vee-artsenijkundig Magazijn van A. NUMAN. D. I. bladz. 128. Gron. 1827.*

Staphorst, Roveen, Ommen, Hardenberg, en Gramsbergen. De Munstersche of Hanoversche Schapen worden algemeener in het *Twentsche* gevonden.

De Rammen, zoowel als de Ooijen, dezer Schapen hebben, ovcreenkomstig den aard van het ras, gewoonlijk horens. Men is hier evenwel niet op zoodanige Rammen gesteld, en houdt dezelve dus ook niet tot Spring-rammen aan; maar bezigt tot de voortteling liever Rammen van het Overysselsche Schaap. Zoowel de Drentsche, als Munstersche of Hanoversche, Schapen ondergaan hierdoor eene kruising, en het is opmerkelijk, dat de nakomelingen der tweede gemengde voortteling reeds de horens verloren hebben.

Het oogmerk dezer Schapen bestaat, voor het grootste gedeelte, in het verkrijgen van mest, daar derzelver vachten ook hier, gelijk elders, eene geringe hoeveelheid van 1 tot 2 Ned. ponden wol opleveren. Dezelve brengen jaarlijks maar een lam, zeldzaam twee, ter wereld. De levenswijze verschilt niet van die, welke omtrent deze Schapen in de overige streken des lands wordt opgevolgd. Enkele derzelve worden tusschen het vee vet geweid, en leveren een smakelijk vleesch op.

De slechtste wol van de Drentsche en Munstersche Schapen wordt veelal, door de landlieden, tot eigen gebruik van pij-laken en grove boezelaars verwerkt; doch dezelve wordt ook voor een gedeelte naar buiten de Provincie gezonden. De betere wol der Overysselsche Schapen wordt ook gedeeltelijk in dezelve gebruikt, voor het vervaardigen van duffels en dekens, waarvan te *Kampen* eene fabriek bestaat. Ook worden dezelve in de tapijt-fabriek te *Deventer* aangewend; en, voor het overige, worden deze wollen naar *Leyden* verzonden, en aldaar mede hoofdzakelijk tot dekens, en andere grove wollen-stoffen, gebezigd.

De Schaaps-teelt wordt in *Overyssel*, over het geheel, niet als voordeelig beschouwd. Daar men van oor-

deel is, dat de Schaaps-mest eene der beste mest-soorten is op de schrale zand-gronden, wordt deze teelt, uit dien hoofde, als noodzakelijk beschouwd voor den landbouw, in de heide-streken. Men acht het houden van Schapen niet bevorderlijk voor de Vee-teelt, maar de mest-winning schijnt voor den bouw-boer daardoor gemakkelijker te worden. In al die streken, alwaar redelijke weilanden gevonden worden, of die voor verbetering vatbaar zijn, wil men, dat de Schaaps-teelt voor den landbouw als nadeelig moet worden gehouden, daar de Runderen meer gewin geven, minder oppassing noodig hebben, en niet zoo veel aan ziekten onderhevig zijn, als de Schapen (*). Deze zijn

(*) Het ongans is in Overijssel, gelijk elders in ons land, eene zeer gemeenzame ziekte, waardoor jaarlijks vele Schapen worden weggerukt. Behalve de algemeene oorzaken, uit welke dezelve ontstaat, wordt hier, in sommige streken, ook vooral beschuldigd het eten van zekere plant, bekend onder den naam van *Vergeet mij niet*, zijnde de *Muizen-ooren* of het *Scorpioen-kruid* (*Myositis scorpioides*). De landlieden noemen dezelve *Schapen-gal*, omdat men stellig wil, dat de Schapen er gallig of leverziek van worden. Zij houden het er voor, dat dezelve slechts eene geringe hoeveelheid van dit kruid behoeven te eten, om de gemelde ziekte te krijgen. Vooral zijn dezelve hieraan onderhevig, wanneer zij, des voorjaars, vroegtijdig op natte, lage, broek-landen worden gebragt, alwaar deze plant veelvuldig groeit.

Het gebeurt ook niet zelden, dat de Schapen hier in de bosschen vergiflige paddestoelen eten, die onder de denne-boomen groeijen, waardoor zij ziek worden, en derzelver koppen opzwellen. Welke soort van paddestoelen bepaaldelijk dit ongemak voortbrengt, is mij, tot dus ver, niet duidelijk gebleken. Waarschijnlijk zal het de *Agaricus muscarius* zijn, welke mede voor Geiten en andere dieren hoogst vergiflig is. Wij zullen over de planten, welke voor de Schapen nadeelig zijn, vervolgens handelen.

dan ook in Overijssel, sedert eenige jaren, zeer verminderd, deels ten gevolge der sterfte, in de natte jaren, zoo als vroeger is vermeld, maar vooral door de aangravingen, verdeelingen, en ontginningen der veldgronden. Daar de Schapen eene groote uitgestrektheid veld-grond ter beweiding noodig hebben, waarvan elk eigenaar, na de verdeeling, slechts een geringer gedeelte behoudt, wordt het houden van Schapen hierdoor beperkt, en moeilijker gemaakt. Vele dezer verdeelde veld-gronden worden tevens tot ontginning gebragt, door bezaaijing en bebouwing met dennen-, of beplanting met ander bosch-hout. Hierdoor verminderen, van tijd tot tijd, de heide-gronden, terwijl de groenlanden vermeerderen, hetwelk de voordeelige uitwerking ten gevolge heeft, dat een grooter getal Runderen kan worden gehouden. Daar de boter meerder voordeel aanbrengt, waarvan de verzending naar buiten de Provincie meer en meer toeneemt, beginnen de landlieden zich langs hoe meer op de Rundvee-teelt toe te leggen, terwijl de Schaaps-fokkerij naar evenredigheid afneemt (*).

(*) Ook hier zijn, sedert vele jaren, proeven genomen met het kruisen der inlandsche, door vreemde, rassen. De Commissie van Landbouw in Overijssel geeft daaromtrent, ten gevolge der, reeds meermalen aangehaalde, uitnoodiging des Gouvernements (Zie bladz. IX.), het berigt: dat men door deze kruising, bij de eerste teelt, wel eene fijne wol heeft verkregen; doch dat de gemengde rassen, ofschoon van andere afgezonderd gehouden, tot den oorspronkelijken inlandschen aard terug keerden. Dezelve waren ook meer dan de inlandsche Schapen aan ziekten, vooral aan het rotkreupel, onderhevig. Om het doel der wol-verbetering te bereiken, zou men, om de twee of uiterlijk drie jaren, nieuwe Spaansche Rammen moeten aankopen. De Schaaaphouders, zegt de Commissie, zijn, over het algemeen, moeilijk tot de kruising te bewegen, eendeels wegens de mindere hoeveelheden wol, welke men daar

 NOORD-BRABAND.

In deze Provincie bestaat geenszins zulk een aanmerkelijk verschil tusschen de Schapen, als in sommige andere gewesten. Het *Kempensch* Schaap maakt hier bijna de eenige, althans de hoofd-soort uit, hetwelk, naar mate dat het in de zand-streken, of op klei-gronden, wordt gehouden, eenigermate onderscheiden is. Het *Kempensch* Schaap is klein en ligt van stuk, lang van ligchaam, en tamelijk hoog op de beenen. Het heeft een langen, smalen, onbewolden kop, met een weinig verheven neus, en platachtig voorhoofd; deszelfs hals is lang en regt-uit gestrekt. Het is bijna geheel kaal onder den buik. De staart is lang en geheel met wol bezet, doch deze is korter en minder grof, dan bij het Veluwe-Schaap. De Rammen van het Kempensche Schaap zijn,

door verkrijgt, en voorts, dewijl niet altijd koopers voor de fijne wol worden gevonden. Spaansche Rammen worden voor de gemelde Provincie ondoelmatig gehouden. Zal in dezen iets worden gedaan, zoo oordeelt men het beter, dat, voor rekening van het Vee-fonds, eenige Rammen van fijne wol dan de inlandsche Schapen bezitten, worden aangekocht, welke aan geschikte Schaapshouders ter voortteling dienden te worden gegeven. Hiermede zou echter, om de twee of drie jaren, dienen te worden voortgegaan, terwijl een behoorlijk debiet, gedurende eenige jaren, zou moeten worden verzekerd. Hiertoe zou het vervaardigen der militaire lakens uit de verbeterde inlandsche wollen zeer bevorderlijk kunnen zijn, indien zulks door het Gouvernement aan een bepaalden Fabriekant werd opgedragen, alsmede het uitloven van premien. Welke rassen tot dit oogmerk het best zouden kunnen strekken, wordt hierbij niet opgegeven.

evenmin als de Ooijen, van horens voorzien. Indien wij het uitwendig voorkomen van dit Schaap en bijzonder deszelfs langen staart in aanmerking nemen, dan vinden wij eene aanmerkelijke overeenkomst tusschen hetzelfde en sommige verscheidenheden van het Veluw-Schaap, en meenen het dus ook met dit het naast tot een en hetzelfde hoofdras te mogen terug brengen (*); (vergl. blz. 34.).

In de zand-streken dezer Provincie, met name in de *Meijerij van 's Hertogenbosch*, in de landen van *Ravestein*, van *Kwik*, en het Zuidelijk gedeelte van het Arrondissement *Breda*, heeft men, bij uitsluiting, dit zoogenaamde Kempensch Heide-Schaap. Het heeft eene korte, tamelijk fijne, witte wol, die ook eene zekere mate van elasticiteit of krimp bezit, doch het brengt, hoewel de vacht vrij dicht en gesloten is, geen groote hoeveelheid op. De hamels, die voor de tweede keer geschoren worden, geven in den regel 3 a 3½ Ned. ponden, namelijk te voren op het Schaap gewasschen zijnde. Van de moeder-Schapeu of de lam-Ooijen worden zelden meer dan 2 of 2½ zoodanige halve ponden geschoren. Deze hoeveelheid wordt nog verminderd, wanneer zij vroeg lammeren krijgen, slecht gevoerd, of wel op weiden gebragt worden, alwaar veel dorren staan, als waardoor zij de wol gedeeltelijk verliezen. Over het geheel, valt de wol bij het Noord-Brabant-

(*) Volgens DU RONDEAU, *Mémoire sur la laine*, Tom. III. p. 107, zou het Kempensch Schaap eene tusschensoort uitmaken van het kleine Luxemburgsche en het Vlaamsche Schaap. Er bestaan, zegt hij, vele tusschen-rassen, die in *Henegouwen*, *Oost- en West-Vlaanderen*, en de *Kempen* verspreid zijn. Dezelve verschillen niet alleen van het eene tot het andere kanton, maar zelfs van het eene tot het andere dorp, zoodat zij niet alle kunnen worden beschreven.

sche Schaap, des voorjaars, veel uit, zoo dat somwijlen een groot gedeelte der vacht verloren gaat (*).

De hamel-wol wordt hier, gelijk in het algemeen, voor de beste gehouden; daarop volgt de wol der lammeren, die gewoonlijk geschoren worden, als zij den ouderdom van zestien of zeventien maanden bereikt hebben, en eindelijk die van de lam-Ooijen of moeder-Schaperen.

In de klei-streken van Noord-Brabant, wordt eene soort van Schaperen gehouden, hetwelk hoofdzakelijk met het Kempensche overeenkomt, doch zich door meerdere grootte, en eenigzins langere en grovere wol, onderscheidt. Deze Schaperen wijken overigens niet genoeg van elkander af, om hen niet voor dezelfde verscheidenheden te houden, hebbende waarschijnlijk de betere weiden en het sterkere voedsel van lieverlee het aangewezen onderscheid voortgebragt. Het Schaap in de landen van *Altena* en *Heusden* komt overeen met dat, hetwelk men in de *Betuwe*, en in de omstreken van *Gorcum*, aantreft, en reeds onder den naam van het Burensche Schaap beschreven is.

Het Kempensch Schaap brengt gewoonlijk slechts een lam. Tweelingen zijn echter niet zeldzaam. Schaperen, die twee lammeren ter wereld brengen, worden voor onvooroordeelig gehouden, dewijl de moeders sterker gevoerd moeten worden, en de lammeren gewoonlijk achterlijk blijven. Men ziet evenwel niet ongaarne, dat eenige Schaperen tweelingen krijgen, omdat sommige het lam ontijdig afzetten, en dit ook wel, ofschoon voldragen zijnde, verongelukt: in welk laatste geval aan de moeder een der tweeling-lammeren kan

(*) J. G. G. VAN DER BRUGGHEN VAN CROY, *Berigt wegens de Schaapshoederij in het Magazijn* van J. KOPS, D. I. bladz. 119.

gegeven worden, hetwelk, nog jong zijnde, gewoonlijk zeer goed door haar wordt aangenomen.

De Schapen in de heide-streken worden alle in kudden gehoed. Deze waren vroeger talrijker dan thans, bestaande nu gewoonlijk uit 20 tot 70 of 80 stuks moeder-Schapen, of even zoo vele Hamels. Hieromtrent hebben evenwel eenige uitzonderingen plaats, daar men enkele groote boerderijen heeft, alwaar men kudden van 120 tot 150 Schapen houdt.

De wijze van hoeding heeft op deze wijze plaats. De landman brengt de Schapen, des morgens, naar de heide, alwaar zij gewoonlijk tot in den namiddag verblijven; dan worden zij, gedurende een paar uren, langs de wegen gehoed, of op hooge weilanden (zoo genaamde *driesen*) gedreven. Bij sterke hitte in den zomer, worden dezelve, van des morgens elf tot des namiddags vijf uren, op stal gehouden. Na den oogst, worden de Schapen op de stoppel-landen gebragt. Dit eischt intusschen omzigtigheid, wanneer de akkers met de *schaaps-zuring* (*Rumex acetosella*, *Oxalis ovina*), hier gewoonlijk *surpel* genaamd, bezet zijn, welke plant voor de Schapen dikwijls hoogst nadeelig is. Men heeft opgemerkt, dat het eten van deze zuring vooral gevaarlijk is op de hooge rogge-landen, alwaar zij overvloedig groeit, doch minder schaadt op de lage rogge-velden, terwijl de Schapen, op de boekweit-akkers, waarop dezelfde plant mede veel groeit, er volstrekt geen ongemak van ondervinden. Het grootste gevaar onstaat, door het eten der Schaaps-zuring, op den middag van heete dagen, wanneer zij als verlapte op den grond nederligt. De Schapen sterven er dan dikwijls onmiddellijk van, door opgeblazenheid.

De zoogenaamde *kleine ogelkoolen* (*Ranunculus flammula*), eene plant, welke zeer scherpe eigenschappen bezit, zijn mede hoogst schadelijk voor de Schapen. Zij worden,

gelijk men wil, er gallig van (*). De boeren noemen deze ranonkel-soort daarom het *kruidje ongans*. Door-gaans openbaart zich de ziekte niet onmiddellijk; maar nadat de Schapen twee of drie weken op stal zijn geweest. Zij beginnen alsdan te kwijnen, en vertoonen vervolgens al de teekenen van de leverziekte of het ongans.

Op lage plaatsen, groeit, bij de egelkoolen, het, hier aldus genoemde, fijne vlotgras, hetwelk voor de Schapen niet minder nadeelig wordt gehouden dan de eerstgenoemde plant. Indien de Schapen, in den nazomer, op het derde gras, hetwelk men hier *lekeimet* noemt, geweid worden, zoo kan men vrij stellig vooruit zeggen, dat zij tegen kersmis aan het ongans zullen sterven. Deze en andere ziekten, uit krachteloos en schadelijk voedsel voortvloeiende, worden dikwijls voorgekomen, door de Schapen, 's morgens en 's avonds, eene of meerdere garven rogge-stroo, of jonge takken van elzenhout voor te werpen. Vooral is het gemelde stroo voordeelig, wanneer het nog eenig koorn bevat. De landlieden laten de rogge dus, tot dat oogmerk, ten halve uitdorschen, en geven de schoven des nachts in de ruif, onder welke bakken geplaatst zijn, waarin het koorn nedervalt. Indien dit voeder aan de Schapen niet te karig wordt toegedeeld, dan doet het eten van een gering gedeelte egelkoolen of vlotgras dezelve geen nadeel (†).

De meeste Schaaps-houders verkoopen hunne lammeren omstreeks half Augustus. Andere, die voeder genoeg hebben voor den winter, behouden dezelve tot in het volgende voorjaar. Het verschil van den prijs be-

(*) In Gelderland schrijft men dezelvde ziekte aan het eten van deze plant toe. (P. DRIESSEN, in het *Vee-artsenijkundig Magazijn*, 1ste D. bladz. 122).

(†) Men zie hieromtrent mede VAN BRUGGEN VAN CROY, in het *Magazijn* van J. KORS, D. I bladz. 49.

draagt gewoonlijk *f*2,00., of iets meer. De halfjarige lammeren kosten gewoonlijk, naar het onderscheid der kwaliteit, tusschen *f*3,00. en *f*4,00.

In de klei-landen, worden de Schapen, in kudden, langs de wegen en dijken gedreven, of zij loopen, om vet te worden geweid, bij kleine hoeveelheden, onder het Rundvee in de gras-landen.

De Schaaps-teelt is, in de heide-streken, sedert de laatste twintig jaren, meer dan twee derde gedeelten verminderd, en mag als onbeduidend geacht worden, in vergelijking van vroegere tijden. De oorzaken, die deze ongunstige uitwerking te weeg gebragt, en zich daartoe, als het ware, vereenigd hebben, zijn hoofdzakelijk de volgende:

In den natten nazomer van het jaar 1816, en in het begin van het volgende jaar, stierven, in sommige streken, meer dan de helft der aanwezige Schapen aan het *ongans*, zoodat, naar uitwijzing van den vergelijkenden Staat, het getal Schapen in Noord-Braband meer dan 12,000 verminderd werd. In 1829 en 1830 had dezelfde ongunstige toestand in nog grootere mate plaats (*), zoo als reeds hier voor is opgegeven.

De prijzen der wol, sedert verscheidene jaren, en wel tot aan het jaar 1830, laag zijnde geweest, waarna dezelve, deels door de algemeene vermindering van het volvee, zoo in ons land, als in de meeste naburige landen, deels door de grootere behoefte voor de fabrieken tot het maken van militaire kleedingen, is gestegen, is ook de waarde, zoo van deze en andere inlandsche, als van vreemde wollen, aanmerkelijk hooger geweest. — Hetgeen echter de Noord-Brabandsche Schaaps-teelt het meest in den weg staat, is het bezwarene inkomende regt van bijna 6 franken op ie-

(*) Zie den *Staat van den Landbouw in het Koninkrijk der Nederlanden* over 1829 en 1830. (vergelijk bladz. .).

der Schaap, in Frankryk. Vroeger werden, even als uit *Gelderland*, duizende vette hamels naar *Parys* vervoerd, om aldaar te worden geslagt. Deze belasting kan van dit kleine Schaap, hetwelk vet zijnde, niet meer dan 23 tot 27 of 28 Ned. ponden weegt, gevoegd bij de zware kosten van vervoer, niet worden betaald, zoodat dit bezwaar, met opzigt tot deze Noord-Brabandsche Schapen, aan een verbod van invoer gelijk staat. Dit heeft dan ook veroorzaakt, dat de meeste Schaaps-houders, wier kudden aan het ongans gestorven waren, geene Schapen op nieuw hebben aangekocht, terwijl andere, die dezelve gedeeltelijk verloren hadden, dit verlies, door aanfokking, niet hebben aangevuld.

De wol wordt meerendeels gebruikt in de laken-fabrieken, welke in de Provincie *Noord-Braband*, te *Geldrop*, *Tilburg*, *Stratum*, en *Eindhoven* gevestigd zijn. Dezelve kan dienen tot het vervaardigen van grove lakens (*), voor de kleeding van den boeren-stand. Zij wordt verder sterk gezocht door de kouse-wevers, die zich bijna uitsluitend van dezelve bedienen. De kouse-fabrieken zijn hier van veel belang. Voor de ontstane onlusten in 1830, werden jaarlijks ook duizende

(*) In 1780 werd reeds, door den Heer C. MAAS PIETERSZON, te Delft, de krachtdadige aanfokking der Schapen, welke in *Peel*- en *Kempenland* vallen, aan den *Oeconomischen Tak* aanbevolen, om daardoor de fabriek van lakenen, uit eigen wol gewonnen, te bevorderen. (Zie de *Resolutien dezer Maatschappij* van 1780 blz. 64). Hij vertoonde een, van deze wol vervaardigd stuk laken, op de eerste Algemeene Vergadering der Maatschappij, hetwelk in deugd het Engelsche laken van deze soort evenaarde. (A. VAN BEMMELLEN, *De Oeconomische Tak, thans de Nederlandsche Huishoudelijke Maatschappij, beschouwd, gedurende haar vijf en twintig jarig bestaan; in de stukken, bij gelegenheid der viering van dit bestaan, op den 14. Junij 1803, te Haarlem*, bij LOOSJES, bladz. 27 en 77).

ponden wol, voor dezelfde fabrieken, naar *Arendonk* bij *Turnhout*, en mede, in eenige hoeveelheid, naar *Reeth*, en *Moll*, als ook naar *Diest*, in *Antwerpen*, en *Zuid-Brabant*, verzonden, welke vervoering thans is opgehouden. Eindelijk wordt deze wol ook nog veel gebezigd tot gestreepte stoffen, als het zoogenaamde rok-streep voor de boerinnen, baaijen, boezels, en soortgelijke stoffaadjen, welke alle in de Provincie worden gewerkt.

Men houdt hier de Schapen algemeen als zeer na-deelig, niet zoo zeer voor den eigenaar, voor wien zij winstgevende zijn, als wel voor hen, langs wier landen, die in deze Provincie veel met hout beplant zijn, dezelve gedreven worden. Het is om deze reden, als ook om het drijven op de Gemeente-weiden voor te komen, dat in sommige streken strenge bepalingen op de Schaaps-hoeding bestaan (*).

De Schapen zijn, in Noord-Brabant, aan de gewone ziekten onderworpen, waarvoor dezelve elders blootstaàn, met uitzondering van het *rot-kreupel*, hetwelk hier niet bekend is. Het ongens is de meest gevreesde ziekte, waardoor, vooral in natte jaren, geheele kudden worden weggesleept. De duizeligheid of draai-ziekte is mede niet zeldzaam, bijzonder bij sterk groeiende, volbloedige,jarige, lammeren. Anderen schrijven dit ongemak toe aan den schrik, welken de jonge lammeren dikwijls, door de onbedachtzaamheid der Herders, van de Honden krijgen. De pokziekte komt ook, ofschoon niet dikwijls, onder de kudden voor. In het *Land van Kuik* intusschen zijn alle Schapen, sedert onheugelijke tijden, ruijg of schurftig, weshalve deze in andere

(*) Zoodanige bepalingen zijn, onder anderen, bevat in het *Reglement op het gebruik en tegen het misbruik van Gemeente-gronden en wateren; mitsgaders op het schutten van Vee, voor de Gemeente Vegchel, van 4 Julij 1827.*

streken der Provincie niet worden toegelaten. Deze uit-
slag-ziekte doet voor het overige aan de gezondheid
geen nadeel. De Schapen worden er oud mede, en
schijnen zelfs minder aan andere ziekten onderhevig te
zijn dan de overige. De wol evenwel, die aldaar
valt, is, gelijk van zelf spreekt, vuil en smotsig, en
wordt gewoonlijk tot 20 of 25 pc. lager dan de an-
dere wol uit de heide-streken verkocht (*).

(*) Door de Commissie van Landbouw in Noord-Brabant,
wordt, in haar uitgebragt advijs nopens de wolverbetering (Zie
bladz. IX), de mogelijkheid erkend, om hier te lande fijne
wol te verkrijgen, doch zij meent, dat het voordeel twijfel-
achtig moet gehouden worden. De proeven, vroeger tot
verbetering der rassen in het klein genomen, zijn mislukt.
De berigten hieromtrent zijn reeds vroeger door deze Com-
missie uitgebragt. (Zie de *Handelingen der Nederlandsche
Huishoudelijke Maatschappij* van 1818). Men oordeelt, dat
door het Gouvernement dient te worden gezorgd, dat er een
depôt van een uitgezocht Schaaps-ras voorhanden zij, het-
welk met de meeste zorg bij deszelfs oorspronkelijke zuiver-
heid moet worden behouden, om hieruit de stam-vaders te
nemen, ten einde de geschikte inlandsche rassen met deze te
kruisen. De Texelsche, Friesche, en Veluw-Schapen worden
hiertoe minder geschikt geoordeeld dan de Merinos, hoewel
aan de eerstgenoemde soorten, in sommige opzigten, derzel-
ver goede hoedanigheden niet kunnen worden ontzegd, en zij
minder oppassing behoeven dan de laatste.

 NOORD-HOLLAND.

Wij meenen de nadere beschrijving van het kortstaartige of kust-schaap te moeten beginnen met deze Provincie, dewijl hetzelfde niet alleen in Noord-Holland, ten grootsten getale, maar ook in de meeste zuiverheid, op het Eiland *Texel* bestaat (*). — Het is van

(*) Vroeger werden er vele Schapen, in de Provincie Holland en West-Vriesland, langs de duimen geweid. Men vindt bij MERULA (*Placaten en Ordonnantien op 't stuk van de Wildernissen, 's Gravenhage 1695*) een brief van de Rckenramer aan Prins Maurits, daarbij klagende over de groote menigte Schapen uit de Gemeenten *Noortwyckerhout, Langeveld, Sillich*, die in het duin werden ter weide gezonden, en zulks tot merkelijk nadeel van het Domein, aangezien de konijnen-holen door de Schapen vertreden, en de hazen door de Herders verjaagd werden. Waarop genomen is eene Resolutie van den Prins, verbiedende het weiden der Schapen in de Grafelijke Domeinen, op verbeurte van het Vee, en nog 3 Stuivers boete voor ieder Schaap, bladz. 231—232.

Later heeft men, juist uit het tegenovergestelde beginsel, namelijk, om het konijn, als een hoogst schadelijk dier voor de duimen, uit te roeijen, voorgeslagen, dezelve met Schapen te doen beweiden. (*Consideratien en Middelen, om de duinen te herstellen, en door het depopuleren der konijnen bekwaam te maken tot het beweiden met Schapen, om daardoor een product van wol te bekomen tot maintainue der Manufacturen, Haarlem 1739*; in de *Brieven over het voortzetten van Schapen en het verfijnen van derzelve wol in de Vereenigde Nederlanden, door P. T. COUPERUS, Gouda 1793*).

Wij meenen, te dezer plaats, niet onvermeld te mogen la-

hier, dat de kleinere kust-schape ook wel onder den algemeenen naam van *Texelaars*, of van het *kleine Texelsche* ras, begrepen worden, in tegenstelling der grootere gestalten, welke dit Schaaap meermalen aanneemt, wanneer het buiten dit Eiland, naar andere Provincien wordt uitgevoerd, of zelfs op het vaste land van Noord-Holland overgebracht. In *Utrecht* en elders worden dezelve ook somwijlen *fijne Schapen* genoemd, ter onderscheiding van het meer grofwollige, langstaartige, *Veluw-Schaaap*. In de zandige en heuvelachtige streek van het *Gooi-land* wordt het laatstgemelde gehouden, hetwelk hier, in hoedanigheden en levenswijze, met hetzelfde ras, in *Utrecht* en *Gelderland* bestaande, genoegzaam overeenkomt.

De hoofd-kenmerken van het kortstaartige Schaaap zijn reeds te voren (bladz. 35.) opgegeven. Wij voegen hier nu nog bij, dat hetzelfde een zeer korten, zwaar bewolden hals heeft, terwijl de kop kort, het voor-

ten de proeve der Schaaps-teelt, welke, sedert weinige jaren, in de duinen ondernomen wordt, onder het bestuur van den Heer W. K. VAN GENNEP, *Inspecteur van 's Rijks Domeinen*. Eene kudde namelijk, uit ongeveer 200, zoo oude als jonge, *Texelsche Schapen* bestaande, wordt gehoed op de *Zee-duinen*, gelegen onder de *Gemeente Wassenaar*, bewesten het *Schulp-slag*. Gemelde Heer *Inspecteur* is voornemens dezelve, door eigene aanfokking, te brengen tot 1000 stuks. Hieraan is het hoogst belangrijk oogmerk verbonden, om, behalve de verbetering der wol en van het ras, door de meststoffen, de duin-valeijen en hoogten tot vruchtbaarheid te brengen, en bewoonbaar te maken. Aanvankelijk zijn reeds acht huisjes gebouwd, die bewoond worden, en bevindt zich, volgens de ontvangene mededeelingen, bereids een aanzienlijk getal bunders in een vruchtgevenden staat, welke nagenoeg een toereikend winter-voeder voor de Schapen, en het onderhoud aan dertig stuks jong hoornvee opleveren.

hoofd zeer breed, en de neus plat en dik is, staande de oogen dus verder van elkander verwijderd, dan bij de Veluw-Schapen. Vooral dragen zij een korten woltop op het voorhoofd. Het ligchaam is tonachtig rond, de rug bijna regt; het kruis hoog, en niet afhangende, maar het ligchaam loopt van achteren bijna loodlijnig nederwaarts.

Wanneer men eene onderscheiding wil maken omtrent de Schapen, die in de verschillende streken van Noord-Holland bestaan, zoo komt het verschil in aanmerking, dat er tusschen het *Texelsche*, het *Wieringer Schaap*, en *dat van het vaste land*, of het inwendige gedeelte der Provincie, wordt opgemerkt. Hiernaar is ook de wijze, waarop de Schapen gehouden worden, grootelijks verschillende. — Wij zullen de voornaamste bijzonderheden, tot elk derzelve betrekkelijk, mededeelen.

De landerijen op *Texel*, uit zandige duinen, en stranden of uiterwaarden, bestaande, minder geschikt zijnde voor de fokkerij van Rundvee, dan tot het houden van Schapen, zoo is de teelt van het wol-vee hier, sedert onheugelijke tijden, als een voorname tak van bestaan, en met voorspoed gedreven. Dit eiland kan gehouden worden, in evenredigheid der oppervlakte van den bodem, van alle streken onzes lands, het grootste aantal Schapen te bevatten, hoewel hetzelfde, in de laatste jaren, is afgenomen. In 1826 en 1827 bedroeg het getal nog ongeveer 32000; in 1832 kon hetzelfde op 28,000 worden geschat, welke vermindering aan de sterfte der Schapen, door de leverbot-ziekte, moet worden toegeschreven.

De Regering van het eiland *Texel* is vroeger steeds bedacht gebleven, om deze tak van welvaart, zooveel mogelijk, aan te moedigen, en, door gepaste maatregelen en jaarlijks vernieuwde keuren, te zorgen, dat de ziekten, waaraan de Schapen van het vaste land

niet zelden onderhevig zijn, zooals de schurft, de pok-ziekte, en andere, werden afgeweerd. Deze zijn dan hier ook min bekend; maar het ongens of de leverbot-ziekte is op *Texel* niet ongewoon, terwijl eene eigene longziekte, bij de landlieden algemeen de *zwoeg* of *zwoeg-ziekte* genaamd, vrij gemeenzaam voorkomt (*). De invoer van vreemde Schapen, bijzonder ook van Rammen, (†) was dus, sedert vele jaren, verboden. Hier door bleef het wol-vee op het eiland doorgaans meer gezond, terwijl de Schaapshouders tevens het voordeel genoten van altijd een genoegzamen voorraad onvermengde, deugdzaame, Schapen aan te fokken, waaruit de boeren van de vaste kust, door aankoop, hun verlies konden aanvullen. De uitvoer van Lammeren bedroeg dan ook, naar de opgaven, wel eens meer dan 20,000, terwijl die van oude Schapen wel op 6,000 kon worden geschat. Deze zijn zeer gewild, uit hoofde, dat dezelve, op voedzamer weiden aan het vaste land overgebracht wordende, spoedig vet en slagbaar waren. Doordien de Schapen op *Texel* zoo lang onvermengd zijn gebleven, is het geen wonder, dat bij dezelve het eigenaardig karakter der verscheidenheid het duidlijkst werd bewaard, hetwelk elders, door vermenging met andere of reeds verbasterde soorten, meer en meer is verloren gegaan.

De Schaaps-teelt op *Texel* steeds het voornaamste middel van bestaan der landlieden hebbende uitgemaakt, bezit ieder boer een grooter of geringer getal van dit

(*) J. KOPS, *Magazijn*, D. I. bladz. 60.

(†) Later, namelijk sedert 1780 tot 1790, zijn deze keuren, zoo het schijnt, minder naauwkeurig gehandhaafd, zoodat men toen ook, van tijd tot tijd, Rammen uit Noord-Holland, die grooter vallen, op *Texel* heeft ingevoerd. In 1801 zijn er wederom nieuwe maatregelen ter bevordering der Schaaps-teelt op *Texel* genomen. J. KOPS, a. p. D. I. bladz. 57.

vee, wordende de Schapen, in kleine kudden verdeeld, op afzonderlijke landen geweid, met uitzondering alleen der Dominiale bouw-hoeven op het Buitenveld, waarvan elk der drie Pachters eene kudde van 600 tot 1000 Schapen bezit, die, onder het opzigt van eenen herder, op de uiterwaarden of kwelders, worden gehoed (*). De gewoonte, om de Schapen onder het Rundvee te doen grazen, heeft zelden plaats. Naarmate de Schapen ruimer voedsel vinden, gedijen dezelve natuurlijk beter; doch, indien zij op schrale gronden slechts eene groote oppervlakte kunnen begrazen, en dus ruim worden gehouden, groeijen dezelve ook op een' dorren bodem.

De oude of lam-Schapen blijven des winters altijd buiten, en worden uit losse kribben, die elke week verplaatst worden, met hooi gevoederd. De eenjarige lammeren worden dan in hokken of stallen verzorgd. Het bijvoeder bestaat, indien hetzelfde gevorderd wordt, in eene kleine hoeveelheid paarden- of duiven-boonen bij het hooi. Voorheen pleegde men voor de enterlingen, zijnde lammeren, in hetzelfde voorjaar gevallen, van dit bijvoeder, en ook om andere Schapen er mede te mesten, gebruik te maken; doch thans heeft dit minder plaats, wegens den doorgaans hoogen prijs der boonen, als staande deze voeding, hoe nuttig anders, niet in verhouding tot de dikwijls lagere prijzen der wol. De jonge Schapen evenwel krijgen doorgaans toevoer van boonen tegen den lamtijd, en voorts alle Ooijen, die twee lammeren krijgen, en deze moeten opbrengen. Men berekent evenwel, dat een boer,

(*) Door de overstroming in Febr. 1825, verloor een dezer boeren 146 stuks zijner Schapen. (*Stukken uit eene reize door het Koninkrijk der Nederlanden in 1826; door Mr. J. ACKERSDYCK, in het Tijdschrift: De Vriend des Vaderlands, D. IV. blad. 116.*)

die vroeger wel *f* 600, aan haver en boonen vervoederde, thans daaraan niet meer den *f* 100 besteedt. — De mest der gehokte en vetgemeste Schapen ging te voren naar *Amersfoort* voor de tabaks-planting; welke verzending nu ook heeft opgehouden. — De mest uit de lammer-hokken wordt onder den koe-mest gemengd en gebruikt, terwijl voorts de landlieden een goed gebruik van den Schaaps-mest weten te maken, door de voeding op bepaalde plaatsen te doen verrigten, en de kribben wekelijks te verzetten, ten einde de mest op deze wijze verdeeld worde.

Ofschoon de Texelsche, even als de overige kortstaartige, Schapen bij ons in het algemeen geene horens dragen, zoo komen er op dit Eiland enkele malen Rammen voor, die korte en wanstaltige horens bezitten; doch deze slaan, door de voortteling, niet tot de moeder-Schapen over.

Men laat de Ooijen op *Texel* doorgaans niet bespringen, voor dat zij den ouderdom van achttien maanden hebben verkregen, hoewel het algemeen bekend is, dat de lammeren, die in het voorjaar gevallen zijn, reeds in den eerstvolgenden herfst tot de voortteling geschikt zijn. — Het wordt evenwel voor nadeelig gehouden dezelve zoo jong te doen paren, hebbende de moeders dan ook meermalen geen melk genoeg voor het lam. De Ooi-lammeren, in April geboren, worden eerst in November van het volgende jaar bij den Ram gelaten.

De vruchtbaarheid van het Schaaop op *Texel* is verschillende, en staat eenigermate in verband met de meer of minder doelmatige voeding en verzorging, die men hetzelfde doet ondervinden. Gelijk eene al te overvloedige voeding, waardoor de Schapen te vleezig worden, of die tot vetwording aanleiding geeft, de vruchtbaarheid vermindert, terwijl zij alsdan kleine lammeren werpen, zoo is eene ruime en gelijkmatige verzorging bevorderlijk, om meer dan een lam te verwerven. In

den regel brengt het Schaap hier jaarlijks slechts één, somwijlen evenwel twee, enkel drie, lammeren ter wereld. Het geval, dat eene Ooi vier lammeren op eens werpt, is als eene groote zeldzaamheid te beschouwen. De berekening der boeren is, dat van 100 Ooijen thans niet meer dan 15 of 20 stuks, dus ongeveer $\frac{1}{5}$ gedeelte, twee lammeren voortbrengen. Daar men nu minder haver en boonen voert dan voorheen, is men er niet zeer op gesteld meer dan één lam te verkrijgen, hebbende men liever één goed jong, dan twee slechtere lammeren, waardoor ook het Schaap meer lijdt.

Het blijkt dus, dat het Texelsche Schaap, indien men het er voor mag houden, dat het inderdaad met het vroeger beschreven Vlaamsche Schaap overeenkomt, juist hier, waar hetzelfde nogtans met de meeste zorgvuldigheid is behandeld, en reeds vroeg bestaan heeft, grootendeels die oorspronkelijke vruchtbaarheid heeft verloren, welke aan hetzelfde wordt toegeschreven.

De Lammeren zuigen de moeders doorgaans gedurende acht weken. Geschiedt zulks veertien dagen of drie weken langer, dan godijen dezelve zoo veel te beter; weshalve dit algemeen wordt opgevolgd omtrent de aanhouders.

De overtollige Lammeren gaan, gespeend zijnde, naar de markten te *Schagen*, *Edam*, en *Purmerend*, doch verre de meeste naar die, welke te *Leyden* worden gehouden.

Nu wordt het Schaap gemolken, en wel van den tijd, dat de lammeren gespeend zijn, tot aan den 2den September, twee malen daags, doch, gedurende de laatste veertien dagen, slechts eens.

Van de melk wordt boter en kaas gemaakt. De melk zelve wordt weinig tot huiselijk gebruik genuttigd. De boter dient evenwel alleen tot eigen verbruik, in plaats van vet of smeer, en is eenigzins bitter. Volgens de bestaande keuren, mag hier eigenlijk geen bo-

ter van de Schaaps-melk worden gekarnd, daar geen boer het Texelsche wapen, zijnde een anker (*), op de kaas mag zetten, als de melk afgeroomd is geworden. Voorheen verkreeg men dan ook nooit boter van de melk der Schapen, maar alleen vette (ongelubde) kaas. Sedert de bekende groene Texelsche kaas een minder doorlopend handels-artikel is geworden, hebben de boeren de gewoonte aangenomen de melk vooraf te roomen, waarvan boter gekarnd wordt.

Velen willen, dat het melken der Schapen geen voordeel geeft, te minder, daar het een nadeeligen invloed op den wol-groei heeft. Het oud gebruik blijft evenwel voortduren, en mede om de reden bestaan, dat het loon der boerin of meid, en de voorwaarden der verbintenis, met het kaasmaken in verband staan. Deze namelijk verkrijgt, als buitenwoon loongeld, een zeker gedeelte, b. v. $\frac{1}{2}$ van de opbrengst der kaas. Eene hoeve, die op deze wijze, door een' knecht of eene meid, wordt bewoond en bestuurd, is men gewoon een *derde kaas-plaats* te noemen.

Het kan niet ongepast geacht worden hier kortelijk de wijze mede te deelen, waarop deze bijzondere soort van kaas bereid wordt. Men neemt, voor een emmer, zoo aanstonds gemolken, Schaaps-melk, een handvol verschen Schaaps-mest (†), welke denzelfden nacht is

(*) Dit gebruik moet overoud zijn, blijkens het aangeteekende bij RUMIUS, *Batavia* bladz. 198, *Iugduni Batavorum* 1488. «*At nostra Tessalia metas lactis dat anchorae forma signalas.*» *Meta lactis* beteekent eigenlijk een hooge, cenigermate spits toeloopende, kaas. Thans bezitten de Texelsche kazen evenwel eene platte gedaante.

(†) De groene Zwitsersche kaas wordt geverwd met de *Blaauwe Honig-klover* (*Melilotus caerulea*). (*Landwirthschäftliche Zeitung*, October 1832. N°. 40, S. 322.) Deze plant bezit den reuk, welke aan deze kaas eigen is. Waarom zou men dezelve ook niet bij ons tot hetzelfde oogmerk

uitgeworpen, uit het land. Deze wordt, in een linnen zakje gedaan, en voorts in water gehouden, om het groene sap er uit te persen, hetwelk dan door de melk wordt geroerd. Vervolgens neemt men, op een emmer, met het groene nat vermengde, melk, een tinnen eetlepel vol stremsel, hetwelk door dezelve wordt geroerd. Nu laat men dit mengsel zoo lang staan, totdat de melk begint te stremmen. Voorts wordt het, met een houten bakje, sterk doorgehaald, totdat de melk genoegzaam gestremd is. Bezonken zijnde, giet men de wei af, doet de wrongel in een zakje, perst deze sterk uit, waarop dezelve in den kaas-vorm wordt gedaan.

Tot het maken van stremsel neemt men, voor ééne kalver-leebe, een pond gewoon zout en drie maatjes water. Men laat dit, gedurende drie dagen, trekken. Nu beproeft men het vocht, door er een versch ei in te doen. Zinkt dit in hetzelfde zoo diep, dat het nog, met de oppervlakte van een stuiver, boven drijft, dan wordt het stremsel voor goed gehouden.

Van deze kaas worden nog jaarlijks ongeveer 80,000 à 90,000 oude ponden op *Texel* gemaakt, die tegen den prijs van *f* 9,00 à *f* 10,00, de 100 zoodanige ponden, opgekocht, en naar Amsterdam en Zuid-Holland worden vervoerd.

Het Texelsche Schaap, dat op het eiland zelf vet groeit, is bij de Slagers zeer gewild, zijnde het vleesch malsch en fijn, doch het Schaap klein zijnde, verkrijgt het hier geen aanzienlijk gewigt. Men rekent een vet Schaap doorgaans, haakschoon, op 50 tot 65 halve Ned. ponden, waarvan dan het vleesch 40 tot 50, en het vet of smeer 10 tot 15 zulke halve ponden bedraagt. De oudere vijf- en

lunnen bezigen, als ook tot het groen-verwen van de kaas uit koe-melk, waartoe thans de pieterselie en ook de bladen van den peper- of mieriks-wortel worden gebruikt?

zesjarige Schapen, die mager, door de Zuid- en Noord-Hollandsche boeren, opgekocht, en in overvloedig gras, onder de Runderen geweid worden, groeijen spoedig vet, en verkrijgen alsdan ook een meerder gewigt.

De tijd der schering valt in ongeveer om St. Jan, zoodat deze tusschen 20 Junij en 1 Julij algemeen verrigt wordt, als wordende deze tijd voor de beste gehouden, met opzigt tot de wol, die alsdan wordt gehouden volgroeid te zijn. Men kiest hiertoe, zoo veel mogelijk, goed weder uit. Vooral doet men de schering geen voortgang hebben, wanneer er regenbuijen plaats hebben, vergezeld van koude noordelijke winden. De gemiddelde hoeveelheid wol, welke het Texelsche Schaap opbrengt, op het ligchaam gewasschen zijnde, bedraagt $2\frac{1}{2}$, en ongewasschen, $3\frac{1}{2}$ tot 4 Ned. ponden. Sedert eenige jaren, is alhier de handelwijze ingevoerd, om, even als in Noord-Holland, Friesland en Groningen, de Schapen ongewasschen te scheren, ten einde vette wol te verkrijgen. Hoewel dit elders, alwaar de Schapen op goed bezette graslanden worden geweid, moge kunnen geschieden, zoo wordt zulks, door de wolhandelaren, ten opzichte van *Texel*, afgekeurd, dewijl de vacht hier met te veel zand en vuiligheden verontreinigd wordt. Zulke wol ondergaat, in de wassing, van 33 tot 36 ten honderd, verlies, terwijl dezelve in Noord-Holland en elders slechts 26 tot 28 ten honderd afslaat. De lam-Schapen worden, des voorjaars, aan de billen geknipt, ten einde het melken gemakkelijk te maken, en de vuile brokken worden bij iedere vacht verkocht, tot gelijken prijs als de scheerwol.

Er bestaat op *Texel*, gelijk overal, verschil in de wol van het eene Schaap, vergeleken met die van andere, hetwelk deels afhangt van de eigene gesteldheid der dieren, naar mate zij jonger of ouder zijn, schraal of ruim verzorgd worden, en van andere omstandigheden, die op de hoedanigheid der wol invloed heb-

ben kunnen. De Texelsche, zoowel als de overige Noord-Hollandsche, wol, wordt, even als die der Provincien Friesland en Groningen, inzonderheid naar Frankrijk, en wel bepaaldelijk naar *Tourcoing* en derzelver omstreken uitgevoerd, alwaar men ze voor de fabrieken in *Picardyen* en *Artois* verzendt, of kamt, en tot zoogenaamde *kinette-garens* bereidt (*). Als zoodanig kwam te voren de wol, voor een gedeelte, tot garens gesponnen, bij ons uit Frankryk terug. Sedert dat men begonnen is ook deze garens (†), zoowel als de

(*) Voor den Belgischen opstand was deze Hollandsche wol ook in de Zuid-Nederlandsche gewesten zeer gezocht. Dezelve wordt ook nog aan Fransche en Belgische Fabrikanten verkocht, die tot dat oogmerk plegen over te komen. Mr. J. ACKERSDYCK, a. p. bladz. 115.

(†) De bedoelde *kinette-garens*, dienende tot den inslag voor de zoogenaamde *polemieten* of grijnen, zijn ook, in lateren tijd, uit Engeland ingevoerd. Men mag verwachten, dat, wanneer de werktuigen, om de wollen in de lengte der vezel te spinnen, aan de behoefte voor onze fabrieken zullen kunnen voldoen, deze invoering mede zal ophouden. Hiervoor bestaat te meerderen grond, dewijl, volgens ontvangene berigten, de genoemde garens bij ons voor een minderen prijs kunnen worden bewerkt, dan in Engeland. Men merkt bovendien ten aanzien der Engelsche garens aan, dat dezelve doorgaans sterk met olie zijn bedeed, hetwelk de zuivering der stoffen, welke er van worden vervaardigd, moeilijker maakt. De olie wordt bij de spinning gebezigd, om de gladheid der garens te bevorderen, daar de, dikwijls al te korte, wolvezels door dezelve beter aan elkander worden verbonden. Reeds zijn onderscheidene zoodanige spin-machines, te Leyden, door de Heeren Fabrikanten DÉE, LEEMBRUGGE, VAN HEUKELOM, TORTIEKE, LE POLEN, en KOPPESCHAAR tot stand gebragt. Sommige derzelve dienen voor sayetten, andere voor *kinette-garens*. De werktuigen voor de laatste kunnen, door eene kleine verandering te ondergaan, voor de bewerking der eerste geschikt worden gemaakt.

saijetten, in ons land machinaal te spinnen, is zulks, zoo niet geheel, althans grootendeels, opgehouden.

De Texelsche wol is, over het geheel, niet meer zoo fijn als voorheen, en minder of wel grootendeels ongeschikt geworden, om tot die laken-stoffen te worden gebezigd, welke daarvan vroeger algemeen werden vervaardigd. In de jaren van 1780 tot 1795, was de wol van het eiland *Texel*, dat ongeveer 150,000 halve Ned. ponden opleverde, de eenige goede inlandsche wol, waaruit 's Lands Armee, naar de toenmalige wijze en behoefte, werd gekleed. Uit dezelve werden vervaardigd rokken van laken voor de Cavallerie, en van karsaai, benevens zoodanige vesten en broeken, voor de Infanterie. De wol, hiertoe benoodigd, stond nagenoeg in verhouding tot de opbrengst van het eiland. Thans is het gebruik van karsaaijen voor militaire kleedingstukken geheel afgeschaft, en kan deze wol dus daarvoor niet meer in aanmerking komen. Maar dezelve zou ook daartoe thans nauwelijks, en voor lakens, op zich zelve, geheel ongeschikt zijn. De Schaaps-houders hebben namelijk, door het uitzigt op meerdere winst verleid, het ligchaam der Schapen, en daardoor tevens de vachten vergroot, zonder hierbij de regels in acht te nemen, die moeten worden opgevolgd, om de fijnheid en deugdzaamheid der wol te bewaren, veelmin om dezelve te vermeerderen. De vachten zijn hierdoor wel zwaarder geworden, maar de wol heeft daarbij eene zoodanige kloekheid of grofheid verkregen, dat dezelve voor de vervaardiging van lakens of lakenachtige stoffen niet meer geschikt is (*). Hoewel vele Schaaps-

(*) Men heeft het zoo ver gebracht, dat de vachten, op het Schaaap gewassen, thans van 10 tot 12 halve Ned. ponden wegen, terwijl dezelve vroeger van 5 tot 6 zoodanige ponden bedroegen; maar in eene omgekeerde reden van dit gewigt, is de hoedanigheid en geschiktheid der wol voor de laken-fabrieken verminderd.

houders op *Texel* zeer wel de middelen schijnen te kennen, om de wol, vooral door het uitkiezen van de beste en fijnwolligste Rammen, te verbeteren, zoo legt men er zich geenszins op toe die aan te wenden, maar veeleer worden dezelve opzettelijk vernalatigd. Men verlangt thans zware wol en eene groote hoeveelheid te hebben, op grond, dat de koopman, naar het algemeen oordeel, te weinig onderscheid maakt tusschen fijne en deugdzame, en slechtere of grove wol. De eenige voldoening, welke zij ondervonden, die zich op de betere hoedanigheid toeleghden, bestond meestal daarin, dat men, bij de betaling, de heusche woorden voegde: „*Uwe wol heeft de partij eer aangedaan.*” De voortbringers zich met deze pligtpleging niet geheel kunnende vergenoegen, zoo is zulks eene hoofdreden geweest, dat men zich genoegzaam alleen op de hoeveelheid heeft toegelegd, en de hoedanigheid uit het oog verloren. En dit heeft te weeg gebragt, dat men zich thans zelfs om de zuiverheid der wol weinig bekreunt, daar ook de wasching verzuimd wordt, en de wol met al hare onzuiverheden ten verkoop wordt aangeboden. Van hier dat de *Texelsche* wol, in de laatste jaren, dikwijls voor gelijke prijzen, als de *Wieringer*, is verkocht geworden, welke te voren 5 tot $7\frac{1}{2}$ cents, het halve Ned. pond, minder opbragt, zijnde dit verschil meermalen grooter geweest. Indien deze handelwijze wierd verbeterd, en de fabrikanten en wol-koopers alsdan ook onderscheid zullen beginnen te maken in de soorten der wol, en voor de fijnere, betere, en zuivere, evenredig meer mogten willen besteden dan voor de mindere en onzuivere, zoo zou het niet twijfelachtig zijn, of de wol zou op *Texel*, binnen weinige jaren, veel verbeterd, en wederom tot de vorige hoedanigheid kunnen worden terug gebragt. Het eiland zou hierdoor voorzeker in welvaart aanmerkelijk toenemen, daar hetzelfde stellig jaarlijks 75,000 tot 80,000 Ned. ponden fijne en deugd-

zame wol kan opleveren, als zijnde het voor het houden van Schapen uitmuntend geschikt. Hieruit zou een nieuw en voldoende bewijs zijn af te leiden, van hoe veel belang, ja hoe noodzakelijk het zij, dat voortbrenger, handelaar, en verwerker elkander de hand bieden ter bevordering van dezen tak van nijverheid. Inmiddels is het zeker, dat thans nog de Texelsche wol, voor de kamming en spinning van sajetten, ongemeen geschikt is, en in de fabrieken voor de kale stoffen, of voor zulke, die slechts eene geringe vulling behoeven, zoo als Kalmukken, Bevers, Duffels, Dekens, enz. gereede afzetting vindt, wordende dezelve daartoe te *Leyden*, *Delft*, *Kampen*, alsmede in *Noord-Brabant*, verwerkt.

De buitenveldsche wol heeft eenige mindere waarde, doordien de Schapen op de uiterwaarden veelal in het zeewater komen, hetwelk de wol aan den buik taaijer, en voor de kamming minder geschikt maakt.

Proeven of pogingen, om, door de vermenging met andere rassen, de Schapen op *Texel* te veredelen, zijn niet ondernomen, indien men ten minste daarvan uitzondert, dat, voor eenige jaren, weinige Ooijen, door enkele Spaansche Rammen, die naar de *Kaap de Goede Hoop* bestemd waren, doch toevalligerwijze op *Texel* hebben moeten overwinteren, zijn gedekt geworden. Eenige kundige en onbevooroordeelde liefhebbers, die van deze Rammen voor hunne Ooijen gebruik hadden gemaakt, verkregen hierdoor lammeren, welke van de inlandsche verschilden. Dan dezelve schenen niet algemeen te voldoen, daar de boeren geen behagen schepten in de lange staarten en groote hoorns der Spanjaarden. Vermits ook de kruising, door het vertrek dezer Rammen, in het eerstvolgende voorjaar, niet kon worden voortgezet, is thans van de nakomelingen geen spoor meer te vinden.

De Schapen, welke op het eiland *Wieringen* bestaan, komen zoo zeer met de *Texelsche*, wat de hoofd-eigenschappen des ligchaams en der wol betreft, overeen, dat men deze voor dezelfde soorten mag houden, moettende de geringere waarde, waardoor de eerste zich van de laatste onderscheiden, voorzeker alleen aan de levenswijze worden toegeschreven, alsmede daaraan, dat men, op *Wieringen*, minder oplettend is geweest in het zuiver bewaren van het ras.

Deze Schapen zijn kleiner van gestalte dan de *Texelsche*, kort en dicht ineen gedrongen van ligchaam, en hebben ruige wol; de kop is voorts ook van sterk bewolde wangen, en eene meer of mindere zware kuif of wol-top op het voorhoofd voorzien, waardoor de dieren somwijlen een woest of leeuwachtig aanzien verkrijgen. De ooren en staart zijn mede kort.

De wol der *Wieringer* Schapen komt voor onder twee hoofdsorten, waarvan de eene lang, grof, en harig, de tweede korter, fijner, en dus beter is. De vacht weegt, ongewasschen zijnde, gewoonlijk 3 Ned. ponden. — Deze wol vindt dezelfde bestemming als de *Texelsche*, inzonderheid voor inlandsche fabrieken.

Ook hier laat men de Ooijen niet voor het tweede jaar bespringen. Dezelve worden tot het vijfde, of uiterlijk tot het zesde, jaar tot de voortteling aangehouden. Men rekent algemeen slechts op één lam van ieder Schaap, en de eigenaren zijn te vrede, indien zij jaarlijks zoo vele lammeren aanwinnen, als zij moeder-Schapen bezitten.

De oude Schapen worden ook van dit eiland verkocht aan de Noord-Hollandsche boeren; hetzij om

uit dezelve nog eens lammeren te trekken, en hen dan vet te weiden, hetzij om het laatste terstond te doen. Deze verkooping^{en} geschieden doorgaans in de maand September. — De prijs van zoodanige Schapen is dan door elkander f 6, (*).

Het schijnt, dat men zich op het eiland *Wieringen* niet toelegt op de verbetering der wol, door uitgezochte Rammen van van het eigen ras te gebruiken, noch door het kruisen der Ooijen met Rammen van een vreemd Ras. De inwoners, ongaarn van de gewoonte hunner voorouders afgaande, bedienen zich steeds van de Rammen, zoo als dezelve vallen, zonder op sijnwolligheid of andere eigenschappen bijzonder acht te geven: waardoor natuurlijk de Schapen blijven, zoo als dezelve, sedert onheugelijke tijden, waren.

De wijze, waarop de Schapen alhier worden gehouden en verzorgd, is niet zeer prijzenswaardig: waaraan dan ook grootendeels zal moeten worden toegeschreven, dat deze teelt op *Wieringen* zich in een minder voordeeligen staat bevindt dan op *Texel*. In de laatste helft van April, worden de Schapen, twee aan twee, aan een touw of zoogenaamd zeel gekoppeld, en alzoo in de weiden, langs de wegen, en op de dijken, vastgezet. Men verplaatst dezelve twee malen daags. Alhoewel deze wijze van hoeden een voordeel kunne hebben voor een klein getal Schapen, op eene vette weide, voor zoo ver de Schapen genoodzaakt worden alles te eten, en minder kiesch op het voedsel worden, zoo veroorzaakt zulks evenwel moeite op een schralen bodem, zoo als die, waarop zij op *Wieringen* worden geweid. Vooral worden de dieren op deze wijze schaars

(*) Op *Wieringen* wordt mede veel groene Schaaps-kaas gemaakt, volgens dezelfde wijze, als op *Texel*. De Schaaps-mest wordt veel tot brandstofse gebruikt. (J. ACKERSDYCK, a. p. blad. 110).

gevoed, in drooge zomers, wanneer het land weinig gras oplevert. Ook lijden dezelve hier veel van den dorst, daar zij bij geen water kunnen komen, en men algemeen tegen het drinken der Schapen is. De droogte moet al zeer langdurig zijn, als men water aan de Schapen geeft, waaruit dan het gevaar ontstaat, dat zij niet zelden te veel op eens drinken, hetwelk hen te sterk verkoelt, de maag verslapt, en daardoor nadeelig wordt.

Aldus, gedurende den geheelen zomer, gehoed zijnde, worden zij tegen October in eene algemeene weide gedreven, waarin dezelve blijven, tot dat zij, in April, weder gekoppeld worden. Hieraan nu is wederom nadeel verbonden, doordien het getal der Schapen zoo groot is, dat elk derzelve, voor den geheelen tijd, gedurende welken zij op de algemeene weide loopen, op het hoogst, slechts 20 roeden gronds heeft. Valt er, in den winter, veel sneeuw, dan moeten de Schapen buiten worden toegevoerd, doch dit voeder is ook doorgaans zeer schraal, bestaande uit een weinig hooi of stroo, hetwelk de boeren aan het Rundvee moeten onthouden, ten einde de Schapen niet van honger te doen sterven, uit hoofde dat het hooi op het eiland mede zeer schaars is. Intusschen levert de Schaaps-teelt aan dit eiland, dat 1370 inwoners telt, geene onbeduidende voordeelen op. In 1813 bestonden aldaar 7,891 Schapen, zoodat de wol, die toen algemeen op 12 stuivers het halve Ned. pond gerekend werd, f 26,040 heeft opgebracht. Men rekent, dat elk Schaap aan wol een voordeel van f 3,60 aan de eigenaren oplevert (*).

(*) De bijzonderheden, tot de *Wieringer* Schaaps-fokkerij betrekkelijk, hebben grootendeels door mij kunnen worden ontleend, uit een nauwkeurig bericht omtrent de Schaaps-teelt in het Arrondissement Alkmaar, ingezonden, in het jaar 1813, aan de JURY PASTORAL van het Departement de Zui-

Wij komen thans tot de beschouwing der Schapen, welke op het vaste land der Provincie *Noord-Holland* gevonden worden, en meer bijzonder als Noord-Hollandsche Schapen bekend staan. Er bestaat eigenlijk slechts ééne hoofdsoort van Schapen, welke kunnen beschouwd worden tot deze Provincie te behooren. Deze zijn de algemeenste, en verschillen inderdaad niet van de *Texelsche* en *Wieringer* Schapen, dan voor zoo ver het verschil van bodem, eene ruimere verzorging, en ook de vermenging met andere inlandsche Schapen dat vec, in onderscheidene streken, eenjgermate veranderd hebben. Alles wat dus omtrent de kenmerken van het *Texelsche* Schaap, en deszelfs veronderstelde afkomst, vroeger is medegedeeld, vindt deszelfs toepassing geheel op de Noord-Hollandsche Schapen in het algemeen. Zoo als reeds gezegd is, worden de Schapen

der-Zee, door den Hoog Wel Geboren Heere Jonkhr. W. P. BARNHAERT, op den *Vogelzang*, bij *Haarlem*.

Het Eiland *Vlieland* bezit bijna geene Schapen, dewijl op hetzelfde hiertoe de gelegenheid ontbreekt. Wat *Terschelling* betreft, hieromtrent zijn geene omstandige berigten tot mij gekomen. Alleenlijk heb ik vernomen, dat de Schapen, welke hier bestaan, wat de wol betreft, niet kunnen worden vergeleken met de *Texelsche* of *Wieringer* soorten, maar dat zij in dezen veel zouden overeenkomen met die van *Drenthe*, hoewel zij niet, gelijk deze, lange, maar korte, staarten bezitten. Deze schijnen dus eene verbasterd soort der *Texelsche* Schapen te zijn. De Heer ACKERSDYCK vond hier in 1826 geene Schapen, en op het Eiland *Vlieland* slechts weinige, benevens ongeveer 80 Geiten en Bokken, (a. p. bladz. 124 en 128).

van het vaste land, voor een groot gedeelte, van *Texel* en *Wieringen* verkregen, om terstond te worden vet geweid, of nadat men er nog vooraf lammeren uit heeft getrokken. Doch ook uit Zuid-Holland en van elders worden, tot hetzelfde oogmerk, vele Schapen voor deze Provincie aangekocht, zoodat hierdoor eene meerderre verbastering moet worden voortgebracht. Inzonderheid is zulks toegenomen, sedert de ongemeene sterfte der Schapen in 1829 en 1830, als wanneer men genoodzaakt is geweest, ter oorzake der ontstane schaarscheit, veelal, zonder acht te geven op soort of hoedanigheid, zoodanige moeder-dieren aan te koopen, welke ter voortteling konden dienen, ten einde het verlies te herstellen. Wegens de betere weiden en het overvloediger voedsel, welke het Schaap in de binnenste gedeelten der Provincie geniet, groeit hetzelfde hier beter, wordt grooter van gestalte, en vetter, groeiende namelijk op de klei, van 35 tot 50 Ned. ponden schoon vleesch, met 10 tot 15 ponden vet. De prijs van een vet Schaap is gewoonlijk van f 8,00 tot f 9,00. De vetgeweide Schapen worden meest op den ouderdom van 18 maanden verkocht. Dezelve zijn dan nog niet volwassen, en wegen doorgaans van 30 tot 40 Ned. ponden. De vruchtbaarheid van het Schaap is ook hier iets voordeliger, zoodat de Ooijen door elkander kunnen worden gerekend anderhalf lam ter wereld te brengen. Men laat de eersten algemeen niet dan op een anderhalfjarigen ouderdom tot de voortteling toe, en houdt dezelve daartoe tot zes jaren aan. De Schapen dragen hier ook eene grootere hoeveelheid wol, die evenwel algemeen eene geringere waarde bezit, als zijnde grover dan de *Texelsche*. De vachten der *Hamels* wegen van 4 tot 8, doch die der *Ooi-Schapen* slechts van 3 tot 4 Ned. ponden.

Men kan de Schapen naar de gronden, waarop zij bestaan, verdeelen in *klei-*, *veen-*, en *zand-Schapen*.

De invloed dezer bodems op het Schaap is duidelijk kenbaar. Met uitzondering van slechts weinige stukken lands, treft men, op de veen- of zoogenaamde oude landen, nimmer zulke zware en vette Schapen aan als op de klei-gronden. Op de magere zandbodems is dit verschil nog grooter. De zwaarste Schapen worden gevonden in de *Beemster* en *Purmer*; doch onder *Schagen*, ook tusschen *Hoorn* en *Enkhuizen*, en in andere vruchtbare streken, valt het Schaap mede zwaar en deugdzaam. De wol der klei-Schapen is blanker en beter dan die der veen-gronden. De wol van die gene, welke op het *Koegras*, tusschen *Alkmaar* en de *Helder*, worden gehouden, is korter en fijner dan uit de overige streken; doch dezelve is sterk met zand bezet, waarom zij ook onder den naam van *zand-wol* bekend is. Dezelve zou vooral, onder eene goede behandeling der Schapen, veel verbeterd kunnen worden.

De levenswijze en behandeling der Noord-Hollandsche Schapen komt in zoo ver overeen met die, welke op Texel worden opgevolgd, dat dezelve, den geheelen winter door, buiten 's huis blijven. Zij moeten, zoo lang mogelijk, zelve den kost zoeken. Kan dit, wegens gevallen sneeuw, niet meer geschieden, dan worden dezelve, in daartoe gemaakte afsluitingen, in de opene lucht verzorgd, bestaande het voeder doorgaans slechts in hooi, waarbij somwijlen ook haver wordt gevoegd. Aan dragtige Schapen geeft men veelal een stukje hennep-koek. De afsluiting der Schapen bepaalt zich alleen tot den nacht, ten ware dat eene hevige sneeuw-jagt het uitdrijven over dag mogt beletten. Door deze opsluiting wordt algemeen geen mest verkregen. Men maakt de afperkingen vrij groot, opdat de grond, door het vriezen, droog blijve. Op plaatsen echter, daar het stroo rijkelijker voorhanden is, en dien ten gevolge goedkooper, is men meer op mestmaking bedacht;

hetwelk evenwel voor de wol niet voordeelig wordt bevonden.

Wanneer de Schapen met boonen gemest worden, dan geschiedt zulks binnens huis; doch dit heeft thans minder plaats dan te voren. De mest, hiervan voorkomende, vond eertijds een voordeeligen aantrek naar *Amersfoort*; doch deze mestverkoop is met het mesten der Schapen afgenomen, en thans van weinig betekenis meer.

Als een regel, omtrent het weiden van Schapen, stelt men in Noord-Holland, dat de gespeende Lammeren niet in groote getallen of koppels in een land mochten grazen, daar zulks derzeiver groei benadeelt, waardoor zij achterlijk en klein blijven. Te veel Schapen onder het Rundvee te doen is mede nadeelig, zowel voor het vetworden, als voor het melkgeven der koeijen.

De Lammeren, die tot overhouders bestemd zijn, en onder de Runderen zullen geweid worden, mogen, indien de landman zijn belang wil behartigen, het getal van twee op den bunder niet te boven gaan. Deze bepaling geldt voor alle soorten van landerijen, en is ook toepasselijk op de vetweiding der Schapen op kleilanden.

Dezulken echter, die de Schaaps-weiderij in het groot drijven, onttrekken met voordeel een of meerdere stukken lands aan het Rundvee, om geheel en alleen met Schapen te worden beslagen. Op best land, en onder een gunstig gewas van het gras, kan men van 1° Mei, of vroeger, naar de gesteldheid des weders, tot 1° Augustus, 23 Schapen op een bunder onderhouden. Men rekent evenwel doorgaans op 20 stuks. Met den 1sten Augustus, worden de, aldus geweide, Schapen op de naweiden of het eigroen gebragt, of anders, bij kleine getallen, onder het Rundvee verdeeld, om des te beter en schielijker vet te worden.

Zoodanige , door de Schapen kaal geweide , landen , leveren , nadat men dezelve , drie of vier weken lang , ongemoeid heeft laten liggen , voor de melk-koeijen , de allervoortreffelijkste weiden op , die de etgroenen verre overtreffen . Op deze wijze kan iemand , die veel land gebruikt , b. v. veertig , vijftig , of meerdere bunders , gevoegelijk en met voordeel , een stuk van vier of vijf bunders , ten behoeve der Schapen , aan het melkvee onttrekken . Men moet echter jaarlijks van stuk verwisselen : want , indien men alle jaren hetzelfde land met Schapen beweidde , zou zulks niet wel bevallen .

Het landhuishoudelijk doel , aan de Schaaps-teelt verbonden , is hier verschillende . — Velen houden alleen Ooi-Schapen , waarvan de Lammeren , des voorjaars , in de maand van Mei , als dezelve zes weken oud zijn , verkocht worden . De moeder-Schapen worden dan verder , den geheelen zomer door , gemolken . Anderen houden een minder getal Ooi-Schapen , en weiden hunne Lammeren onder de melk-koeijen , om dezelve , in den herfst of winter , te verkoopen . Nog anderen , en dit heeft meest op de klei-landen plaats , koopen , bij de eigene geteelde nog eenige , hetzij jonge Lammeren , of jarige , zoogenaamde overhouders , om tot vetweiders te dienen .

Voor het overige , worden , door de Noord-Hollandsche landlieden , evenmin pogingen aangewend , als elders , hetzij , om de wol der Schapen te verfijnen of te verbeteren , door eenige naauwgezetheid in acht te nemen , omtrent de keuze der eigene Rammen en Ooijen , die tot de voortteling dienen moeten ; veelmin , om de Schapen , door het kruisen met vreemde rassen , te veredelen . Men beklagt zich ook hier , dat de handelaar geen onderscheid van belang maakt in de fijnere en grovere , of betere en slechtere , wol-soorten , weshalve men zich toelegt op zware vachten en kloeke wol , daar het meeste gewigt het grootste voordeel geeft .

Behalve door de schurft-ziekte (*), worden de kudden niet zelden door het rotkreupel of de kwaadaardige voetzwering (†) aangedaan, welke somwijlen groote verwoestingen onder dezelve aanrigt (§).

(*) Er bestaat in de Beemster een *Reglement tot het weeren van het schurft, kreupel, en andere besmettelijke Ziekten, onder de Schapen, van 7 Julij 1819*: zijnde daarbij keurmeesters aangesteld, die met het toezigt over deze ziekten belast zijn.

(†) Zie hierover de Verhandelingen van H. DRASSART en W. TERNE: *Over behoed- en geneesmiddelen tegen de kreupelheid der Schapen, in de Verhandelingen der Maatschappij ter bevordering van den Landbouw, te Amsterdam, D. VII. St. II*; en vooral die van A. BONN, *Bijdragen tot de kennis en genezing van het rotkreupel der Schapen, in de Verhandelingen der Eerste Klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde, en Schoone kunsten, D. V. bladz. 125.*

(§) Ten aanzien der middelen, welke tot verbetering der Noord-Hollandsche wol kunnen strekken, merkt de Commissie van Landbouw dezer Provincie, in haar uitgebragt rapport (Zie bladz. IX), aan, dat het doelmatig zal zijn, de landlieden bekend te maken met de verbeteringen, welke men, naar de plaatselijke gesteldheid, in de rassen, als wenschelijk en uitvoerlijk mag beschouwen. De belofte, dat, na verloop van drie jaren, van wege het Gouvernement, prijzen zullen worden uitgedeeld aan degene, van wie het blijken zal, dat zij hunne kudden tot grootere volmaaktheid hebben gebragt, zou aan dat oogmerk bevorderlijk kunnen zijn.

Men zou voorts, hier en daar, proeven kunnen nemen tot verdere verfijning en verbetering der onderscheidene soorten, door Rammen, van elders te zoeken, waaromtrent de keuze met omzigtigheid behoort te geschieden. Voor de Noord-Hollandsche en Friesche wollen, zouden welligt fijne langharige Rammen van Engelsch ras, inzonderheid het fijne wol dragende Schaap uit *Leicestershire*, in aanmerking dienen te komen. Daar inmiddels de wol van dit Schaap niet zoo blank

ZUID-HOLLAND.

Hebben wij in de behandeling der Schaaps-teelt, ten aanzien der Provincie *Noord-Holland*, eenigermate uitvoerig moeten zijn, omdat dezelve aldaar meer dan in andere gewesten, als een voorname tak van den Landbouw, gedreven wordt, wij zullen omirent *Zuid-Holland* de korthed kunnen betrachten, daar hier een veel geringer getal van Schapen bestaat, terwijl hetgeen opzigtelijk de levenswijze, verzorging, wolgewin, en andere bijzonderheden, reeds gezegd is, ook op deze Provincie kan worden toegepast.

De Schapen worden hier, met uitzondering van enkele streken, over het geheel ruim zoo veel tot vermaak als tot opzettelijk voordeel gehouden, daar de landlieden veelal slechts eenige weinige bezitten, die onder het overige vee worden geweid. De meeste zijn kortstaartig, en behooren tot de Noord-Hollandsche of Texelsche soorten, doch ook vindt men hier Friesche en Groninger Schapen. In de streken van Zuid-Holland, die ten Noorden van de Lek, aan Utrecht, en, ten

is als de Noord-Hollandsche, zoo zoude hierop ook bepaaldelijk moeten worden geëet, ten einde men niet in kleur come te verliezen, wat men in lengte winnen mogt. Verder wordt in dit berigt aangemerkt, dat het voor de belangen van den Landbouw niet verkieselijk zou zijn, dat de inlandsche wol ook tot het vervaardigen van militaire lakens kon gebruikt worden, dewijl deze wol thans tot andere einden gebezigd, en daartoe tot hoogere prijzen wordt aangekocht, dan de laken-fabrikant daarvoor zou kunnen besteden.

Zuiden dezer rivier, aan Gelderland grenzen, worden langstaartige, namelijk Veluw- of Burensche, Schapen aangetroffen, waarover reeds gehandeld is. De Schaap- en Lammer-markten, welke, in het voorjaar, te *Leyden* worden gehouden, waarop uit de meeste Provinciën Lammeren of Schapen worden aangebragt, brengen te weeg, dat in *Zuid-Holland* eene aanmerkelijke verscheidenheid bestaat, welke tot vele vermengingen aanleiding geeft (*). Worden de verschillende Schapen zuiver gehouden, zoo blijft hier elke soort, naar deszelfs geaardheid, hare meerdere of mindere vruchtbaarheid en andere hoedanigheden behouden, zoodat het Frie-

(*) De markten, waarop zoowel Schapen als Lammeren worden verhandeld, hebben, het geheele jaar door, te *Leyden* plaats, des vrijdags, zijnde de dag der wekelijksche vee-markt. De eigenlijke Lammer-markten worden gehouden op de vier eerste vrijdagen, volgende na den 20sten Mei. Vóór dezen tijd worden geene Lammeren ten verkoop aangeboden, dan enkele, in de omstreek der Stad gevallen.

Het grootste getal Lammeren wordt aangevoerd uit *Noord-Holland*, bepaaldelijk van *Texel*. De uitvoer van hier mag niet plaats hebben vóór 15. Mei. Voorts komen er vele Lammeren uit *Groningen* en *Friesland*, welke met schepen uit die Provinciën worden overgevoerd. Volgens aantekeningen van den marktmeester, welke mij, door de vriendelijke tuschenkomst van den Heer A. H. VAN DER BOON MESCH, Hoogleeraar te *Leyden*, zijn ter hand gesteld, komen er thans jaarlijks gewoonlijk omstreeks 18,000 Lammeren, en 8 à 9000 Schapen ter markt. In vroegere tijden was het getal nog aanzienlijker. Van dit getal Lammeren, zullen ongeveer 9 à 10,000 uit *Noord-Holland* en *Texel*, 6 à 7,000 uit *Groningen*, en 2 à 3,000 uit *Friesland* worden aangevoerd. Het eene jaar geeft echter, te dezen opzigt, veel verschil bij het andere. In de jaren 1831 en 1832, was het getal Lammeren aanmerkelijk minder, en zelfs eens tot 11,000 terug gegaan: doch in het afgelopen jaar 1833, is hetzelfde wederom tot de gewone hoogte geklommen.

sche en Groninger Schaap meerdere Lammeren werpen dan het Noord-Hollandsche of Texelsche. De wollen vinden denzelfden uitweg als die der overige inlandsche Schapen (*).

FRIESLAND.

Met uitzondering van enkele streken der Friesche Wouden, welke aan de Provincie Drenthe gelegen zijn, alwaar het kleine Heide-Schaap (†) bestaat, behooren de Friesche Schapen alle tot de kortstaarten. Dit deel is evenwel bij deze langer dan hij de Texelsche of Noord-Hollandsche Schapen, en dun, doch niet zoo kegelvormig toeloopende als bij de laatste. Men kan de Friesche Schapen, wegens onderling verschil, in vijf soorten onderscheiden, waartoe men brengt:

(*) Het uitgebragt berigt der Commissie van Landbouw in Zuid-Holland (Zie bladz. IX.) komt hierop neder: dat men van de proeven ter verbetering der wollen heeft afgezien, dewijl de Landbouwers daarbij minder voordeel vonden dan bij de gewone Schaaps-teelt. Zij is evenwel van oordeel, dat de Schaaps-houders behooren te worden aangemoedigd, om, door het kruisen met vreemde, vooral door Spaansche, Rammen, de wollen te verbeteren; en om zulks tevens te beproeven, door de beste Friesche en Texelsche Rammen. De verbeterde Schapen dienen afgezonderd te worden gehouden, om de wollen meer zuiver te bewaren, en beter te kunnen zorgen, dat slechts de beste Schapen tot de voortteling worden gebezigd.

(†) Over de Drentsche Schapen, in de Friesche Woudstreken, langs de grenzen van Drenthe en Overijssel, wordt tamelijk omstandig gehandeld door FOKKE SJOERDS, a. p. bladz. 193—195; ook door H. KNOOP, bladz. 67.

1°. Het oude, oorspronkelijke, Friesche Schaap. Dit vindt men nog in deszelfs onverbasterden staat, aan het *Bildt*, tusschen *Harlingen* en *Franeker*, in de Grietenij *Oostdongeradeel*, te *Ternaard*, in de Grietenij *Westdongeradeel*, en eenige andere streken, langs de zeekust. Dit Schaap bezit de grootste gestalte van alle inlandsche Schapen. Het is hoog op de beenen, en evenredig zwaar van ligchaam, zijnde dit evenwel platter en gestrekter dan dat van het Texelsche Schaap. Het heeft een' kalen kop, dat is, de wangen zijn onbewold, dragende ook de kruin geen woltop, doch de hals, die vrij lang valt, is zwaar met wol bezet. De neus is eenigermate gebogen. De ooren zijn lang en groot.

Het voorname en onveranderlijke kenmerk van dit echte, oude, of groote, Friesche Schaap bestaat daarin, dat hetzelfde, ter weerszijden van den hals, eigene aanhangsels of uitgroeisels bezit, zijnde, zoo het schijnt, eigene klierachtige ligchamen (*) van eene tepelvorm-

(*) Voor zoo veel ik weet, is dit het eenige Schaap van ons land, dat deze uitgroeisels bezit. Dezelve zijn nogtans eigen aan sommige *Kirgisische*, *Kalmuksche*, en *Guinesche* Schapen. Deze deelen worden beschreven als tepelvormige aanhangsels, welke kleiner of zwaarder, doch gewoonlijk anderhalven duim lang, week op het gevoel, grootendeels kaal, of slechts weinig met haar bezet zijn. Zij zijn aan beide geslachten eigen. Men treft dezelve, volgens *GERMERSHAUSEN* en *POHL* (a. p. S 50), ook bij sommige Duitse Schapen aan, en dezelve planten zich erfelijk voort.

Indien deze aanhangsels als standvastig kunnen worden beschouwd, zoo schijnt er een wezenlijk verschil te bestaan tusschen dit oude Friesche Schaap en de overige kortstaarten. Dit kenteeken, gevoegd bij het geen omtrent de bepaalde lengte van den staart en de hoogte der beenen, ten aanzien van het Africaansche en Aethiopische Schaap, gezegd is (zie bladz. 49), levert eenen niet onwaarschijnlijken grond op

mige gedaante, welke met grof haar bezet, en daar geplaatst zijn, alwaar zich de fijnste wol bevindt. Voor twintig en meerdere jaren, vond men nog vele dezer Schapen in de gemelde streken, doch thans is derzelve getal aanmerkelijk verminderd, zoodat zij bijna niet meer verkrijgbaar zijn. Ik heb, drie jaren lang, vruchteloos getracht er een voorwerp van te erlangen, om van hetzelfde eene afbeelding te geven. Hoewel thans twee zoodanige Ooi-lammeren ontvangen hebbende, is het verschil met de volgende soort mij niet zoo aanmerkelijk voorgekomen, dat zulks door eene afbeelding duidelijk kan worden voorgesteld: zittende ook de bedoelde tepels te zeer in de wol verborgen, om kenmerklijk te worden aangeduid (*).

De wol dezer Schapen is fijn en tamelijk lang. Dezelve is van Schapen, die op vruchtbare graslanden worden geweid, blank, en zacht, hoewel de plaatselijke omstandigheden van den bodem, en verontreiniging der wol door stof, hieraan verandering toe brengen.

2°. Eene tweede soort van Schapen wordt gevonden in

voor het gevoelen, dat het oude Friesche Schaap van het laatstgemelde afstamt.

(*) De Heeren c. en H. VAN DER FEER, te *Sneek*, door wier verplichtende bemoeijng mij deze Schapen zijn geworden, ontvingen onlangs honderd stuks Deensche lammer-vellen, waaronder zich cenige bevonden, die van dezelfde tepelvormige aanhangsels voorzien waren. Dit gaf mij aanleiding, om te denken, of niet het onderhavige Schaap van vroegen noord-schen oorsprong bij ons kon zijn. Dan hieromtrent aan gemelde Heeren mijne gedachten hebbende medegedeeld, vonden zij te weinig punten van overeenkomst, om zulks aan te nemen, vooral uit hoofde van de geringere lichaams-grootte, voor zoo ver zulks uit de lammer-vellen kon worden opge-maakt, terwijl ook de staarten niet kaal, maar geheel ruig bewold waren.

de Grietenijen *Idaarderadeel*, *Leeuwarderadeel*, en *Rawwerderhem*. Dezelve komen in grootte (*) met het eerstgemelde Schaap genoegzaam overeen, hoewel in gestrektheid van lijf iets voor hetzelfde moerende onderdoen. Zij missen ook de tepelvormige aanhangsels. De kop en beenen zijn, bij de jonge lammeren, dikwijls donker bruin. Somwijlen bezit de wol dezelfde kleur over het geheele ligchaam, welke evenwel, van tijd tot tijd, lichter wordt, zoodat zij zelfs, veelal op het eind van het eerste jaar, deze kleur verloren heeft, en van die der andere wol niet meer te onderscheiden is. De kop en poten blijven evenwel meermalen eenigermate bruin, zooals aan het Ooi - Schaap op Pl. VIII te zien is. Blijft de wol aldus gekleurd, zoo bezit dezelve daardoor eene mindere waarde, ter oorzake van de grijze of bruine haren, welke zich met de overige wol vermengen.

De vacht van deze twee soorten van het groote Friesche Schaap weegt van 5 tot 6 Ned. ponden (*). De

(*) Hoewel het moeilijk valt geloof te hechten aan het verhaal van CTESIAS, omtrent de Ezels - grootte gestalte, welke door hem aan de Indische Schapen wordt toegekend, te meer, dewijl hij zegt, dat de wilde Ezels in Indië nog grooter zijn, dan de Paarden, zoo verschilt de grootte van de, hier beschrevene, Friesche Schapen niet zoo veel van onzen tammem Ezel, als zulks in den eersten opslag welligt moege schijnen. Eene vierjarige Ezelin, door mij gemeten zijnde, bleek te hebben eene hoogte, van den grond tot op het schoft, van 9 palmen en 6 dm., en, op het kruis van 9 palmen 7½ dm. De lengte van den uitersten hoek des zitbeens tot aan het schoft bedroeg 8 palmen 7 duimen. Men vergelijke deze afmetingen met die der Schapen tegen over bladz. 60.

(*) Niet zelden bezitten de vachten dezer Schapen een aanmerkelijk zwaarder gewigt. Van den Ram en de Ooi, waarnaar de afbeeldingen, Pl. VII. en VIII. zijn genomen, wegen dezelve te zamen, ongewasschen, meer dan 16 Ned. ponden. De wol der laatste had eene lengte van 17 Ned. duimen,

wol der tweede soort valt zeer lang, doch over het geheel niet zoo fijn, als die van het eerst beschreven Schaap.

Het is twijfelachtig, of deze tweede verscheidenheid uit de eerste, door verbastering, zij voortgebragt, hetwelk vrij algemeen wordt aangenomen. Hoewel de klierachtige uitgroeisels aan den hals missende, deelt het, wat de grootte, gedaante, den gebogen neus, de bruine kleur van den kop en der beenen, en de lengte van den staart betreft, in de eigenschappen van het vrcemde ras, waarvan de eerste soort afkomstig schijnt te zijn (*). (Verg. blz. 49—51 in de noot).

van de zijde des ligchaams, en van 19 Ned. duimen, aan de dije weg geschoren. De schering geschiedde evenwel — hetgeen in het oog dient te worden gehouden — eerst op den 20sten Junij.

(*) In 1832, werden, voor Russische rekening, door de Heeren C. en H. VAN DER FEER, te Sneek, op last van den Heer Majoor A. C. PAAUW, van Odessa, gekocht en geleverd, om naar Rusland te worden vervoerd:

560	Moeder-Schapeu,	
22	Rammen, van dit groote ras, van een tot twee jaren oud, kostende te zamen...	f 9638,40.
36	Moeder-lammeren, en	
5	Rammen, in het voorjaar van 1832 gevallen, kostende.....	- 405,00.
14	Stuks tweejarige Runderen, die gedekt waren, en	
6	Stieren, kostende.....	- 1265,60.
1	Witte Geit,	
2	Vijfjarige zwarte Merrie-Paarden.	

Dit transport van 646 stuks vee is, op den 21 Junij 1832, van Berdaard en Dokkum naar Groningen in schepen vretrokken. Men vindt den verderen reisweg, bedagende van Friesland naar Odessa, ongeveer 580 uren, welke dit vee,

Deze groote Schapen zijn teder uit hunnen aard, en moeten, bij kleine kudden, op goede weiden worden geplaatst. In groote getalen op eene weide gebragt, blijven zij niet alleen mager, maar er ontstaat alsdan, gelijk de ondervinding leert, van tijd tot tijd, sterfte

bij gedeelten, te voet, van dag tot dag, moest volgen, medegedeeld in de *Bijdragen tot de Natuurkundige Wetenschappen* van H. C. VAN HALL, W. VROLIK, en G. J. MULDER, D. VII, No. III, blz. 159. De Geit moest alleen dienen, om de kudde voor te gaan, bij het doortrekken van poorten, en het overzetten van rivieren. Dat de Bok reeds door de Romeinen tot een leidsman van het vee werd gebezigd, blijkt uit TIBULLUS:

«*Dux pecoris Hircus, duxerat Hircus oves.*»

Libr. 2. Cap. I.

In Italie en Spanje wordt de Bok of Geit tot hetzelfde oogmerk gebruikt; LASTEYRIE, a. p. blz. 26.

Volgens gegeven berigt van den Heer VAN DER PAAUW, uit *Odessa*, van den 29 Augustus 1832, aan de Heeren VAN DER FEER, is deze onderneming niet naar wensch uitgevallen. Dit wordt door eerstgenoemden hoofdzakelijk of alleen toegeschreven aan de slechte behandeling, welke de Schapen, door nalatigheid van hen, die met de zorg over de kudde waren belast, hebben ondervonden. Hoewel de Runderen en Paarden gezond zijn overgevoerd, is van de Schapen slechts de kleinste helft te *Odessa* aangekomen. Dit had den Heer VAN DER PAAUW echter niet afschrikt, om op nieuw over den aankoop van 500 of 600 stuks Friesche Schapen met de Heeren VAN DER FEER te handelen, voornemens zijnde dit langwollige ras in Rusland in te voeren. De onderneming toch moet, niettegenstaande den ondervonden tegenspoed, nog vrij voordeelig zijn geweest. Ware de onderhandeling tot stand gekomen, zoo zouden de Schapen, te *Leer*, in Oost-Friesland, geleverd, en van daar, door Russen of Hanoveranen, verder overgebragt zijn geworden. De dood van den Heer VAN DER PAAUW schijnt oorzaak te zijn geweest, dat aan de zaak geene uitvoering is gegeven.

onder de Schapen, hoewel zij anders niet veel meer aan ziekten dan de overige kleinere soorten onderhevig worden bevonden. De tweede soort wordt nogtans gehouden iets meer gehard te zijn tegen sommige schadelijke oorzaken dan de eerste.

3°. Eene derde soort van Schapen treft men aan in de Grietenij *Baarderadeel*. Deze Schapen zijn kleiner en dragen eene geringe hoeveelheid wol, leverende namelijk 4 tot $4\frac{1}{2}$ Ned. ponden op; doch dezelve is fijner en witter dan die der twee vorige soorten.

4°. Eene vierde soort bestaat in de Grietenij *Wymbritseradeel*, buitendijks, alsmede in *Doniawarstal*, en *Lemsterland*, zijnde mede kleinere en lichtere Schapen. Dezelve geven 3 tot $3\frac{1}{2}$ Ned. ponden eener fijne, doch smotsige, wol. Deze Schapen zijn, in de natte jaren 1828, 1829, en 1830, op de brakke, aan zee gelegen, gronden, van de lever-bot-ziekte geheel bevrijd gebleven.

5°. Nog eene vijfde soort leveren de Grietenij *Wonscradeel* en de omstreken van *Bolsward* op, zijnde insgelijks kleine Schapen, veelal bekend onder den naam van *Bokke-Schapen*, die, in grooten getale, op eene weide geplaatst, en, in den herfst, vet geslacht worden. Van deze is de wol aanmerkelijk grover, doch lang, wegende de vacht gewoonlijk $3\frac{1}{2}$ tot 4 Ned. ponden.

De laatste drie soorten komen nu alle eenigermate met de twee eerstgemelde overeen, doch verschillen daarvan aanmerkelijk in grootte. Het is mij, tot dus ver, niet duidelijk gebleken, of men dezelve moet houden voor eigene kleinere verscheidenheden, die, ten allen tijde, naast de twee groote, hebben bestaan, dan wel of dezelve moeten worden beschouwd verbasteringen te zijn van deze, hetzij ter oorzaak van leefregelkundige invloeden, vooral door de verplaatsing van de uitnemende kleigronden op de meestal lichtere bodems, of door de ver-

menging met het Texelsche (*), of andere Schaaps-soorten. Waarschijnlijk zullen althans, door de onderlinge paringen dezer verschillende Schapen, sommige basterd-soorten zijn voortgebracht. De Rammen der Friesche Schapen hebben algemeen korte, stompe, onvolkomene, horens; doch de Ooijen van alle verscheidenheden zijn ongehorend.

De Friesche Schapen zijn, in het algemeen, zeer vruchtbaar. Dezelve werpen gewoonlijk, telken jare, twee of drie lammeren; doch ook, bij de eerste dragt, meermalen slechts een jong. Het werpen van vier lammeren behoort voorts geenszins tot de uitzonderingen. De Ooijen worden, wanneer dezelve goede melkgeefsters zijn, tot 5 of 6 jaren aangehouden, en gebezigd, om er lammeren van aan te fokken. Men houdt hier van een of meerdere voor de verdere teelt aan, die somwijlen nog, in denzelfden herfst, nadat zij 'svoorjaars geboren zijn, en den ouderdom van negen of tien maanden hebben verkregen, bij den Ram worden gebracht. Een anderhalfjarige ouderdom is evenwel tot de voortteling veel verkieslijker, dewijl de lammeren alsdan grooter en sterker vallen, en de jarige Ooi-schapen de jongen niet zelden te vroegtijdig afzetten. Het groot-

(*) Het Texelsche Schaaap komt in Friesland, hoewel niet algemeen, nogtans op sommige plaatsen voor. Volgens de mededeeling van den Heer WOPF VAN PEYMA, bestonden dezelve, althans voor weinige jaren, in de Bierumer-streek, namelijk te *Pieters-Bierum* en *Six-Bierum*. Op het Eiland *Ameland* bestaan slechts weinige Schapen. In het dorp *Hollum* mogen dezelve niet worden gehouden, omdat zij de dijken te veel benadeelen. (J. ACKERSDYCK, in den *Vriend des Vaderlands*, 1830 blz. 104). Die, welke er aanwezig zijn, schijnen het meest overeen te komen met de Texelsche, ofschoon eene grovere wol bezittende dan deze. Op het geheele Eiland *Schiermonnikoog* bevinden zich slechts 60 of 70 Schapen (a. p. bladz. 115).

ste gedeelte der lammeren, zoowel de Hamels als Ooijen, weidt men reeds in het tweede jaar vet, om te worden geslagt (*). Zoodanige jonge, en ook de oudere, reeds gedeeltelijk vet geweide, Schapen worden dan ook wel in den voorwinter gehokt, en verder met boonen gemest, waardoor dezelve tot eene aanzienlijke zwaarte en vetheid worden gebragt, wegende namelijk, naar onderscheid der soorten, van 30 tot 50 Ned. ponden. Dezelve kunnen een zwaarder gewigt verkrijgen, doch zulks is niet algemeen.

Door het voederen met boonen wordt de wol vet, zwaar, en sterk. Behalve de Schapen, die gemest worden, ontvangen dezelve weinig bijvoeder, en dan alleen, wanneer het voedsel, door veel gevallen sneeuw, voor een' korten tijd, op het open veld ontoereikend wordt bevonden. Zij houden, zoo veel mogelijk, den geheelen winter door, hun verblijf buiten 's huis. Men houdt, in *Friesland*, de uitwerking der nachtlucht voordelig voor de wol, die daardoor zacht wordt. Om deze reden brengt men de Schapen ook 'snachts, zoo weinig mogelijk, onder dak, vermits men wil, dat de wol hierdoor hard of wreed wordt.

De hoofdbedoeling der Schaaps-teelt bepaalt zich tot wolgewin. Het zuivel strekt voornamelijk tot huiselijk gebruik, en ter bereiding van kaas, welke evenwel geen voorwerp van geregelden handel uitmaakt. De Schaaps-boter is hier, gelijk elders, altijd bleek, week, en niet aangenaam van smaak. Zeer zelden wordt dezelve ook tot dat oogmerk gekarnd, ofschoon anders de hoeveelheid boter, welke de Schaaps-melk uitlevert, daartoe aanleiding kan geven, inzonderheid

(*) Namelijk voor zoo ver zij niet worden uitgevoerd. Een zeer aanzienlijk getal lammeren wordt, des voorjaars, nadat dezelve gespeend zijn, opgekocht, ten einde naar Holland te worden overgebragt. (Fokke sjoerds, a. p. D. I. blz. 179 en 1780; Vergelijk ook bladz. 109).

als men deze melk overvloedig heeft, en de kaas goedkoop is: welke omstandigheden echter het karnen zelden dringend gebieden. Het Schaaps-vleesch, dat zeer vet is, wordt, vooral door de werkende volks-klasse, algemeen genuttigd, en levert dus een niet onbeduidend voorwerp van verbruik binnen deze Provincie op.

Geene Schapen worden, in deze Provincie, bij uitnemmenheid om den mest gehouden, dan alleen de kudden van het Drentsche ras, in de Woud-streken. Dezelve ondervinden hier eene gelijksoortige behandeling, als elders, alwaar het laatste bestaat. De wol van deze Schapen wordt hier weinig op prijs gesteld, zoodat zij wel eens nauwelijks het afscheren waardig wordt geacht.

De wol der Friesche Schapen overtreft de meeste inlandsche wollen in fijnheid, zachtheid, en witheid. Die der klei-landen is, in het algemeen, de beste, zijnde ook blanker dan die der Schapen, welke in de zandstreken bestaan, welke veelal smotsig is. Zelfs gewaschen zijnde verkrijgt zij geenszins de helderheid der eerste. Wanneer het evenwel deze Schapen niet aan goede weiden ontbreekt, is het verschil der deugzaamheid minder aanmerkelijk. De wol wordt hoofdzakelijk voor de kammerijen en spinnerijen gebezigd. Daar dezelve genoegzaam alle eigenschappen van te krimpen mist, is zij bovenal geschikt voor de stoffen van fijne saaijet, bijzonder die gebreed worden, als kousen, borstrokken, en soortgelijke kleedingstukken (*). Tot dit

(*) De uitvoer van ongesponnen wol werd, bij openbare Placate van 16 Maart 1743, in Friesland verboden, gelijk mede de invoer van zoogenaamde poepe-hozen, handschoenen, en mutsen, en dezelfde soorten van Yslandsche hozen en wanten, zoo geweven als gebreed, alsmede van alle wollen garens of saaijetten; strekkende het een en ander tot bevordering van den welstand veler ingezetenen, zoowel tot meerder gebruik van de inlandsche wol, als tot handhaving van

oogmerk is de Friesche wol steeds zeer gezocht in Duitschland, alwaar dezelve, vooral in de Fabrieken te *Crefeld*, voor de genoemde bewerkingen wordt aangewend, en op hoogen prijs geschat. Dezelve wordt ook, even als de Noord-Hollandsche, naar Frankrijk (*) uitge-

verscheidene kostwinnigen, als wolkammen, spinnen, breiden, verwen, en wat dies meer is. (FOKKE SJOERDS a. p. blz. 180. *Tegenwoordige Staat van Friesland*, D. IV. bl. 586.) De uitvoer van ongesponnen wol werd wederom vrijgesteld, bij eene publicatie van 28 Maart 1746. Immers ondervond men, dat de Schaaps-teelt, door dezen maatregel, te zeer werd benadeeld, zoodat te voorzien stond, dat dezelve in deze Provincie geheel te niet gaan, en de Boer onvermijdelijk het slagtoffer van dit bezwaar zou worden. (*Resolutien der Staten van Holland*, D. II. bladz. 1589. Zie verder de *Generale Ordonnantie op het stuk der imposities* Art. CVIX; druk 1750, en *vroegere Publicatien* van 16 Junij 1642, 15 December 1749; en van 19 Maart 1751).

(*) In het *Bulletin de la Société d'amélioration des laines*, Paris 1827. 4me partie p. 56, wordt omtrent de Hollandsche wol het volgende medegedeeld. Wij oordeelen het niet onbelangrijk hetzelfde vertaald over te nemen.

De lange wollen, welke Frankrijk volkomen mist, worden getrokken uit Holland, bijzonder uit *Friesland* en *Noord-Holland*. Men onderscheidt dezelve in verschillende soorten. De meest gezochte is de ongemeen heldere (*l'extra-blanche*), de zeer fijne (*la supra-fine*), en de fijne (*la fine*). In de schiftingsen (*les assortimens*) laat men, voor een vierde gedeelte, de wol toe van geslagte vette Schapen. Deze wol, welke voor de slechtste in Frankrijk wordt gehouden, vermits men dezelve van de huiden, door middel van kalk afscheidt, waardoor de hoedanigheid der wol veranderd wordt, is in Holland bekend voor wol van de beste kwaliteit. Men maakt hier de vellen warm in een water-kuip, om de wol los te maken, of uit te rukken, zonder dezelve te veranderen. Deze wol, genoemd slagers-wol (*laine de bouchers*) is voller, sterker, en zachter, als komende van better gevoede en vettere Schapen, dan de overige.

voerd. Deze wollen worden aldaar, behalve tot het reeds aangewezen gebruik, ook gebezigd tot de vervaardiging van zoogenaamde *kale of gladde stoffen* (*étoffes rasés*), vooral van omslag-doecken. Ten gevolge van den maatregel, door het Fransche Gouvernement, bij besluit van 14 Mei 1823, vastgesteld, volgens hetwelk de invoer van vreemde wollen aan het bezwarend inkomend regt van *f*33 per cent, op de 100 Ned. ponden, werd onderworpen, is deze uitvoer aanmerkelijk verminderd, en daardoor de prijs der Friesche wol zeer gedrukt geworden. Er komen evenwel ook nu nog jaarlijks Fransche Handelaren over, om dezelve op te koopen.

Dewijl voorts, in de laatste jaren, bijzonder sedert 1828 en 1829, de invoering van Engelsche wollen meer en meer is toegenomen, worden de inlandsche minder gevraagd, wegens de lage prijzen der eerste. Dit, gevoegd bij de groote sterfte der Schapen, heeft natuurlijk de uitwerking moeten hebben, dat, wegens den onvoordeeligen opbrengst der Schapen, door den Landbouwer in *Friesland*, zoowel als in andere Provinciën, in deze fokkerij niet meer dat belang wordt gesteld, als voorheen.

Daar evenwel, gedurende de twee of drie laatste jaren, de wol algemeen meer gewild is geweest, en zelfs op dit oogenblik (1834) hoog in prijs staat, zal zulks op nieuw tot deze teelt kunnen aanmoedigen (*).

De lange wollen komen te *Tourcoing* aan, alwaar zij de voorbereiding ondergaan, om te worden gesponnen. Van hier gaan dezelve naar *Reims*, *Amiens*, *Beauvais*, en andere plaatsen. Hier worden zij machinaal gesponnen, en tot verdere bewerkingen bestemd.

(*) Volgens het gevoelen der Commissie van Landbouw in *Friesland*, vervat in haar berigt, op het voorstel van Gouvernements-wege, ten aanzien van de middelen ter veredeling der Schapen, en verbetering der wollen, gedaan (Zie bladz. IX), moet het onnoodig worden geacht, dat in deze Pro-

Bij natte jaren, zijn de Schapen, in *Friesland*, algemeen zeer vatbaar voor de gal- of lever-ziekte. In zeer drooge zomers, ontstaat dikwijls de schurft onder dezelve. In de drie regenachtige jaren van 1828, 1829, en 1830 vond men, hetgeen opmerkelijk is, hier bijna geen schurftig Schaaap. Meermalen sterven ook, onder langdurige sterke zomer-warmte, de Schapen aan verhitting of de zoogenaamde bloedziekte. Voorts heersehen de pokken enkele malen onder de Drentsche Schapen, in de Friesche wouden (*).

GRONINGEN.

In deze Provincie komen meerdere verscheidenheden van Schapen voor, die tot het *kortstaartige*, en tot

vincie, aan de Schaaps-teelt eene meerdere uitbreiding worde gegeven. Op de beste gronden verkiest men geene Schapen te houden, dewijl zij het fijnste en voedzaamste gras eten, en dus voor de koeijen niet dat voedsel laten, waarvan men het meeste zuivel verkrijgt. Intusschen oordeelt de Commissie, dat de veredeling der rassen als wenschelijk kan worden beschouwd, en de paring van het echte Friesche met eenig buitenlandsch ras van fijne wol zou niet ondoelmatig zijn. De vroegere proeven met Spaansche Rammen zijn ook hier niet gunstig uitgevallen. Behalve het Spaansche en Saxische, en nog een ander, niet genoemd, ras, is in de gemelde Provincie geene soort bekend, welker wol die van het echte Friesche Schaaap in fijnheid en waarde overtreft. Er zullen premien tot aanmoediging worden gevorderd, die evenwel niet minder dan *f* 300, jaarlijks, voor *Friesland*, zouden moeten bedragen.

(*) Zie *Proeven en Waarnemingen omtrent de inënting der pokken aan Schapen*, door D. H. VAN DER MELK,

het *kleine Heide-Schaap* behooren. Er bestaat evenwel eenig onderling verschil opzigtelijk de Schapen van elk dezer rassen (*).

1°. Over een groot gedeelte van dit gewest, vindt men het kortstaartige Schaap verspreid, hetwelk de meeste overeenkomst heeft met de verscheidenheid, die op Texel bestaat, hebbende genoegzaam dezelfde gedaante, zijnde kort van kop, breed van mond, plat van neus, en voorzien van eenen korten, eenigermate plat-breedten, kegelvormigen staart. Ofschoon digtledig zijnde, hebben zij evenwel niet volkomen de tonachtig ronde en breede gedaante van het Noord-Hollandsche Schaap, maar dezelve zijn eenigzins platter van ribben, gestrekter van lijf, en, over het geheel, iets kloeker van gestalte dan deze. De hoeveelheid wol, welke elk Schaap jaarlijks opbrengt, kan op 4 of 5 Ned. ponden worden gerekend. Deze wol heeft de hoofd-eigenschappen van het ras, waartoe het Schaap behoort, bezittende namelijk weinig krimp. Zij is, over het geheel, minder fijn dan die der Schapen, welke op *Texel* bestaan (†), en ook van het groote Friesche ras. De Groninger Schapen hebben nogtans meer wol onder het lijf, en zijn

H. C. MEDENBACH DE ROOY, S. ELLERBEEK, EN G. A. RAMARR, met eene voorrede van A. NUMAN, 's Gravenhage 1825. G. KYLSTRA LZ., in het *Vee-artsenijkundig Magazijn*, D. II. St. 2. bladz. 364.

(*) Men vergelijke hieromtrent den *Staat van den Landbouw en der Landhuishouding*, enz. uitgegeven door de *Commissie van Landbouw in de Provincie Groningen*, 1821. §. 28.

(†) In enkele streken, laat men nog wel, nu en dan, Schapen van *Texel* komen, daar men wil, dat dezelve in *Groningen*, na verloop van tijd, verbasteren. Men stelt hier ook vrij algemeen, dat de voortteling in bloedverwantschap tot de ontarding medewerkt, waarom eene verwisseling der Rammen, van tijd tot tijd, nuttig wordt geoordeeld.

ruiger van beenen dan de laatstgenoemde (*). Als zoodanig bestaan de Schapen hier, van eene grootere of kleinere gestalte, en een meer of minder voordeelig aanzien, naar het verschil van den bodem, in de streken van het *Hunzingo*- en *Fivelingo*-kwartier, als ook in het *Wester*-kwartier. In het laatste, aan de Provincie *Friesland* grenzende, vindt men ook reeds Friesche Schapen, en mede de zoodanige, die door vermenging van deze en het Groninger Schaap zijn voortgebracht, hebbende men getracht, op deze wijze, de wol van het laatste te verbeteren, hetwelk geen ongunstigen uitslag schijnt te hebben opgeleverd. Ook in het *Gorecht* en *Oldambt*, bestaat het kortstaartige Schaap, hetwelk hier nogtans eenigermate in gedaante van dat der twee eerstgemelde streken verschilt. Hetzelve is namelijk langer van hals, iets hooger op de beenen, en heeft een minder breeden of platten neus, welke veeleer eenigzins verheven is, zijnde de kop smaller. Het ligchaam is ook gestrekter en de staart langer, terwijl dit Schaap geen wol-top op het voorhoofd bezit. Het nadert hierdoor tot de kleinere soorten van het Friesche Schaap, en schijnt bijna het midden te houden tusschen dit en de Texelsche verscheidenheid.

Deze Schapen worden algemeen, bij kleine getalen, onder het Rundvee, of ook in afzonderlijke weiden, gehouden. De Ooi-Schapen worden doorgaans, nadat de lammeren gespeend zijn, gemolken, dienende de melk tot huisselijk gebruik, terwijl daarvan ook boter en kaas wordt gemaakt, welke evenwel hier, evenmin als elders, geene doorgaande voorwerpen van handel uitmaken, maar door het werkvolk en de landbouwers zelve worden verbruikt. Hoewel de Schaaps-kaas door velen bemind wordt, zoo is zulks evenwel minder het geval met de boter, die minder smakelijk is dan die van

(*) J. A. VILKENS, *Handboek*, blz. 326—334.

de koe-melk. De Schaaps-melk is evenwel rijk aan boter en kaas, daar eene gelijke hoeveelheid van dezelve meer uitlevert dan de koe-melk (*).

De Schapen zijn, almede in deze Provincie, over het geheel, zeer vruchtbaar. Op den ouderdom van 7 tot 8 maanden reeds tot de voortteling geschikt zijnde, brengen de Ooijen doorgaans, voor de eerste maal, één lam, vervolgens twee, en ook niet zelden drie, lammeren ter wereld, welke de moeders, goed verzorgd wordende, zeer goed in staat zijn op te brengen. Het is niet zeldzaam, dat zij de eerste maal twee, en vervolgens drie of vier, jongen werpen, terwijl het niet tot de geheel ongewone voorbeelden behoort, dat er vijf- of zeslingen geboren worden. Zoodanige vruchtbaarheid is inzonderheid eigen aan de Schapen in het *Gorecht*

(*) Volgens het scheikundig onderzoek van wijlen onze beoemde Landgenooten VAN STIPRIAAN LUISCIUS en BONDT, bevat de koemelk:

4,6	procent	van	deszelfs	gewicht	aan	<i>room</i> ,	waaruit
2,68	«		<i>Boter</i>	worden	verkregen;		
8,95	«		<i>Kaas</i> ;	en			
3,60	«		<i>Melksuiker</i> .				

De Schaaps-melk bevat:

11,5	procent	<i>Room</i> ;
5,8	«	<i>Boter</i> ;
15,3	«	<i>Kaas</i> ;
4,2	«	<i>Melksuiker</i> .

Dewijl de boterdoelen zich van de Schaaps-melk, door het stilstaan, slechts gedeeltelijk afscheiden, zoo blijft de Schaaps-kaas, van de afgeroomde melk bereid, eene meerderetheid behouden, dan de kaas van zoodanige koe-melk.

(Vergelijk J. JACOB BERZELIUS, *Lehrbuch der Thierchemie*, Dresden 1831. Erste Abtheilung 3. IV; S. 590.)

en *Oldambt* (*), waarover hier boven gesproken is. Deze zijn ook melkrijker; doch minder wol gevende, dan de overige. De hoeveelheid melk, welke van een goed moeder-Schaap wordt getrokken, kan op eene tot anderhalve kan dagelijks worden gerekend. De Ooijen werpen, voor het grootste gedeelte, in Maart, en in het begin van April, en de lammeren worden in Mei afgezonderd. — Deze worden gedeeltelijk tot aanhouders gebezigd, en de Rammen worden, gehameld zijnde, vetgeweid, hetwelk ook geschiedt ten aanzien der guste Schapen. Dezelve worden reeds met Augustus voor de slagbank gedood, of blijven tot in den lateren herfst leven, en voor en na tot hetzelfde oogmerk afgezet. De late guste Schapen worden gemeenlijk door de slagers, op de gewone wijze, nagemest, en in den winter geslagt. Daar het Schaaps-vleesch hier, door den werkman, en ook door de meer goede lieden, algemeen genuttigd wordt, levert dit geen onaanzienlijken aftrek binnen deze Provincie op. De zwaarte der vette slag-Schapen, schoon aan de haak, bedraagt, naar de verschillende gevoedheid en grootte

(*) Zoo bragt nog dit voorjaar, in de *Lexta*, een Oldambtster-Schaap vijf lammeren ter wereld, welke door hetzelfde werden opgevoed. De Heer Mr. W. G. STAR LICHTENVOORT, Houtvester en Vrederegter, wonende te *Kleinmeer*, verhaalde mij een moeder-schaap te bezitten, dat bij de tweede dragt vier lammeren had geworpen, waarvan drie werden aangehouden, en gezoogd. De moeder dezer Ooi was even vruchtbaar geweest. De laatste wierp, op den 30sten Maart dezes jaars, op nieuw, vier voldragene lammeren. De uijer van dit Schaap had den omvang van den matigen uijer eener koe, en uit denzelven werden, op eens, na het lammen, twee Groninger kroesen melk getrokken. Daar deze maat misschien niet algemeen bekend is, dient tot inlichting, dat $1\frac{1}{2}$ gheele of 3 halve Groninger kroesen pagenoeg gelijk staan aan '2 $\frac{1}{2}$ Nederl. kannen.

derzelve, van 30 tot 50 Ned. ponden. Ook van speen- of zuig-lammeren, van zes of acht weken oud, wordt in de Stad *Groningen*, en op de voornaamste dorpen, eenig werk gemaakt. In het voorjaar, onmiddellijk na de spening, wordt een zeer groot getal van lammeren naar Holland verkocht, en met schepen uitgevoerd (*).

Des winters worden de Schapen alleen dan binnen huis gebragt, wanneer dikke sneeuw den grond bedekt, zoodat het den dieren onmogelijk wordt eenig voedsel te verkrijgen, of het gedeeltelijk bevrozen der slootten hen aan verongelukking, of ook, bij genoegzame sterkte van het ijs, aan verwijdering uit de landen en verdwaling blootstelt. Bestaan deze gevaren niet, dan worden zij in de weiden gelaten, waarin loop-stallen zijn opgerigt. Of men zet ruiven op het open veld, waarin zij van hooi en stroo worden voorzien, zoodat de Schapen aldus, meermalen den geheelen winter door, buiten blijven. Zij krijgen dan evenwel veelal haver of boonen, als bijvoeder, hetwelk de Ooijen mede tegen den lamtijd behoeven. Het Schaap is, in de Groninger landhuishouding, meer dan in vele andere Provinciën gewaardeerd. Ofschoon men ook hier zeer goed met de nadeelen bekend is, welke een groot getal Schapen aan de weiden te weeg brengt, zoo komt het verstandig bestier der landbouwers, die vrij algemeen, in dit gewest, met verlicht oordeel hun bedrijf uitoefenen, daaraan te gemoet. Zoo als de Schapen hier gehouden worden, acht men dezelve als een tamed-

(*) Er worden alleen te *Onderdendam* en *Middelstum*, uit het *Hunzingo*- en *Fivelingo*-kwartier, jaarlijks vier of vijf Scheeps-ladingen afgezonden, ieder bevattende 300 tot 350 lammeren. Deze, alsdan gewoonlijk om de twee maanden oud zijnde, worden gerekend op *f* 2, 00 *f* 2,50 het stuk. Dezelve worden te *Leijerdorp* en aan de *Kwak* ontscheept. (Vergelijk bladz. 109. in de noot).

lijk winstgevend vee. Bijna elke daglooner of ambachtsman is ook in het bezit van een of twee Schapen, waarvan hij de melk voor zijn gezin gebruikt, en de wol bezigt, om daarvan voor hetzelfde, jaarlijks, eenige kleedings-stoffe van vijfschaft, grein, baai, of boezel, te reeden, terwijl hij de lammeren verkoopt. Deze Schapen worden, of, bij vergunning, langs wallen en wegen (voor zoo ver zulks niet door de Besturen verboden is), of in boomgaarden, aan een touw vastgezet of getuurd. Dezelve worden ook wel, door de boeren, tegen de helft der voordeelen van de wol en lammeren, of, zoo als men het noemt: *om de helft* geweid. De boeren-knecht en meid maken niet zelden met den meester eene overeenkomst voor het weiden van een of meerdere Schapen. Hiernaar wordt dan het loon bepaald. — De weide voor een volwassen Schaap, op goede landen, wordt gerekend op *f* 6, 00; voor een lam op *f* 2, 00; in schralere streken evenredig minder. In *Westerwolde* wordt de weide eener kudde, op de woeste zand- en heide-velden, algemeen niet hooger betaald, dan met vier of vijf stuivers, voor ieder Schaap. In den winter worden de Schapen der daglooners veelal met den afval van groenten, de schellen van knollen, en aardappelen, benevens met wal-hooi, dat door hen, langs de kanten van de slooten der bouw-landen en wegen, met zorgvuldigheid wordt verzameld, doorgebracht.

Hoewel de Schaaps-teelt, op de beschrevene wijze, in *Groningen* wordt gedreven, wat het grootste gedeelte der binnenlanden dezer Provincie betreft, zoo verschilt hiervan de wijze, waarop de Schapen buitendijks, of op de uiterwaarden, hier *kwelders* genoemd, worden gehouden. — Men noemt deze algemeen *kwelder-Schapen*. Deze bestaan langs den geheelen buitenczoom van dit Gewest, welke aan de zee gelegen is, en zich van *Delfzijl* tot aan de *Zoutkamp* uitstrekt.

Deze Schapen zijn eigenlijk niet onderscheiden van die, welke in de, binnen den zeedijk gelegene, landen gevonden worden, met welke zij bestendig worden vermengd, doordien de meeste boeren binnen- en buitendijksche landen bezitten, en dus de *kwelder-* en *binnen-Schapen* onderling voorttelen. Het Schaap nogtans, dat, bij voortdoring, op de uiterwaarden wordt gehouden, valt iets fijner en kleiner van gestalte, ten gevolge van het lichtere voedsel, dat hetzelfde hier vindt. De wol is algemeen fijner dan die der binnen-Schapen, doch de opbrengst is ook geringer, kunnende de vacht van het kwelder-Schaap slechts op drie of vier Ned. ponden worden geschat. Zij is doorgaans iets duurder, ofschoon dit verschil niet aanmerkelijk is. Het kwelder-Schaap is ook zeer geschikt voor de slagtbank, wordende op goede weiden spoedig en zeer vet, wegende van 40—45 Ned. ponden. Het vleesch is zeer smakelijk.

Op de bedoelde uiterwaarden worden deze Schapen in kudden gehoed, welke uit 50 tot 150, en zelfs tot 200 stuks, bestaan, naar de uitgebreidheid van het landgebruik des eigenaars. Het getal, dat langs de kust dezer Provincie bestaat, bedraagt vele duizende, daar alleen op den *Noordpolder* en de daar achter gelegene kwelder-landen ongeveer 4,000 Schapen worden gevonden. De, in het jaar 1827 tot stand gebragte, indijking van dezen Polder heeft hier aan de Schaaps-teelt geene vermindering toegebracht, aangezien door de vermeerderde vruchtbaarheid der kwelders, ten gevolge der gedane inpoldering, thans, op eene gelijke oppervlakte gronds, meerdere Schapen kunnen worden gehouden, dan vroeger.

Hoewel het kwelder-Schaap ook, even als dat der binnenlanden, meerdere lammeren, namelijk twee of drie, gelijktijdig werpt, zoo is deze vruchtbaarheid bij hetzelfde niet zoo algemeen, en het grootste gedeelte der

Ooijen brengt jaarlijks slechts één lam ter wereld. De moeder-Schape worden mede somwijlen gemolken, ten einde van de melk boter en kaas, voor eigen gebruik, te maken. De verzorging dezer Schape in den winter geschiedt hier gewoonlijk met hooi, en bij gebrek of tot aanvulling van hetzelfde, met stroo. Hiertoe wordt mede het stroo van Paarde-boonen, of ook van de groote tuin- of waalsche boonen, die hier in het groot op het veld worden verbouwd, gebezigd, hetwelk, door sommigen, even goed als het hooi gehouden, en door de Schape met graagte gegeten wordt. Bij het lang staan op stal, wordt het noodzakelijk, om hen bij het hooi of stroo eenige haver, garst, of boonen te geven, hetwelk voor de Ooijen altijd gevorderd wordt, wanneer zij lammeren werpen. De Paarde-boonen verdienen, volgens de ondervinding, als toevoeder, den voorrang, vooral als de Schape reeds lang op natte weiden hebben geloopen, en daardoor slap en zwak zijn geworden. Zij blijven algemeen, bij vriezend weder, zonder dat er veel sneeuw ligt, buiten, doch, indien het veld hiermede bedekt is, of bij aanhoudend regenachtig weder, worden dezelve des nachts in gedekte hokken verzameld.

Het kwelder-Schaap is ook hier, gelijk op de buitendijksche landen der overige Provinciën, veel minder aan het ongens en sommige andere ziekten onderhevig, dan op de binnen-landen. In de, meermalen vermeldde, jaren van 1828, 1829, en 1830, zag men de lever-botziekte nauwelijks bij het kwelder-Schaap, indien het buitendijks gelaten werd; doch op de binnen-landen of andere weiden gebragt wordende, ontwikkelde zich deze kwaal. Er zijn voorbeelden, dat zoodanige Schape alsdan, binnen veertien dagen, door het ongens aangedaan, en na korteren of langeren tijd weggesleept werden. De voordeelige uitwerking van het ziltig voedsel wordt dus ook hierdoor wederom duidel-

lijk bevestigd. De schurft-ziekte is evenwel eene kwaal, waaraan de Schapen hier veel meer dan binnendijsk onderhevig zijn, uit hoofde van de voortdurende besmetting, welke onderhouden wordt, doordien de Schapen van onderscheidene kudden niet zelden in aanraking komen, en de gemelde huid-ziekte altijd in deze of gene kudde bestaat. Deze is derhalve eene plaag, welke de meeste schade aan de wol toebrengt, en waartegen men bestendig te worstelen heeft (*).

(*) Er bestaan, in de onderscheidene Gemeenten der Groninger-Ommelanden, Politie-verordeningen, ter voorkoming en wering van de schurft onder de Schapen. De Reglementen voor de Gemeenten *Uithuister Meden*, van den 6 Januarij 1816, en voor die van *Bedum*, van 17 Maart 1827, zijn ons alleen bekend geworden. Bij Besluit van den Prefect in het Departement van den Wester-Eems van 16 Maart 1812 N°. 55, werd een Reglement vastgesteld, ter wering van de schurft onder de Schapen, waarbij het volgende middel ter geneezing wordt aanbevolen:

Neem, *Gemeenen Tabak*, $\frac{1}{4}$ pond,
Wit Koperrood (Sulphas Zinci) $1\frac{1}{2}$ lood;
 (beide oud gewigt).

Kook den tabak in een kroes (zijnde ruim anderhalve Ned. kan) menschen-pis, gedurende een half uur, en doe er dan het koperrood bij. Alsdan wordt het nog wederom een kwartier uurs lang gekookt. Met dit vocht, wat meer dan melk warm, maakt men de schurftige plaatsen nat, krabt daar de schurft met de vingers af, en wascht en papt dezelve met den tabak goed in. Met het overige vocht wascht men, zoo veel mogelijk, het gheele Schaap. Na zes of zeven dagen, wordt hetzelfde nauwkeurig nagezien, en nog eenige overblijfsels van schurft ontdekkende, wordt de behandeling op dezelfde wijze herhaald. Deze hoeveelheid wordt berekend voor één Schaap. (Men zie de verdere bepalingen in den *Staat van den Landbouw* over 1815. blz. 41—44.) Andere middelen vindt men tegen deze uits'ag-ziekte aangeprezen in het

De wol wordt hier op tweederlei wijze verkocht. Voor-
 eerst wordt dezelve door de Schaaps-houders bij de
 kooplieden gebragt, van welke zij gewoon zijn hunne da-
 gelijksche winkel-waren te ontvangen. Deze nemen de
 wol in betaling voor dezelve aan, en zetten de wol
 dan verder aan wolhandelaren of Fabrikkanten in Gro-
 ningen of elders af, om aldaar tot de straks genoemde
 stoffen, en vooral tot saaijet-goederen te worden ver-
 werkt, zijnde dezelve inzonderheid geschikt en gezocht
 voor fijne wollen kousen, en dergelijke gebreide kleedings-
 stukken, wier sterkte en deugdzaamheid algemeen bekend
 zijn (*). De landlieden laten de wol ook gedeeltelijk tot

Magazijn van J. Kops, D. V. blz. 190—191. — Onder deze
 verdient boven alle de voorkeur het sap, geperst uit de ta-
 baks-bladen, of de zoogenaamde *Carotte-saus*. Wij ach-
 ten het niet noodig dit vocht door *ratten-kruid* te verster-
 ken, zoo als daar wordt opgegeven, zijnde het op zich zelf
 vermogend genoeg, om de schurft te genezen. Het behoeft
 slechts eenmaal te worden aangewend, op de plaatsen, alwaar
 deze uitslag zich bevindt. Bestaat de schurft op meerdere plaat-
 sen, dan moet men het middel niet op alle te gelijk, maar bij
 opvolging, op enkele derzelve, aanwenden. Door eene groote
 oppervlakte der huid daarmede op eens te bevochtigen, ver-
 oorzaakt hetzelfde, als zijnde vrij scherp en prikkelende, meer-
 malen aan de Schapen eene ongesteldheid, waarbij zij benaauwd
 en opgeblazen worden, den eetlust verliezen, en sterven kun-
 nen. Bij eene voorzigtige aanwending werkt het middel vol-
 komen veilig en zeker. (Vergelijk over de aanwending van dit
 en andere middelen tegen de schurft der Schapen: A. NUMAN,
Handboek, Groningen 1826, Tweede Uitgave, blz. 468—474).

(*) Vroeger pleegden veel Groninger Saaijette- en Buratte-
 kousen (aan welke laatste nog, om de fijnheid, de voorkeur
 wordt gegeven), te *Curaçao*, en welligt ook op andere plaat-
 sen onzer West-Indische bezittingen, te worden gedragen.
 De opbrengst der wol in deze Provincie wordt, door elkander
 gerekend, op 500,000 oude ponden jaarlijks geschat. Men
 heeft een ontwerp gevormd tot de oprigting eener wolmarkt

eigen gereede stoffen, bij de kammers en wevers, die bijna op elke plaats bestaan, verwerken. Of de wol wordt, door opkooopers, bij de Schaaps-houders gekocht, en naar *Friesland* en *Holland* verzonden. Zij gaat mede naar Overyssel, om te *Kampen* te worden verwerkt. — Even als de Friesche en Hollandsche, wordt ook de Groninger wol naar *Crefeld* en andere streken van Duitschland, alsmede naar Frankrijk uitgevoerd, hoewel thans, om de reeds vermelde redenen, minder dan voorheen.

2°. De tweede soort van Schapen, die in de Groninger landhuishouding voorkomen, zijn geene andere, dan verscheidenheden van het *kleine Heide-Schaap*. Deze bestaan alleen langs de Drentsche streken, en in een gedeelte van *Westerwoide*, aan *Munsterland* grenzende. Zij hebben dus ook de eigenschappen, welke vervolgens van dit ras zullen worden opgegeven. Alleen kan men zeggen, dat dezelve, in het Westerswoldsche, nog iets kleiner van stuk vallen, en een korteren staart, ook kortere beenen, doch langere horens, hebben dan in *Drenthe*. De wol komt met de Drentsche in krimp overeen, zijnde voorts van dezelfde hardheid en grofheid, en even harig als deze; doch in Westerswolde levert het kleine Heide-Schaap eene nog geringere hoeveelheid, namelijk jaarlijks, gemiddeld, slechts één Ned. pond op, welke tegen 50 cents kan worden berekend. Het gebruik, dat van deze wol gemaakt wordt, is eenigzins verschillend. Men scheert namelijk de Schapen twee malen in het jaar. De wol der eerste of voorjaars-schering, die langer is, heeft gewoonlijk geen vertier naar buiten, maar wordt, binnen het Westerswoldsche, tot kousen, grof boezel-goed, en dergelijke stoffen be-

binnen de Stad Groningen, doch waarvan de uitvoering, door de omstandigheden des tijds, nog verhinderd schijnt te worden.

arbeid. De kortere wol van de laatste schering wordt verkocht, en vindt met de Drentsche haren uitweg buiten de Provincie, als kunnende tot dezelfde einden worden gebezigd.

Deze Schapen worden, in de gemelde streken van *Groningen*, even als in de overige Provincien, daar zij bestaan, in kudden, op de heide-velden, gehoed. Dezelve bevatten, in *Westerwolde*, gemeenlijk 500 stuks. Deze teelt wordt hier, even als elders, voor noodzakelijk gehouden, om den mest, die van dezelve verkregen, en onontbeerlijk geoordeeld wordt voor den landbouw, in dit gewest. Het *Westerwoldsche* Schaaap bezit mede een smakelijk en malsch vleesch, wegende, haakschoon, gewoonlijk om de zeventien Ned. ponden, doch de slagbank trekt er weinig voordeel van, dewijl de Schapen nog vooraf vet moeten worden gemaakt, door mesting, en ook om de ligtheid van gewigt, terwijl voorts de huiden en de bloot-wol weinig aanbrengen.

Sedert de rampspoedige sterfte der laatst-verloopene jaren, waardoor, zoo als hier boven is vermeld, vele *Westerwoldsche* kudden deerlijk gedund, cenige zelfs geheel uitgestorven zijn, heeft men, in enkele dorpen en gehuchten, vreemde, en wel *Munstersche* Schapen aangekocht. Deze zijn nog kleiner en ligter van stuk, doch komen, voor het overige, genoegzaam met elkander overeen. Te *Zellingen* heeft men 70, in *Ter-Haar* 150, te *Terborg* 160, te *Lande* 60 stuks, uit *Munsterland* overgebracht (*). Door deze zal aan de Schaaps-teelt in *Westerwolde* voorzeker weinige of liever geene verbetering worden toegebracht (†).

(*) *Uittreksels en berigten enz., wegens den Staat van den Landbouw*, over 1832, bladz. 105.

(†) De Commissie van Landbouw in *Groningen* acht, volgens haar uitgebragt rapport (zie bladz. IX.), het kruisen

UTRECHT.

De Schapen, welke in *Utrecht* worden gehouden, behooren tot het grootte *langstaartige*, en het *kortstaartige* ras. Het eerste is geen ander dan het *Veluw-Schaap*; het tweede komt overeen met het *Texelsche* of *Noord-Hollandsche Schaap*. De laatstgenoemde Schapen bestaan het meest in die streken, alwaar men zich voornamelijk toelegt op de vee-weiderij, en dus vele Runderen worden gehouden, onder welke zij in de weiden grazen. Het zijn vooral de noordelijke en westelijke deelen der Provincie, gelegen langs de Vecht, tusschen deze rivier en de Leydsche Vaart, die het grootste getal dezer Schapen bevatten, hoewel zij ook, in andere streken, door enkele landlieden, in kleine getalen worden aangehouden. De langstaarten of Veluw-Schapen vindt men in de klei- en zand-streken, daar de graanteelt meer eene hoofdzaak van den landbouw uitmaakt, dus langs de rivier de *Lek* tot aan

der inlandsche Schapen met edeler buitenlandsche, vooral Merinos of Spaansche, rassen, welke daartoe zouden moeten worden aangekocht en ingevoerd, in deze Provincie, ondoelmattig, nutteloos, en schadelijk; als noch met de natuur der gronden, noch met het belang der landbouwers, overeenkomende. Door een aantal personen in deze Provincie, zijn proeven genomen, die op sommige plaatsen wel eene betere wol opleverden, doch waarvan de hoeveelheid zoo luttel was, dat men er mede heeft moeten uitscheiden. Men vindt, zegt zij, hier het meeste voordeel bij het vetweiden, en het trekken van wol, die tot het maken van kousen en soortgelijke kleeidings-stukken kan worden gebruikt, waarvan een goed vertier bestaat.

de oostelijke grenzen der Provincie, namelijk onder *Doorn*, *Amerongen*, *Rhenen*, en verder noord-oostwaarts, in de omstreken van *Amersfoort*, *Soestdyk*, en naar het *Gooiland* (*). Wat de hoedanigheden dezer twee soorten van Schapen betreft, hieromtrent vallen geene bijzonderheden aan te merken, daar dezelve ge-

(*) In het Utrechtsche Placaat-boek vindt men twee resolutien der Staten op het drijven der Schapen te *Eemnes* en elders. D. I. bladz. 656 en 660.

Er bestond voormaals eene belasting in Utrecht, onder den naam van *vluis- of wolgeld*, te betalen bij het scheren der Schapen, te weten, vier stuivers van de kortsteerten en twee stuivers van de langsteerten. Deze belasting werd vastgesteld op 1. April 1640; (Placaat-boek D. I. 858), en weder opgeheven, bij resolutie van 23 Januarij 1652. (Placaat-boek D. II. 549).

Volgens eene, mij op eene allezins verplichtende wijze medegedeelde, opmerking van den Heer Burgemeester, Jonkhr. Mr. H. M. A. J. VAN ASCH VAN WYCK, schijnt het, dat in de Stad Utrecht, reeds zeer vroeg laken-weverijen, en verwerijen moeten hebben bestaan, althans dat de handel in laken hier reeds zeer oud en uitgebreid is geweest. Zulks mag daaruit worden afgeleid, dat de Utrechtsche burgers vrijdom van tol hadden op den *Wezer*, blijkens eene Chartre van den Aarts-Bisschop HILDEBOLDUS van *Bremen*, van den jare 1270, alsmede van GODEFRIDUS, *Advocatus Stadensis*, van denzelfden tijd. Uit dezelve blijkt, dat de Utrechtenaren te *Stade* bemoeijelijk werden in dien tak van handel. Wanneer men hierbij in aanmerking neemt, dat Utrecht, in de eeuw van KAREL DEN GROOTEN, bijna de eenige stad in deze landstreek was, dan zal men, naar het oordeel van den gemelden Geschied- en Oudheidkundige, mogen veronderstellen, dat hier de fabrieken hebben bestaan der beroemde mantels en andere wollen kledings-stoffen, waarvan op bladz. 33 melding is gemaakt.

Het hierbij gevoegd overzicht doet het getal Schapen kennen, 't welk, in de laatsten tien jaren, te *Utrecht* ter markt werd aangebragt.

noegzaam overeenkomen met die, welke in de algemeene beschrijving van het Veluw-ras, en van de Texelsche of Noord-Hollandsche Schapen, zijn vermeld.

De kudden der langstaarten, zoowel als de kortstaarten, verschillen in deugdzaamheid en waarde, naarmate men zorgvuldiger te werk gaat in de uitkiezing der Rammen en Ooijen tot de voortteling, en ten aanzien der voeding en verzorging. De kudden der Veluw-Schapen zijn van 100 tot 150 stuks, doch vele van deze sterkte zijn, in de natte jaren van 1828, 1829, en 1830, door sterfte aan de lever-ziekte, tot op twee derde gedeelten of de helft, verminderd, terwijl andere geheel zijn uitgestorven. De kudden, die op klei-gronden te huis hooren, vertrekken met November naar de zand-streken; wordende de Herder en de Hond bij den landbouwer, die de kudde verlangt, met dezelve gehuisvest. De Schapen zoeken dan, over dag, bij goed weder, den kost op de heide, en krijgen 's avonds eenig toevoer van knollen of spurrie, zoo lang deze groenvoeders strekken, en voorts hooi, ook koorn, zoo als haver, boekweit, rogge of boonen, en raapkoeken, naarmate de belangstelling van den eigenaar in den welstand der kudde en zijn vermogen het toelaten. Zij keeren in Maart van deze streken naar de klei terug, en

In 1824	bedroeg dit getal	1551.
« 1825	« « «	3021.
« 1826	« « «	2336.
« 1827	« « «	2038.
« 1828	« « «	1954.
« 1829	« « «	1409.
« 1830	« « «	1383.
« 1831	« « «	678.
« 1832	« « «	631.
« 1833	« « «	637.

Te zamen 15638. Schapen.

worden dan langs wegen, dijken, en wallen, ook op de zomervaag- en stoppel-landen, gehoed.

De kudden bestaan uit Hamels en Ooijen, waarbij men dan twee of meerdere Rammen houdt, naar het getal der laatste. Men heeft ook kudden, alleen uit Hamels, of zoogenaamde guste kudden, enkel uit Ooi-Schape bestaande, waarmede men geheel niet fokt. Deze worden, door sommige Herders, voor ruim zoo voordelig gehouden, als de fok-kudden. Men zet dan de Schape, bij gedeelten, geheel of ten halve vet zijnde, af, en koopt er meer schrale of magere voor in plaats, om de kudde voltallig te houden, waarbij dan doorgaans eene redelijke winst op de eerste overblijft. Men houdt deze kudden ook nog voordelig:

1°. Omdat de dragtige Schape, voor en na het werpen der lammeren, eene ruimere voeding en meerdere oplettenheid vorderen, terwijl men ook aan het verwerpen der lammeren, moeilijke verlossingen enz. blootstaat, waarbij tevens de moeders meermalen verloren gaan.

2°. Dewijl het opkweeken der lammeren aan wisselvalligheden onderworpen is, en zij, in het eerste jaar, zorg zonder voordeel opleveren.

3°. Omdat het zogen der moeder-Schape de opbrengst der wol veel vermindert. De hoeveelheid wol van het Veluw-Schaap is, in de Provincie Utrecht, van $2\frac{1}{2}$ tot $3\frac{1}{2}$ of uiterlijk 4 Ned. ponden, namelijk van de Hamels of guste Ooijen. De zogende moeder-Schape geven algemeen aanmerkelijk minder. Veel hangt de opbrengst af van de soort of het individuele Schaap, doch vooral ook van het voedsel. Indien de Schape des winters goed worden behandeld, en dezelve, 'svoorjaars, gunstig weder hebben, en op voordeelige driften kunnen grazen, zal men de opbrengst door elkander op $2\frac{1}{2}$ Ned. ponden mogen rekenen.

Deze wol dient hoofdzakelijk voor de kammerijen en

spinnerijen, die te *Veenendaal*, (*) en omstreken bestaan, en vroeger ook te *Moordrecht* aanwezig waren; gedeeltelijk wordt zij bewerkt door de wolkammers, welke in de Stad *Utrecht*, en de overige steden en dorpen dezer Provincie, wonen.

Bij de langstaarten wordt de wol, vóór de schering,

(*) De wol-kammerijen en spinnerijen te *Veenendaal* zijn belangrijk, doch bloeiden vroeger meer dan thans. Zij verschaften zeker aan ruim 4,000 menschen bestaan, wanneer namelijk de omliggende plaatsen, als *Wageningen*, *Benne- cum*, *Amerongen*, *Elst*, en eenige andere er bij worden gerekend. De steeds toenemende invoer van vreemde, vooral Engelsche, saaijotten en wollen garens, brengt aan deze fabrieken groote nadeelen toe. Dezelve bestaan reeds sedert langen tijd, hetwelk welligt met de vroege en uitgebreide Schaaps-teelt op de Veluwe in verband kan worden gebragt. De *Veenendaalsche* wolmarkt is, zoo niet de eenige, althans de aanmerkelijkste, in ons land. De juiste tijd, wanneer dezelve werd ingesteld, is ons onbekend gebleven. Zij heeft plaats, in de maanden Junij en Julij, wekelijks eenmaal, terwijl uit de *Betuwe* reeds in Mei wol wordt aangebragt. De hoeveelheid wol, welke hier jaarlijks ter markt wordt aangevoerd, bedraagt ruim 300,000 Ned ponden. Dezelve komt voornamelijk uit *Gelderland*, *Holland*, *Utrecht*, *Over- yssel*, en *Friesland*, en wordt voor gereed geld verkocht. Deze markt wordt alleen door binnenlandsche handelaren, zoo als uit *Kampen*, *Leyden*, *Delft*, en *Noord-Brabant*, namelijk van *Eindhoven*, *Tilburg*, en andere plaatsen, die de wol voor deze fabriek-steden aankopen, bezocht.

Het is de Heer G. G. SANDBERG PLANTEN, *Medicinae Doctor*, te *Veenendaal*, die wel de goedheid heeft willen hebben aan mij deze bijzonderheden mede te deelen.

Te *Moordrecht*, en in de omstreek, zijn de kammerijen grootendeels te niet gegaan. Voor ongeveer dertig jaren en vroeger, werd in de Stad *Utrecht* mede eene aanzienlijke hoeveelheid wol ter markt gebragt, welke des Vrijdags gehouden werd. Zulks is allengs afgenomen, en thans geheel opgehouden.

op het Schaap gewasschen; doch de kortstaarten of Texelaars worden ongewasschen geschoren. De tijd, welke tusschen het wasschen en scheren verloopt, bedraagt ten minste acht dagen; somtijds twee of drie weken, naar mate van het weder. Op de klei scheert men in daggeld, of bij het stuk. Op het zand helpen de buren doorgaans elkander, waarvoor zij dan een vriendschappelijken maaltijd genieten. Een goede scheerder wordt gerekend 28 of 30 Schapen, op eenen dag, te kunnen ontblooten.

Het vet-mesten der Schapen was vroeger hier meer dan thans in gebruik. Het geschiedt evenwel nog, door enkele tabaks-planters, om zeer krachtigen en vetten mest te bekomen. Tot deze mesting bezigt men hooi en veel boonen.

Een vette Hamel weegt gewoonlijk van 25 tot 35 Ned. ponden in den herfst; in enkele gevallen 45, en zeer zeldzaam 50 Ned. ponden, in het voorjaar. De Schaaps-mest is in deze Provincie van groot belang. Niet alleen wordt dezelve, gelijk elders, gebezigt ter vruchtbaarmaking der zand-gronden, maar bovendien is deze mest noodzakelijk voor de teelt van den tabak, die te *Amersfoort*, (*) *Rheenen*, alsmede in *Gelderland* gedreven wordt. Voor deze verbouwing wordt dan ook de mest het duurst betaald, en, in zoo ver staat

(*) De prijs van den Schaaps-mest is dus, naar den gunstigen of min voordeeligen toestand van den tabaks-bouw, zeer onstandvastig, verschillende namelijk van f5,00 tot f15,00 het maat-voeder. Deze mest wordt, zoo als wij gezien hebben, uit onderscheidene streken, met grootere en kleinere schepen, aangevoerd, houdende van 20 tot 60 maat-voeders. Het wegen van den mest, bij de ontlading, geschiedt in een, in het water liggende, schuit, die men *maat-schouw* noemt. Het getal schepen, waarmede de mest wordt aangebragt, is, alsmede naar den meerderen of minderen bloei der tabaks-teelt, zeer verschillende, zoo als uit de volgende opgave blijken kan:

de Schaaps-teelt alhier met den tabaks-bouw in zeker verband; zoodat de eerste met den ongunstigen toestand der planting van dit handel-gewas, wat derzelver opbrengst betreft, aanmerkelijk is afgenomen. — Dezelve wordt berekend naar het maat-voeder, wegende 2600 oude of 1300 Ned. ponden. De mest is, in de voordeeligste tijden van den tabaks-bouw, wel eens voor f 16,00 tot f 17,00 verkocht, terwijl er ook tijden zijn geweest, dat dezelve genoegzaam geene waarde had, en voor f 3,00 kon gekocht worden. In het jaar 1832,

In 1790	bedroeg hetzelve	172.
« 1791	«	161.
« 1792	«	149.
« 1793	«	132.
« 1794	«	123.
« 1795	«	91.
« 1796	«	116.
« 1797	«	141.
« 1798	«	143.
« 1799	«	156.
« 1800	«	104.
« 1801	«	85.
« 1802	«	115.
« 1803	«	87.
« 1804	«	84.
« 1805	«	94.
« 1806	«	82.
« 1807	«	83.
« 1808	«	81 Schepen.

Bevalve deze hoeveelheid wordt er nog veel Schaaps-mest in de omstreek van *Amersfoort, Nykerk*, enz. gewonnen, welke mede aldaar, tot hetzelfde oogmerk, wordt gebruikt (R. J. BROUWER, *Berigt wegens de Tabaks-teelt omtrent Nykerk, bijzonder in 1808*, medegedeeld aan de Hollandsche Huishoudelijke Maatschappij, in het *Magazijn van Vaderlandschen Landbouw* van J. KORS, D. VI. bladz. 212 en verv.)

is dezelve verkocht voor *f* 11,00 en *f* 12,00, doch ook voor *f* 14,00, en *f* 15,00. In 1833, gold dezelve *f* 8,00 tot *f* 10,00. In 1834, van *f* 5,50 tot *f* 6,75. De gemiddelde prijs van den Schaaps-mest, als het met den tabak goed gesteld is, mag gerekend worden op *f* 10,00. Een getal van 50 Schapen wordt gerekend jaarlijks 30 tot 50 maatvoeders mest te kunnen maken, welk verschil van hoeveelheid afhangt, of de Schapen in den zomer, over dag, veel of weinig, en, in den winter, langer of korter in de hokken worden gehouden. De deugdzaamheid van den mest verschilt naar mate van de oplettenheid der strooijing, en gelijkheid van den hoop, en der broeijing; ook bijzonder naar de ruimere of schralere voeding der Schapen, en den aard der voedsels. De mest, waarbij de uitwerpselen in plaggen worden opgenomen, en daarmede vereenigd, heeft mindere waarde, dan die, welke met stroo is gemengd. De eerste wijze wordt daarom ook niet algemeen gevolgd, hoewel sommige landbouwers, voor de bemesting der rogge-landen, de uitwerpselen alleen in zand en plaggen opvangen. Men noemt dezen *schralen*, den anderen *vetten* mest. — De mest-kelder wordt meestal slechts eens in het jaar opgeruimd, en zulks met het eind des winters, wanneer de bouwing van den tabak en der zomer-gewassen begint. Daar, waar de Schaaps-mest voor de verbouwing van winter-granen wordt gebezigd, voert men denzelven ook in het najaar uit.

Het Veluw-Schaap, dat in Utrecht gehouden wordt, brengt ook hier gewoonlijk slechts één lam ter wereld; nu en dan echter twee. De Herders willen, dat deze meerdere vruchtbaarheid vooral afhangt, of de Ram een *eenling* of *tweeling* is. Is deze een tweeling, zoo zou zulks invloed hebben op het verwekken van tweelingen. Men houdt het algemeen alhier mede niet voordeelig, dat de moeders twee lammeren op eens voortbrengen, dewijl zij dikwijls kleiner zijn en achterlij-

ker blijven, indien de moeder dezelve niet zeer goed verzorgen kan; en omdat zij, door het opbrengen van twee jongen, ook te veel lijdt. Om deze reden worden ook bij voorkeur Rammen gekozen, welke eenlingen zijn.

De Ooijen worden zelden gemolken, dewijl het maken van Schaaps-kaas algemeen niet voordeelig wordt geacht, en zulks niet kan geschieden, dan door dit voedsel aan de lammeren te onttrekken, en den wol-groei te benadeelen. De lammeren worden met den ouderdom van drie of vier maanden gespeend. Vele gewennen zich, grooter wordende, van zelve af, en de moeders houden dan ook op melk te geven, en worden van zelve droog. De zuig-lammeren waren voor twintig jaren zeer gezocht; thans zijn dezelve weinig in trek.

Indien men de moeder-Schape melkt, zoo worden zij 's avonds van de lammeren afgezonderd, en den volgenden morgen gemolken, voor dat zij uitgaan; doch het melken geschiedt slechts eens daags, zoo lang als de lammeren zuigen. Vervolgens melkt men de Ooi-Schape twee malen daags, en houdt daarmede gewoonlijk drie maanden aan, nadat de lammeren zijn weggenomen.

Men snijdt het Schaaap hier geenszins de staarten af, gelijk in sommige streken van *Gelderland*. Een lange staart wordt, door de Herders, algemeen voor een sie-raad van het Schaaap gehouden (*). Is dit deel nogtans ongemeen lang, zoodat het onder eind in den modder sleept, dan kort men den staart wel eenigermate in.

Men is hier evenwel zorgvuldig, om de moeder-Schape, tegen den lamtijd, de wol rondom den uijer en

(*) Bij HOUTTUYN, a. p. bladz. 226, vindt men ook een langen staart onder de eigenschappen van een goeden Ram vermeld.

de staarten weg te scheren, ten einde het zuigen der lammeren gemakkelijk te maken; iets, hetwelk vooral bij de gene, die voor het eerst lammen, noodzakelijk is, bij welke veelal de uijers sterk met wol zijn begroeid. Geschiedt zulks niet, zoo kunnen de lammeren de tepels niet alleen moeilijk vatten, maar zij slikken ook veelal wol binnen, welke zich in de maag tot ballen vormt. De lammeren komen daarbij in kwijning en sterven.

Het ongens, het rotkreupel, de opzwellung of opgeblazenheid, de verhitting of bloedziekte, de duizeligheid of draaiziekte, de hoest, het schurft, en de schuring, zijn de meest gewone ongesteldheden, waaraan de Schapen alhier onderworpen zijn, gelijk mede de pokken enkele keeren onder de kudden heerschen (*).

(*) De Commissie van Landbouw in Utrecht deed, in haar uitgebragt advijs, aangaande de verbetering der wol (zie bladz. IX.), het gevoelen kennen, dat sommige Provincien van Noord-Nederland, wegens den lagen bodem, ongeschikt moeten geacht worden voor de teelt van het Spaansche Schaaap, hetwelk beter tiert in streken, welke zich door eene drooge luchtgesteldheid en hooge ligging onderscheiden. Hier zal men de teelt van Spaansche, en, welligt met meerder voordeel, van Saxische Schapen kunnen aanmoedigen; waartoe zich ook het Engelsche Zuiderduin-Schaaap aanbeveelt. Zonder tot de allerfijnste rassen te behooren, bezit dit Schaaap, eene vacht van middelbare fijnheid, en de wol heeft eene matige lengte, het midden houdende tusschen de wol der Merinos en van sommige gewone Schapen. De vacht is zeer digt, en van eene goede hoedanigheid voor gewone lakens. Het Schaaap zelf bezit eene uitstekende geschiktheid, om vet te worden, is sterk, en verdraagt de koude zeer goed. Voorts oordeelt de Commissie, dat tot het kruisen onzer langwollige rassen met vrucht zal kunnen worden gebezigd het *Disley*- of *New-Leicester*-Schaaap, hetwelk ook op lage en vochtige gronden schijnt te kunnen leven, en fraaije lange of kam-wollen oplevert.

 ZEELAND.

De Schapen, welke op de verschillende Eilanden, die de Provincie *Zeeland* uitmaken, alsmede in *Zeeuwsch Vlaanderen*, worden aangetroffen, behooren voor het grootste gedeelte tot het ras, hetwelk wij onder den naam van het *kortstaartige* of *kust-Schaap* beschreven hebben. Hoewel de Schapen in de onderscheidene Districten van *Zeeland* in algemeene eigenschappen grootelijks overeenkomen, zoo bestaat er toch tusschen dezelve hier, gelijk elders, eenig verschil. Dit is evenwel, ten aanzien van alle, naauwelijks aanmerkelijk genoeg, om onder bijzondere beschrijvingen te worden opgenomen. Er bevinden zich onder dezelve voorzeker basterd-soorten, door de vermenging der *Texelsche* en *Friesche* verscheidenheden. De meeste komen, wat den krommen neus, de hoogere beenen, en lichamelijke gestalte betreft, veel met de laatste overeen, hoewel kleiner vallende, dan het groote *Friesche* Schaap. Ook is derzelve wol, over het geheel, korter dan die der *Texelsche* of *Noord-Hollandsche* Schapen. De staart valt mede korter, en, in dit opzigt, zweemen zij naar de laatste.

Hoewel wij ons voorgenomen hebben alleen over de inlandsche Schapen te handelen, voor zoo ver zij als oorspronkelijke, tot ons land behoorende, rassen kunnen worden aangemerkt, zoo meenen wij in dezen, omtrent *Zeeland*, eenige uitzondering te moeten maken, met opzigt tot de Schapen, welk voornamelijk in *Zeeuwsch* of *Staats-Vlaanderen* bestaan, en ook in andere streken, zoo als op het Eiland *Schouwen*, reeds zijn over-

gebragt. Deze soort van Schapen schijnt hier eenigermate als gevestigd te kunnen worden beschouwd, weshalve wij over dezelve met een enkel woord zullen spreken. Zij onderscheiden zich door een langeren, met meer wol bezetten, staart, welke eene lengte van ruim vier palmen bezit, en tot even over het spronggewricht of de hielen reikt. Dezelve zijn, over het geheel, icts fijner en kleiner dan het gewone Schaap met korten staart, ofschoon fraaijer en edeler van gestalte. Zij zijn thans doorgaans bekend onder den naam van *Vlaamsche* Schapen.

Het opgegeven kennelijk verschil zou aanleiding kunnen geven tot de veronderstelling, dat het langstaartige Zeeuwsche Schaap als eene verscheidenheid van het Veluw-Schaap zou moeten worden aangemerkt. Dit is evenwel geenszins het geval. Volgens gedane nasporingen, is deze verlenging en begroeiing van den staart met langere wol-haren, de uitwerking eener kruising, welke het Zeeuwsch-Vlaamsche Schaap heeft ondergaan met een vreemd, uit Frankrijk afkomstig, ras (*), dat reeds vroeger in België is ingevoerd geworden, met het

(*) Het heeft mij niet mogen gebeuren met volkomene zekerheid te vernemen, tot welk ras dit ingevoerde Schaap behoeft behoort. Waarschijnlijk komt het mij evenwel voor, dat hetzelfde van Spaanschen oorsprong zal zijn geweest. In Oost-Vlaanderen namelijk, is men, reeds in 1808, begonnen de wol te verbeteren, door een Spaanschen Ram met sijne Brabandsche Schapen te doen koppelen, waardoor een gemengd ras werd voortgebragt, niet te klein voor de Slagters, en eene wol bezittende, fijner en langer dan de inlandsche Schapen (*Staat van den Landbouw van 1825* bladz. 118). Eene afbeelding van dit gekruiste Schaap, door den Heer Veearts J. VAN HERTUM, voor mij vervaardigd, doet, door den langeren en bewolden staart, de vermenging met een langstaartig ras kennen.

oogmerk, om de wol-soorten aldaar te verbeteren. Men heeft daarvan ook met voordeel in *Oost- en West-Vlaanderen* gebruik gemaakt, alwaar dus ook deze Schapen reeds in menigte worden aangetroffen. Dezelve zijn, uit de gemelde streken, naar *Schouwen* overgebracht, doch bestaan hier niet in die volkomenheid, als in de opgenoemde gewesten. Zulks is vooral daaraan toe te schrijven, dat de kruising niet regelmatig genoeg wordt voortgezet. In de overige eilanden is deze soort nog min talrijk, alwaar men nog meer het gewone Zeeuwsche Schaaap aanhoudt. Daar de wol-vacht der langstaartige Schapen eene betere hoedanigheid bezit, meent men, dat van eene meer algemeene kruising der Zeeuwsche Schapen met de verbeterde Vlaamsche Rammen, vooral, indien dezelve met nog meerdere naauwgezetheid wordt in het werk gesteld, ongetwijfeld, in het vervolg, voordeelige uitkomsten kunnen worden verwacht.

De gemiddelde zwaarte der vette Schapen, welke ge-

Deze uitwerking bevestigt de waarneming van *STURM*, dat namelijk, door het kruisen van kort- en kaalstaartige Ooi-Schapen, door bewold- en lang-staartige Rammen, de staarten der eerstgemelde spoedig, en reeds bij de voortbrengselen der eerste teelt, met meerdere wol of wel met wol, in plaats van met haren, bezet worden, terwijl de staart ook meer en meer, hoewel langzamer, wordt verlengd, gelijk hij zulks, door de paring van een kortstaartig Eiderstädsch moeder-Schaaap met een Ram van het echte ras der Merinos, onder-vond (*Racen und Kreuzungen* a. p. S. 112).

De kruising van de kortstaartige Texelsche en Friesche Ooi-Schapen met den Ram van het Engelsche Zuiderduin-ras, hetwelk langstaartig is, heeft deze bevinding aan 's Rijks Vee-artsenij-school reeds volkomen bevestigd, daar alle lammeren der eerste teelt een' aanmerkelijk verlengden, en tevens bewolden, staart hebben verkregen.

woonlijk op het tweede of derde jaar geslagt worden, kan op 30 Ned. ponden worden gerekend.

Ten aanzien der vruchtbaarheid heeft een aanmerkelijk verschil, met betrekking tot onderscheidene kudden, plaats. In vele werpen de Ooijen jaarlijks slechts één lam; in andere doorgaans twee, doch zeldzaam meer. Dit verschilt evenwel nog wederom, in het eene jaar, vergeleken met het andere, daar men in sommige jaren, over het algemeen, rekenen kan, dat ruim een derde gedeelte der kudden twee jongen werpt. Men stelt hier ook als zeker, dat zoowel de saizoenen, als de meer of min naauwkeurige en ruime verzorging van het Schaap, op het werpen van een of meerdere jongen grooten invloed heeft. Zoo heeft men opgemerkt, dat in de natte jaren, de moeder-Schappen algemeen slechts één lam werpen; terwijl tweelingen menigvuldiger voorkomen, naarmate de saizoenen voor deze dieren gunstiger zijn.

Wanneer evenwel een Ooi-Schaap twee lammeren ter wereld brengt, is het eene algemeene gewoonte slechts één lam bij de moeder aan te houden, terwijl een dergelijke dadelijk na de verlossing wordt gedood. Als de reden dezer, schijnbaar met het belang der landhuis-houding strijdige, handelwijze, wordt aangevoerd, dat, volgens de ondervinding, de moeder-Schappen slechts in staat zijn, een jong op te brengen, en dat, indien zij twee moeten voeden, niet zelden de moeder en de lammeren ziek en kwijnende worden, zoodat, vooral bij eene ongunstige gesteldheid van het voorjaar, de laatste verloren gaan.

De Schappen worden hier algemeen in kudden gehoed, en grazen zeldzaam bij het overige vee in de weiden. De kudden bestaan gewoonlijk uit 150 tot 200 stuks; zelden uit een grooter getal. Men houdt dezelve voornamelijk op de uitgestrekte, zoogenaamde schorren, of buitendijksche landen, en deze noemt men, in den wandel, *schor-Schappen*. Zij zijn de tairijkste, en veel-

al de beste. De binnen-kudden worden langs dijken en wegen, en, in den herfst, op de stoppel-landen gevoed.

De kudden behooren, voor het grootste gedeelte, aan voornamen landbouwers. Het hoofddoel, waartoe het Schaaap hier wordt gehouden, is het voordeel der wol en van den mest. Van zuivel-gewin wordt, in deze Provincie, weinig of liever geen werk gemaakt.

De vacht, welke eenmaal in het jaar, en wel op het laatst der maand Junij, of om St. Jan, wordt afgeschoren, levert, door elkander gerekend, van 5 tot 7 halve Ned. ponden wol op; de vachten derjarige lammeren worden op $2\frac{1}{2}$ tot $3\frac{1}{2}$ halve Ned. ponden geschat. De prijzen, welke men, in het algemeen, voor de wol bedingen kan, beloopt van 30 tot 46 stuivers, iets meer of minder, naar het verschil der kwaliteit, voor den zoogenaamden *steen*, of zes halve Ned. ponden. In *Staats-Vlaanderen* bezit de wol altijd eenige meerdere waarde, zoodat men hier gewoonlijk *f* 2,60, tot *f* 3, voor de 6 halve Ned. ponden bedingen kan. Wat de hoedanigheid en verwerking der Zeeuwsche wol betreft, zoo is dezelve tamelijk lang en fijn, niet harig, en zij bezit weinig krimp. De kleur is niet volkomen holder wit, maar, door den aanhangenden mest, meestal onzuiver en smotsig. Bij de schor-Schape is de wol inzonderheid door het zand verontreinigd. In het algemeen wordt er geen werk van gemaakt, om de wol, hetzij vóór of na de schering, te zuiveren, zoodat men bij de wassching nagenoeg een derde verlies van de opgegevene hoeveelheden zal mogen aftrekken. Alleen in *Zeeuwsch-Vlaanderen* gaat men, ook in dit opzigt, met meerdere naauwkeurigheid te werk, waarom de wol dan ook hier zuiverder, en witter van kleur, voorkomt, terwijl zij, gelijk gezegd is, fijner en van eene betere hoedanigheid is. — De Zeeuwsche wol heeft de eigenschap met de meeste inlandsche wol-

len gemeen, dat zij zeer geschikt is, om geverwd te worden. Zij kan, voor het overige, dienen tot de vervaardiging van grove lakens, dekens, en voor effene en gestreepte baaijen - stoffen, zoogenaamde kraan-oog, alsmede voor boezels, enz.

Dezelve wordt gewoonlijk opgekocht bij de eigenaren der Schapen, en naar *Tilburg*, *Eindhoven*, en andere fabriek-plaatsen in *Noord-Brabant*, verzonden, — ook naar *Leyden*, doch minder algemeen. Dezelve pleegde ook wel naar *België* te gaan, hetgeen voornamelijk het geval was ten aanzien der wol uit *Staats-Vlaanderen*, uit welke aldaar duffels, en vooral kousen, gebreiden en geweven borst-rokken, en dergelijke kleding-stukken worden vervaardigd. De Zeeuwsche wol schijnt overigens zeldzaam naar buiten 'slands te worden verzonden, tenzij misschien somwijlen met de Noord-Hollandsche, Friesche, en Groningsche, onder dezelfde benaming, naar Frankrijk.

Ten aanzien der gezondheid kan men zeggen, dat de Schapen hier, in het algemeen, niet zeer aan heerschende of bijzondere ziekten onderhevig zijn. De leverbot-ziekte of het ongens is de voornaamste ongesteldheid, waaraan de Schapen, ook in deze Provincie, in natte seizoenen, te lijden hebben, en waarvan de bekende ongunstige jaren, bovenal treurige voorbeelden hebben opgeleverd. Het is evenwel zeker, dat zij hier niet zoo spoedig en algemeen door deze ziekte worden aangestast, dan wel in sommige andere gewesten van ons land. Het minst zijn aan deze kwaal de Schapen blootgesteld, die op de schorren of uiterwaarden worden gehouden: hetwelk ongetwijfeld aan het ziltige en specerijachtige voedsel, dat zij, op deze landen, bij voortdurende, kunnen genieten, mag worden toegeschreven. Het klaauw- of voetzeer, ook de bloedziekte of het miltvuur, komen, in sommige jaren, voor; doch andere ziekten, aan het Schaap eigen, zoo als bij v. de pokken

en schurft heerschen slechts zeldzaam onder de kudden, of zijn hier ten minste minder gewoon, dan in de meeste andere Provinciën. Deze gunstige gesteldheid laat zich, onzes oordeels, grootendeels afleiden uit de eigenaardige en afgezonderde ligging der eilanden, en de daaruit voortvloeiende mindere aanraking der kudden onderling, en met vreemde Schapen (*).

(*) De Commissie van Landbouw dezer Provincie stelde, in haar advijs (bladz. IX.), voor het uitloven van premien tot veredeling der rassen, en verlangde, dat het Gouvernement de Schaaps-houders in de gelegenheid stelle, om, tot matige prijzen, Rammen van de meest geschikte buitenlandse rassen te kunnen bekomen. Voor de Zeeuwsche Ooijen worden, van de inlandsche, de Vlaamsche, Texelsche, en Friesche Rammen voor de beste gehouden. Van buitenlandsche rassen, zou men aan het Spaansche, Fransche, Engelsche, en Schotse de voorkeur geven; zijnde van de kruising met Vlaamsche, Spaansche, en Fransche Rammen, in deze Provincie, reeds goede resultaten voorhanden. Echter heeft het Spaansche Schaap eene meerdere oplettendheid noodig, om eene goede uitkomst te verwerven, dewijl het zonder deze nimmer gehard wordt tegen ons klimaat, voedsel, en water. Van andere kanten zijn de proefnemingen met het Spaansche ras minder gunstig uitgevallen, hetgeen men toeschreef aan de lage, en met wol bedekte, pooten dezer Schapen. Om deze reden zullen dezelve voor die gedeelten des Rijks, alwaar de Schapen op zware en koude klei-landen, en op schorren, welke breede krekken hebben, moeten gehoed worden, minder geschikt zijn dan andere rassen. Ook in deze Provincie gelooft men, dat het gekruiste ras allengs weder zal verbasteren. De tijd der paring voor de Ooijen met Merinos-rammen wordt opgegeven, van drie tot zes jaren, met Engelsche een jaar jonger, doch geen derzelve mag tot de aankweeking langer dan tot den ouderdom van zes jaren worden aangehouden. Niet meer dan vijftien Ooijen dienen aan eenen Ram ter besprinking te worden gegeven. Men kan de paring van het Engelsche ras stellen in September, doch van het Spaansche niet voor October, opdat de lammeren niet dan na het einde der strenge

DRENTHE.

Wij hebben reeds vroeger de algemeene ras-kenmerken opgegeven, waardoor het *kleine langstaartige en gehorende Heide-Schaap* zich van de overige inlandsche rassen onderscheidt, en zullen nu over hetzelfde handelen, zoo als het, in deze Provincie, naar deszelfs verscheidenheden, en de wijze van onderhoud en bestemming, voorkomt. De aanzienlijke kudden, welke in Drenthe gehouden worden, bestaan nagenoeg bij uitsluiting, uit dit ras.

Er bestaat opzigtelijk de grondgesteldheid, het voedsel, dat voor de kleine Heide-Schapen dient, en de verdere omstandigheden, waaronder zij verkeeren, in één woord, ten aanzien der algemeene levenswijze, in het geheele Gewest, eene groote overeenkomst; weshalve men dan ook geen aanmerkelijk verschil, met betrekking tot de gestalte, deugdzaamheid, en landhuishoudelijke bestemming van dit ras, waarneemt. Er kan nogtans eene onderscheiding gemaakt worden met opzigt tot de kleur der wol, welke voor het geheele gewest van toepassing is, dewijl de Drentsche Schapen, onder de benamingen, die zij hierdoor verkrijgen, algemeen bekend staan, terwijl derzelve eigenschappen, voor zoo ver deze nog eenigermate verschillen, daarnaar bepaald worden. Ik bedoel de verdeling in *Witten*, *Vosse-koppen*, en *Zwarten*.

winter-koude geboren worden. De gemelde Commissie voegde hierbij voorts nog een aantal wenken, welke zij, ter bereiking van het beoogde doel, allezins geschikt achtte,

I. WITTEN. Deze zijn het meest algemeen verspreid, en maken het grootste getal der Schaaps-kudden uit. Zij worden, om derzelve wol, het meest geacht; doch dezelve zijn minder sterk van gestel dan de overige soorten, wordende meer dan deze door kwijnende ziekten aangedaan. Deze Schapen zijn algemeen geheel wit. Somwijlen ziet men enkele onder de kudden, die hier en daar over het ligchaam zwarte wol-plekken hebben, welke Schapen dan *bonten* genoemd worden.

De wol is, ofschoon grofharig, echter veerkrachtig. De witte Schapen brengen, over het geheel, eene meerdere hoeveelheid wol dan de overige soorten op. Zij wordt voor de beste gehouden, en voor den betrekkelijk hoogsten prijs verkocht.

II. VOSSE-KOPPEN. Deze volgen in algemeenheid op de *witten*. Dezelve zijn, wegens de sterkere lichaams-gesteldheid, meer tegen vermoeijenissen en den invloed des weders bestand, en dus minder aan ziekten, bijzonder het ongens, onderhevig dan de reeds genoemde. Zij bezitten ook boven deze, bij dezelfde voeding, eene meerdere geschiktheid tot vetwording. Uit dien hoofde zijn de Vosse-koppen beter voor de slagbank geschikt. Derzelve wol evenwel wordt beneden die der witten geacht, daar dezelve smotsiger en grofhariger vall.

Er bestaat bij de Vosse-koppen nog verschil opzigtelijk de kleur van den kop en de beenen, en zij worden hiernaar wederom onderscheiden in *donkere*, *bleeke*, en *gemengde Vosse-koppen*.

a. *Donkere Vosse-koppen*. Deze hebben een' donker bruinen kop, en even zoodanig gekleurde beenen. De wol is algemeen nog grover dan die der bleeke en gemengde vossen. Het onderscheid is evenwel zoo gering, dat de landlieden er geen verschil in maken. Zij zijn echter ruim zoo duurzaam en sterk als de laatste.

b. *Bleeke Vosse-koppen*. Deze verschillen van de

donkere vossen alleen daarin, dat derzelver kop en beenen licht bruin zijn, meer naar het gele overhellende. Dit verschil van kleur zal voornamelijk aan de vermenging van de onderscheidene gekleurde soorten moeten worden toegeschreven. Over het geheel zijn de jonge Vosse koppen, zoowel de Rammen als Ooijen, donkerder dan de oudere Schapen, en dezelve worden, met den toenemenden ouderdom, lichter van kleur.

c. *Gemengde Vosse-koppen.* Bij deze bestaan aan den kop en de beenen hier en daar witte stippen of plekken. Bevindt zich zoodanige kleur-menging aan den kop, dan heeft dezelve ook standvastig aan de beenen plaats, en omgekeerd (*).

De wol der gemengde is ruim zoo goed als die der donkere Vosse-koppen; doch, ten aanzien der mindere ligchaams-sterkte, naderen zij meer tot de *witten*. Deze gemengde Vosse-koppen kunnen gerekend worden zoowel tot de donkere als bleeke vossen te behooren, en moeten als eene varieteit of voor eene vermenging dezer beide soorten worden beschouwd.

III. ZWARTEN. (†) Deze onderscheiden zich van de

(*) De ondervinding omtrent het kruisen der inlandsche Schapen met het Engelsche Zuiderduin-ras, hetwelk een donker bruinen kop en even zoodanig gekleurde beenen bezit, bevestigt de waarneming, dat de kleur van deze deelen bij al de nakomelingen, in meerdere of mindere mate, overeenkomt, en dat dezelve sterk naar den vader overerft.

(†) Onder de overige Rassen wordt een veel geringer getal van zwarte Schapen aangehouden dan bij het kleine of Drentsche Heide-Schaap, hetwelk eene reden is, dat, bij de bijzondere beschrijvingen der eerste, daarvan geene melding door ons is gemaakt. Wij willen hier doen volgen hetgeen ons later, ten aanzien der zwarte Schapen, in verschillende Provinciën bestaande, is medegedeeld.

In *Gelderland*, op de *Veluwe*, namelijk in de omstreken van *Apeldoorn*, *Vaassen*, *Epe*, *Heerde*, en *Oen*, bedraagt het ge-

witten en de Vossen, gelijk hunnen naam aanduidt, door eene zwarte vacht. De kop is git zwart van kleur,

tal der zwarte Schapen, naar de gemiddelde berekening, slechts 1 op 60 of 70 stuks. Uit eene telling, welke de Kweekeling der Vee-artsenij-school, de Heer D. P. MANVIS, wel voor mij heeft willen doen, is gebleken, dat, onder 1300 Schapen, 21 zwarte werden gevonden, en onder deze slechts 2 of 3 Rammen. Veelal is de kleur der wol niet volkomen zwart, maar naar het donker bruine overhellende. Deze kleur is vooral eigen aan de uiteinden der haren, als het gevolg van de werking der zonne-hitte; inwendig wordt de vacht doorgaans meer zwart bevonden. In sommige streken van het Zutphensche, schijnen de zwarte Schapen in evenredigheid veelvuldiger te zijn. Volgens de mededeeling van den Heer STARING VAN DEN WILDENBORCH, rekent men, op eene troep van 50 Schapen, doorgaans een vijftal bonten of zwarten. Men houdt hier de zwarte Schapen voorbedachtelijk aan, om van derzelve wol bont garen tot kousen te verkrijgen. Witte Schapen brengen, in den regel, geene zwarte of bonte lammeren voort; doch, om zwarte, bonte, of grijze te verkrijgen, paart men zwarte Ooijen met witte Rammen. Men verkrijgt hiervan gewoonlijk grijze lammeren, welker wol eveneens tot bont garen wordt gebruikt. Men houdt zelden of nooit zwarte Rammen aan. De zwarte wol wordt weinig op zich zelve, maar gewoonlijk met witte vermengd, en onder den naam van *peper- en zout-wol*, gebruikt, ter vervaardiging van onderkleederen. De zwarte wol is hier minder gezocht dan de witte, omdat zij algemeen onzuiverder valt; doch zij verschilt van de laatste niet in prijs.

Onder de Kempensche Schapen worden mede weinig zwarten aangetroffen; in het algemeen niet meer dan 1 of 2 op eene kudde van 50 stuks. Ook deze zijn zelden volkomen zwart, maar meest bruinachtig, hetwelk meer kennelijk wordt, nadat dezelve eenmaal geschoren zijn geworden. Zij hebben ook nog doorgaans een wit pluimpje aan den staart, een of meerdere witte pooten, of wel een bles of kol voor den kop. De wol van deze Schapen wordt, in *Noord-Brabant*, doorgaans twee stuivers (het halve Ned. pond) hooger verkocht

even als de beenen, en deze deelen zijn glad en glimmend. De wol is meer vaalachtig zwart, en deze is,

dan de witte. Ook hier worden geene zwart-wollige Rammen voortgehouden, dewijl de zwarte of bruine Schapen voor de slagbank eene mindere waarde hebben, bezittende het vleesch uitwendig eene vuilachtig-bruine kleur. Van de zwarte of bruine wol werden vroeger, in de *Meijerij*, zoogenaamde *miselaan* en *tirentijn* gemaakt. De eerste is eene gekerperde stoffe, de tweede wordt even als linnen geweven. Beide dienden vroeger uitsluitend tot de kleeding van den boerenstand, zoo wel voor mannen als vrouwen. Dan sedert dat het laken algemeener en goedkooper is geworden, zijn deze stoffen nog alleen voor de dagelyksche of werk-kleederen in gebruik. Bovendien worden van deze donkere wol- len nog veelvuldig kousen en sokken gebreid en gedragen, die sterk doch onooglijk zijn.

Ten aanzien der kortstaarten heeft insgelijks eenig verschil plaats, wat het getal der zwartwollige Schapen betreft. Onder de Texelsche vallen slechts weinige lammeren, die zwarte wol hebben, Door elkander wordt derzelve getal gerekend naauwelijks 1 op 200 te bedragen. In sommige jaren is deze evenredigheid nog geringer. Volgens de mededeeling van een voornamen lammer-kooper, bevonden zich, onder 1900, door hem, in 1833, aangekochte lammeren, slechts 3 zwartten. Bruine lammeren komen onder de Texelsche Schapen bijna niet voor; onder 1000 naauwelijks een. Deze worden ook, op den verderen ouderdom, wit, met behoud van een gelen kop en gele pooten.

Men gebruikt, in Noord-Holland, de zwarte wol thans hoofdzakelijk tot het breiden van kousen, en dezelve bestaat, uit hoofde der schaarschheid, in prijs met de witte wol gelijk: doch, indien de zwarte wol in grootere hoeveelheid bestond, zoo zou zij, uit hoofde der beperkte aanwending, eene mindere waarde verkrijgen. Vroeger evenwel, namelijk voor dertig jaren, werd nog van de zwarte of bruine wol meer werk gemaakt. Van de rawe lakens, uit deze wol vervaardigd, werden veel jassen gedragen. Dezelve waren ongemeen sterk, omdat zij niet behoeften te worden geverwd.

voornamelijk langs den buik en de billen met bruine grijze haren doormengd. Hierdoor wordt aan de stof-

In *Friesland* rekent men 1 zwart Schaaop op 100 stuks, namelijk op de zwaarste klei-gronden, alwaar de beste Schapen bestaan. Op de zandgronden in de Woud-stroken, klimt het getal van 4 tot 5, terwijl de kleur der vachten hier die der klei-gronden in zwartheid ver overtreft. Men schrijft dit, althans ten deele, toe aan de belommering der weiden door boomen, waardoor de Schapen, des zomers, gelegenheid hebben, om zich aan de werking der felle zonne-hitte te onttrekken, waarvan zij op de klei ten eenemale verstoken zijn.

De zwarte bloot-wol wordt, in *Friesland*, veelal gebruikt tot de vervaardiging van boezelaars, meest dienende tot voor-schoten der vrouwen uit den boerenstand. De lange zwarte kam- of scheer-wol wordt tot grijze saaijetten gebezigd, en ook met de witte wol naar Frankrijk verzonden. In *Groningen* komen, volgens de nasporingen, bij onderscheidene Schaaps-houders gedaan, door elkander, mede 4 of 5 zwarte lammeren op 100 Schapen voor. — De wol vindt hier dezelfde aanwending, als in de overige Provinciën.

In de vroegste tijden schijnt de kleur der Schapen meer algemeen zwart, bruin, of bont te zijn geweest, dan later. De wijze, welke door JACOB werd gebezigd, om gespikkelde, gevlekte, en bruine lammeren te verkrijgen, duidt aan, dat men reeds toen eene verschillende waarde hechte aan de eenkleurige en gemengde wollen. (Men zie de geschiedenis van JACOB en LABAN, Genesis Cap. 30 vers 32, en verv.)

De eensoortige kleur der Schapen is voorzeker daardoor standvastig geworden, dat de bonten van de voortteling zijn uitgesloten geworden, terwijl men daartoe de witten voornamelijk heeft aangehouden. Dan zulks geschiedde waarschijnlijk eerst, toen men, bij toenemende beschaving en smaak voor de kleederdragt, de wol aan de verwing onderwierp. In sommige landen heeft men, bij enkele stammen, vermoedelijk op dezelfde wijze, de zwarte kleur bestendig en algemeen gemaakt. Bij beide soorten, namelijk de witte en zwarte, komen meermalen spelingen in de tegenovergestelde kleur voor, ten bewijze, dat de algemeene kleur de uitwerking der temming is. (ELSNER, *Handbuch* S. 7.)

ten, die van deze wol worden vervaardigd, eene soortgelijke kleur medegedeeld.

Deze zwarte Schapen vindt men, door de geheele Provincie, onder de kudden verspreid: doch derzelve getal is op ver na niet zoo groot als dat der overige; en uit vrees, dat men te veel van deze kleur zal verkrijgen, worden de zwarte Rammen meest gesneden, waardoor meermalen, in deze of gene kudden, gemis van zoodanige zwarte Schapen ontstaat.

Derzelve wol is van mindere waarde dan die der witte Schapen; en ware het niet, dat dezelve voor het eigen gebruik der landlieden gewild was, dan zouden misschien de zwartwollige Schapen nog in een minder getal of geheel niet worden voortgeplant. Zij geven meer haar en minder wol, in evenredigheid der overige soorten.

Somwijlen zijn de zwarte Schapen van bijzondere witte teekens voorzien. Onder deze komen, als de voornaamste, in aanmerking: de *kol* en *bles*, welke zich, even als bij de Paarden, op het voorhoofd en den neus bevinden; voorts ook *één*, *twee*, *drie*, of ook wel *vier witte beenen*.

Tot de min gewone teekens kan men brengen: de *witte kringen rondom een of beide oogen*, en *den hals*, van eene verschillende breedte, benevens een *halven of gedeeltelijk witten staart*.

Behalve de drie, hier boven beschrevene, verscheidenheden van kleuren, die aan deze Schapen eigen zijn, treft men, onder de kudden, nog enkele Schapen aan, welke algemeen bij den naam van *Smodde-koppen* bekend zijn. Deze ontstaan mede door de paring van een wit Ooi-Schaap met een' Ram der donkere Vosse-koppen. Zij hebben een vaal-zwarten kop, welke mede van grijze en witte haren voorzien is, en dergelijke beenen. De wol is, ofschoon smotsig, nogtans grijsachtig wit van kleur, en wordt met de geheel witte

wolle in fijnheid en deugdzaamheid gelijk gesteld, terwijl deze Schapen overigens in ligchaams-sterkte en geschiktheid voor de vetwording de Vosse-koppen evenaren. De Smodde-koppen worden geenszins het minst geacht, doch zijn zeer schaars, en worden het meest in de hooge streken aangetroffen.

De Rammen der Drentsche Schaaps-soorten zijn alle van omgebogene of gekrulde en gekringde horens voorzien, die eene verschillende en somwijlen aanmerkelijke lengte verkrijgen. Men heeft er aangetroffen, die 65 Ned. duimen lang waren. Bij de witten staan de horens meer uitgebreid, zich sterk zijdwaarts uitstrekken- de. Bij de Vosse-koppen buigen dezelve zich nader aan den kop om.

Op deze horens vindt men, behalve de gewone kringen, van afstand tot afstand, nog andere, welke digter in een zijn geslingerd, en eene eenigzins golvende rigting hebben. Deze zijn van de overige kringen, welke over de oppervlakte van den geheelen horen-koker loopen, duidelijk onderscheiden, en kunnen dienen, om het toenemend getal jaren der Schapen te bepalen. Dezelfde ouderdoms-kringen zijn ook aan de horens der wijfjes kenbaar.

Van nabij beschouwd, bestaan deze kringen uit vijf tot acht fijnere kringetjes, die rondom den geheelen horen-koker heen loopen, doch vooral aan de buitenste en binnenste vlakke veel digter ineengedrongen staan, en meer of min op elkander liggen. Zij zijn even verheven, doch niet zoo dik of breed, als de algemeene horen-kringen. De afstanden der ouderdoms-kringen worden korter, naarmate de omtrek van den horen-koker dikker, en dit deel tevens langer wordt: zoodat deze kringen, bij vermeerdering van jaren, bestendig nader tot elkander komen te staan. De afstanden der buitenste kringen naar de punt des horens toe zijn dus altijd grooter dan nader aan den kop.

De bedoelde kringen schijnen niets anders te zijn dan eene soort van liktecken op den horen - koker, en gevormd te worden door de hoorn - stoffe, welke elk jaar, als bij vernieuwing, wordt uitgestoten. Het komt ons voor, dat de kortere afstanden der kringen, bij den toenemenden ouderdom, in een onmiddellijk verband staan met de afnemende groeikracht der wol (*), uit welke de uitwendige plaat of laag van den horen - koker wordt gevormd, gelijk zulks, met opzigt tot de horens en hoeven van Paarden, Runderen, en andere dieren, uit de haren, welke deze deelen omringen, geschiedt (†). De geelbruine kleur der horens bij de Vosse - koppen komt overeen met die der wol - haren van den kop, en derzelve kortere ombuigingen schijnen eene sterkere krimpkracht der wol aan te duiden boven die der wit - koppen. Daar de bedoelde kringen der horens, hoedagnige men bij de Runderen zeer wel kent, ofschoon bij deze niet geheel op dezelfde wijze wordende gevormd, ten aanzien der Schapen niet algemeen opgemerkt of be-

(*) Ik durf niet bepalen, of het getal dezer kringen zich, gedurende den geheelen natuurlijken leeftijd van het Schaap, blijft vermeerderen. Dewijl de wol, voor zoo ver zij niet wordt afgeschoren, na verloop van eenige jaren, gelijk wij vervolgens zien zullen, niet meer aangroeit, zoo is het waarschijnlijk, dat de bedoelde kring - vorming zich hiernaar regelt, zoodat dezelve op zekeren leeftijd ophoudt. Men zou dit bij oude Rammen dienen waar te nemen, waartoe mij tot dus ver de gelegenheid heeft ontbroken.

(†) G. SANDIFORT, *Over de vorming en ontwikkeling der horens van zogende dieren in het algemeen, en die der Hertbeesten in het bijzonder; in de Nieuwe Verhandelingen der Eerste Klasse van het Koninklijk - Nederlandsche Instituut*, Tweede Deels Eerste Stuk, bladz. 78.

A. NUMAN, *Beschrijving van een misvormd Schaap, met overtolligheid van deelen, in dezelfde Verhandelingen*, Vierde Deels Eerste Stuk, bladz. 3 en verv.

schreven zijn (*), heb ik het niet ondienstig geacht hierover eenigzins breedvoerig te handelen.

Ten einde den ouderdom der Schapen uit deze kringen te beoordeelen, dient te worden aangemerkt, dat de verst van den kop verwijderde kring de lengte des horens te kennen geeft, van het voorhoofd af tot aan het einde of de punt des laatsten deels, bij de intrede van het Schaap in het tweede jaar. De kring bevindt zich dan onmiddellijk aan den grond des horen-kokers, en kan worden waargenomen, indien het haar rondom denzelfden eenigzins wordt terug gestreken, dewijl de kring, zich alsdan nog kort aan den kop bevindende, door de wollige haren overdekt wordt. Het ontstaan van dezen

(*) OLIVIER DE SERRES, (*Théâtre d'Agriculture, etc.* Tom. I. p. 560) vermeldt, in de uitgave van dit werk, Rouen 1635, p. 285, reeds deze kringen, als kenmerken van den ouderdom der Schapen. In de Parijsche Uitgave van 1804, wordt derzelver bestaan, door hen, die dezelve met hunne aanmerkingen en bijvoegselen hebben vermeerderd, als twijfelachtig opgegeven. De waarneming van DE SERRES komt met de waarheid overeen. Bij de gehorende Geiten bestaan dezelfde kenteekenen. PLINIUS doelt waarschijnlijk op dezelve, wanneer hij van deze dieren sprekende, zegt: *Non omnibus cornua, sed quibus sunt, in his et indicia annorum per incrementa nodorum* (*Hist. Natur. Lib. VIII, Cap. L.*) En wanneer hij er bijvoegt, dat de Geiten, aan welke de horens zijn afgekort, meer melk geven (*Mutilis major lactis ubertas*), blijkt daaruit, dat de betrekking, welke tusschen de melk-afscheiding, als geslachts-verrigting, en den hoorn-groei bestaat, ook toen niet onbekend was. Onze landlieden zien steeds op de fijne horens bij de melk-koeijen, en het ongehorende Rund wordt geacht het gehorende in melkrijkheid te overtreffen. Bij de Schapen zien wij hetzelfde plaats hebben. Ik vlei mij, ten aanzien van het Rund, door de kunstmatige wegneming der horens aan de jonge Kalveren, hieromtrent meer bepaalde ondervindingen te zullen erlangen.

kring valt in met de wisseling der *eerste* of *binnenste lammer-tanden* (*dentes intimi*). Bij den toenemenden groei des horens wordt deze kring meer en meer van den kop verwijderd. Bij het intreden van het Schaap in het derde jaar, wanneer de *binnenste middel-tanden* (*dentes medii interni*) voor blijvende tanden worden verwisseld, ontstaat, op gelijke wijze, een tweede ouderdoms-kring aan het grondstuk van den horen. Met het begin van het vierde jaar, neemt men de vorming van een derden kring, kort aan het voorhoofd, waar, als wanneer tevens de *buitenste middel-tanden* (*dentes medii externi*) uitvallen, en, in het vijfde jaar, ontstaat een vierde kring, invallende met de wisseling der laatste lammer-tanden- of hoektanden (*dentes angulares*). Deze kringen kunnen dus op zich zelve, en vooral door vergelijking met de tandwisseling, tot een onfeilbaar kenmerk dienen, ter bepaling van den ouderdom der gehorende Schapen, althans tot zekere jaren toe, en voor zoo ver dezelve volkomen zijn gebleven.

Aan zoodanige Rammen, die niet meer tot de voorteling zullen dienen, maar, gesneden zijnde, als Hamels of Weren, onder de kudden blijven loopen, worden de horens, tot op eene handbreedte van den kop afgezaagd, ten einde het gevaar, uit het stooten, voor andere Schapen voortvloeiende, te voorkomen.

Worden de Rammen zeer vroeg, namelijk weinige dagen na de geboorte, gesneden, dan ontwikkelen zich bij de Hamels geene horens. Geschiedt zulks eenigen tijd later, zoo verkrijgen deze wel horens, maar dezelve blijven klein en onvolkomen (*).

(*) Vergelijk GERMERSHAUSEN en POHL, a. p. S. 50.

In dit opzigt heeft dus de ontmanning bij het Schaap eene uitwerking op den hoorn-groei, welke overeenkomt met hetgeen men bij het Hert ziet plaats hebben. He Rund inte-

De Ooijen, zoowel der *Witten*, als *Vosse-koppen*, en *Zwarten* verkrijgen, even als de Rammen, in het eerste halfjaar na de geboorte, veelal horens, welke nogtans kleiner zijn dan die der laatste, en niet gelijk deze omgekruld of spiraalswijze gebogen, maar meer achterwaarts gerigt staan, nagenoeg gelijk die der Geiten. Zij zijn gerimpeld, gelijk bij de Rammen. De horens der Ooi-Schape verkrijgen doorgaans eene lengte van niet meer dan twee Nederlandsche palmen.

Intusschen verkrijgen niet alle Drentsche moeder-Schape horens, maar zulks bepaalt zich slechts tot een zeker getal onder de kudden. Men kan rekenen, dat ongeveer iets meer dan een derde gedeelte der Ooijen van horens voorzien is. De streken maken hieromtrent ook nog verschil. Sommige willen, dat de meerdere of mindere vruchtbaarheid der gronden hierop een aanmerkelijken invloed hebbe, zoodat het bestaan van horens bij de moeder-Schape minder algemeen zou zijn, en afnemen, naar mate van de meer voordeelige gesteldheid van den grond, waarop de Schape gevoed worden. Andere Schaaps-fokkers integendeel verzekeren, dat deze omstandigheid hierop geene uitwerking heeft, bewerende, dat gehorende moeder-Schape, ook onder eene betere verzorging, lammeren blijven werpen, die horens verkrijgen, en dat mede de Rammen, van gehorende moeder-Schape gevallen, en met ongehorende Ooijen parende, gehorende lammeren voortbrengen. Worden evenwel gehorende Ooijen door Rammen van een ongehorend ras besprongen, zoo zal de horens-vorming

gendeel, zoo wel het vrouwelijke als mannelijke, verkrijgt zwaardere en uitgebreidere horens, ten gevolge der castratie. In beide gevallen wordt de levensbetrekking, welke er tusschen de geslachts-werktuigen en de horens bestaat, ten duidelijksste aangewezen.

vroeger of later verdwijnen. (Zie bladz.) (*). Ervarene Herders verzekeren voorts, dat de horens, zowel bij de Rammen als Ooijen, sterker groeijen, naarmate dat de Schapen eene betere voeding en behandeling genieten. De mindere algemeenheid der horens bij de Ooijen in de meer vruchtbare streken, b. v. op het *Hoogeveen*, bij en om *Meppelt*, in de nabijheid van *Ommen*, en ook in andere, langs de grenzen van *Overijssel* gelegene, Gemeenten, zou dus, volgens deze, meer daaraan moeten worden toegeschreven, dat hier, uit de laatstgenoemde Provincie, vele zoogenaamde *Ommer-Schapen* worden ingevoerd, waardoor eene vermenging van gehorende en ongehorende Schapen ontstaat. Hiervoor schijnt mede te pleiten, dat, in de omstreken van *Ommen*, gehorende Ooi-Schapen gevonden worden, hetwelk aan den invoer van Drentsche Schapen zal moeten worden toegeschreven. De Schaaps-markten, welke in het laatstgenoemde

(*) Dat somwijlen horens bij de lammeren te voorschijn komen, ook dan, wanneer de Vader zoo wel als Moeder dezelve missen, is mij door de ondervinding gebleken. Voor eenige jaren, werd, aan de Vee-Artsenij-school, eene ongehorende Drentsche Ooi besprongen door een Ram van het groote langstaartige Veluw-Schaap. Het lam, zijnde een Ram, verkreeg horens, hoedanige aan het kleine Heide-Schaap eigen zijn. Dit bewijst dus, dat de aanleg tot de horen-vorming niet altijd bij de eerste nakomelingen wordt weggenomen. Kan ook de verminking, welke de horens bij de Drentsche Ooijen ondergaan, eene oorzaak zijn, dat dezelve, op den duur, bij vele niet meer worden voortgebracht? Men ziet toch dat eene toevallige vernietiging van deelen meermalen een erfelijk gemis te weeg brengt. Ik wensch de, reeds vermelde, proeven bij het Rund mede te doen dienen tot het verkrijgen van uitkomsten, in hoe ver het mogelijk zij, om het gemis van horens, als eene standvastige eigenschap, in het ras over te brengen,

Stadje gehouden, en vrij sterk, door de Drenthenaren, tot aankoop en verkoop van Schapen, bezocht worden, geven tot de bedoelde kruising gereede aanleiding.

De horens der Ooijen dragen, bij de boeren, algemeen den naam van *stikken*. Dezelve worden, wanneer zij eene lengte van ongeveer eene Ned. palm hebben verkregen, afgedraaid of afgewrongen. Men bezigt hiertoe, in geen geval, eenig scherp werktuig, hetzij mes of beitel. Men neemt het Schaap tusschen de beenen, en wringt of draait den horen-koker los, en neemt denzelven geheel weg. Er volgt eene ligte bloeding, die spoedig bedaart, terwijl het dier er verder geen ongemak van ondervindt. De horen-wortel wordt, na eenigen tijd, met eene harde hoornachtige stoffe overdekt, en, tegen het volgende jaar ziet men, dat de horen-koker zich wederom vrij geregeld vormt, en krings-wijze om den wortel aanzet: doch de horens zelve verkrijgen dan nimmer die lengte, welke zij erlangen, wanneer men dezelve ongehinderd laat voortgroeijen. Ook blijft het altijd aan de meer stompe of knobbelachtige punt kennelijk, dat de horen is afgewrongen geworden.

De reden, waarom men de horens, op de gezegde wijze, in derzelve groei tracht te beletten, bestaat in het gevaar, hetwelk de puntige horens aan zich verbinden, bij het stooten, hetwelk bijzonder het eene moeder-Schaap het lam des anderen doet. Het minder oogelijke dezer verminkte gehorende Schapen stelt, op de Drentsche Vee-markten, hunne waarde eenigzins beneden die der ongehorende; hoewel, voor het overige, opzigtelijk de deugzaamheid, geen verschil tusschen dezelve wordt gemaakt.

De Ooijen van het Drentsche Heide-Schaap werpen algemeen jaarlijks slechts een lam. De tweeling-geboorten behooren tot de uitzonderingen, en hebben hoogst zeldzaam plaats. De Ooijen worden al-

gemeen tot het zesde, zevende, en achtste jaar aangehouden. Meermalen evenwel worden dezelve, wanneer zij, in het najaar, geschikt zijn voor de slagbank, ook vroeger afgezet. De Rammen worden algemeen tot hun vierde jaar ter voorteling behouden; de hamels laat men tot het derde, vierde, somwijlen tot het vijfde, jaar onder de kudden loopen, naar dat zij geschikter zijn, om geslagt te worden, of de boer gelegenheid vindt dezelve, op de najaars-markten, naar zijn genoegen, te verkoopen.

De oude afgezette Schapen, zoowel de Rammen en Hamels als Ooijen, worden voor de slagting bestemd, en alle in de Provincie verbruikt, behalve een zeker getal, hetwelk, door slagers uit naburige Provincien, wordt opgekocht, en tot hetzelfde oogmerk uitgevoerd.

De meerdere yetheid, welke het Drentsche Schaap geschikt maakt, om, in het najaar, te worden geslagt, wordt het best bevorderd door het weiden op de afgemaaide korn-akkers, welke op nieuw groen zijn geworden. Voor het overige, worden tot de mesting geene opzettelijke voedsels aangewend, dan alleen, wanneer deze of gene boer, voor zijne huishouding, een Schaap verkiest te dooden. Alsdan bezigt men hiertoe gekookte aardappelen, die men steeds voor de Varkens moet gereed maken.

De zwaarte van een slag-Schaap verschilt natuurlijk eenigermate naar de soorten, den ouderdom, en bijkomende omstandigheden. Die, welke tot de kleinste soort behooren, en niets buiten het gewone voeder erlangen, wegen zelden meer dan 30 of 40 halve Ned. ponden. Grootere verkrijgen een gewigt van 45 tot 50, en, opzettelijk met aardappelen gemeste, in den regel, eene zwaarte van niet meer dan 55 tot 60 zoodanige halve ponden.

Het Drentsche Schaap wordt, in deszelfs beschrevene soorten of verscheidenheden, in al die streken aan-

getroffen; waar het hoofdvoedsel voor hetzelfde, namelijk de heide, bestaat, en het is dus genoegzaam door de geheele Provincie algemeen verspreid. Langs een zeker gedeelte van *Groningen*, als te *Roden*, *Roderwolde*, *Peize*, nabij de *Leek*, enz., wordt dit Schaaap niet, of in minderen getale gevonden, wegens gemis der heide; ook niet in sommige lage veenstreken, langs een bepaald gedeelte der Overijsselsche grenzen. Daar, waar men eene betere gesteldheid der gronden aantreft, zoo als naar de kanten van Friesland en Groningen, worden ook Schapen gehouden, tot de soorten dezer gewesten behoorende. Deze worden dan hier ook niet in kudden, gelijk de Drentsche Schapen, maar afzonderlijk, of ook onder ander Vee, in groenland geweid. Het getal van dezelve regelt zich naar de behoeften der landlieden, en gaat zelden 12 of 13 stuks te boven. Zij dienen hoofzakelijk, om er melk van te trekken, voor dagelijksch gebruik, meestal bij gemis van koe-melk.

In eenige plaatsen, aan het *Munstersche* en *Bentheimsche* gelegen, bij v. achter en ter zijde van *Koelvorden*, te *Rozewinkel*, en *Schoonebeek*, bestaat nog eene eigene soort van Schapen, bekend onder den naam van *Munnikken*. Deze worden, even als de Friesche en Groningsche Schapen, op afzonderlijke groenlanden, of, op de, aldaar gelegene, hooge veengronden geweid.

De Rammen dezer Schapen bezitten evenmin horens als de Ooijen. Men treft bij hen evenwel dezelfde kleuren aan als bij het gewone kleine Heide-Schaaap, en wel zijn de zoogenaamde *Smodde-koppen* onder dezelve zeer algemeen. Men wil, dat zij afstammen van de grootste soort der Drentsche, ongehorende, Ooi-Schapen, en van Munstersche Rammen, die hier zijn ingevoerd. Het is opmerkelijk, dat de horen-groei bij deze Schapen geheel schijnt verloren te zijn gegaan, hetwelk

of aan de levenswijze en betere voeding; waarover straks gesproken is, zal moeten worden toegeschreven, of, hetgeen waarschijnlijker is, aan de kruising met de laatstgemelde Rammen, die ook onghorend zijn, en in Munsterland *Munnikken* genoemd worden. (*). Deze Schapen zijn, over het geheel, aanmerkelijk hooger dan het gewone middelmatige Drentsche Schaap, en leveren, bij iedere schering, $1\frac{1}{4}$ Ned. pond wol meer op dan het laatste.

Met uitzondering dezer streken, wordt het Drentsche Schaap, van dorp tot dorp, en van gehucht tot gehucht, op dezelfde wijze onderhouden. Het wordt des daags, in kudden, onder geleide van eenen Herder, op de heide-velden rondgedreven en gehoed. De grootheid der kudden verschilt aanmerkelijk, naar de uitgebreidheid der dorpen, en het getal der inwoners, aan welke de kudden toebehooren, daar deze bestaan uit de Schapen, welke ieder, in grooter of geringer getal, bezit, en aan de kudde toevoegt.

Naarmate men meer het oostelijk gedeelte der Provincie nadert, zijn de Schaaps-kudden uitgebreider. In de omstreken van het *Eldersveld*, treft men de talrijkste aan, bevattende van 1000 tot 1400 Schapen. Voor de jaren 1828 en 1829, waren de Schaaps-kudden in Drenthe aanzienlijker dan thans. Men rekent, dat dezelve toen $\frac{1}{3}$ grooter waren. Ter oorzaak van het, algemeen heerschende, ongens, en de, ook in deze

(*) Nog anderen willen, dat deze Schapen zouden afstammen van het *Stichtsche* of oude *Veluw-Schaap*, hetwelk hier, in de vroege Bisschoppelijke tijden, zou zijn ingevoerd, waarvan evenwel de bescheiden zijn verloren gegaan. De overeenkomst, welke er opzigtelijk de kleurs-verscheidenheid der *Munnikken*, met die van het kleine Heide-Schaap bestaat, wijst, onzes oordeels, genoegzaam aan, dat zij gedeeltelijk tot het Drentsche ras behooren.

Jaren en nog later, plaats gehad hebbende, pokziekte, zijn meer dan $\frac{2}{3}$ gedeelten der Schapen verloren gegaan. In de volgende jaren 1832 en 1833 is de Schaapsfokkerij evenwel met een meer gewenschten uitslag gedreven, zoodat het geleden verlies, bij een gelukkigen voortgang, weldra hersteld zal worden.

Wat het verschil der Drentsche Schapen, ten opzigt der ligchaams-grootte, betreft, hieromtrent hebben onderscheidene metingen, in verschillende gedeelten der Provincie, door den Heer Vee-arts P. MOUWEN, te Assen, gedaan, uitgewezen, dat onder dezelve, even als bij andere dieren, zoowel groote als kleine, en middelmatige gestalten bestaan. Het verschil in lengte, hoogte, en dikte is evenwel niet zeer aanmerkelijk. Eene meting, aan 25 onderscheidene Schapen in het werk gesteld, heeft geleerd, dat het verschil der geheele lengte tusschen de grootste, middelmatige, en kleinste Schapen, van 6 tot 9 Ned. duimen bedraagt, en van 4 tot 9 duimen, wat de hoogte betreft, namelijk van den grond tot op de schoft.

De Rammen behooren algemeen tot de groote gestalten. Somwijlen evenwel vallen de Rammen iets kleiner dan de Ooijen, gelijk door den Ram, afgebeeld op Pl. IX, wordt aangewezen. De Ooijen der *Vossekoppen* hebben meest de maat der groote Schapen; doch vele moeten ook tot de kleine en middelmatige gerekend worden. De *witten* en *zwarten* zijn doorgaans van de middelmatige grootte; doch onder dezelve worden tevens de meeste kleinen aangetroffen.

Er bestaat geen noemenswaardig verschil in de levenswijze en verzorging der Drentsche Schapen. Zij worden, gelijk gezegd is, hoofdzakelijk op de heide gevoed, voorts op de stoppels der rogge-landen, en nuttigen het gras, dat zij langs de wegen en driften vinden. Des nachts blijven dezelve onder dak in hok-

ken, kooijen of stallen, keerende de Schapen 's'avonds naar de woningen hunner eigenaren terug.

De verzorging van het Drentsche Schaap in den winter verschilt slechts eenigermate van die, welke het in den zomer geniet, en alleen dan, wanneer het, door de guurheid des weders, en de bedekking der velden met sneeuw, buiten staat wordt gesteld, om buiten te kunnen verkeeren, en het voedsel van onder de sneeuw op te zoeken. In den winter volstrekt niet uit kunnende gaan, houden de Schapen hun verblijf in stallen, zijnde gewone, van rieten daken en houten zijwanden voorzien, ruime, boeren schuren, en zij ontvangen dan afgemaaide heide, hooi, rogge-, erwten-, of boekweit-stroo, naar genoegen. Ook, wanneer zij uitgaan, dient men hun, boven het veld-voeder, des morgens en 's'avonds, zoodanig droog stal-voeder toe.

Als bijvoeder geeft men de Schapen algemeen raapkoek, doch geenszins aan de Rammen en Hamels, maar alleen aan de Ooijen. De schralere of ruimere toediening regelt zich naar de meerdere of mindere onbekrompenheid der boeren. Volgens de gemiddelde berekening, stelt men, dat, onder 10 of 12 Schapen, dagelijks eene raapkoek wordt verdeeld. Van andere soorten van bijvoeder wordt weinig of in het geheel geen gebruik gemaakt.

Deze wijze van winter-verzorging wordt mede, genoegzaam over de geheele Provincie, opgevolgd. Nog dient te worden opgemerkt, dat, indien de gesteldheid van het weder het slechts eenigzins toelaat, en het maar niet al te sterk gesneeuwd heeft of regent, zoo als des voor- en najaars plaats kan hebben, de Schapen bestendig worden uitgedreven. De Herder trekt met de kudde, een of twee uren na zonne-opgang, veldwaarts, en keert niet voor den ondergang der zon met dezelve terug.

Slechts eenmaal 's jaars, en wel in het midden van

Junij, of iets vroeger, doch meestal nog later in deze maand, naarmate van de gesteldheid des weders, wordt het Drentsche Schaaap geschoren, wordende de wolte vooraf op het ligchaam gewasschen en gezuiverd (*). Vroeger had de schering ook somwijlen twee malen 'sjaars plaats (†). Misschien geschiedt zulks ook nog hier en daar. Door elkander, brengt ieder Schaaap van 1 tot 1 $\frac{1}{4}$ Ned. pond wol op, waartoe dan ook de haren behooren. De beste en fijnste wol vindt men hier, gelijk bij de Schapen in het algemeen, langs den hals, de schouders, en den rug; die, welke langs en onder den buik zit, is minder deugdzaam, en wordt onder den naam van *plokken* begrepen. Deze bestaan uit eene verzameling van minder goede wol en kortere haren. Aan de billen en boven om de beenen bevinden zich alleen haren, die eene lengte van 10 tot 16 Ned. en meerdere duimen bezitten. De wol der Drentsche Schapen, kan, naar de kleur worden onderscheiden in *witte* en *zwarte*, welke voorts tot verschillende verwerkingen worden gebezigd.

De zuivere witte wol van de witte Schapen, is, om hare meerdere deugdzaamheid, bij de Drentsche en an-

(*) Het water in het Es-meertje, onder de Gemeente *Norg* gelegen, wordt bijzonder voor de Schaaps-wassching geschikt gehouden. Men betaalt een of twee stuivers meer voor ieder Schaaap, dat in hetzelfde gewasschen wordt, dan in andere waters. Dit meertje behoort tot de kolonie *Frederiks-Oord*.

In 1830, werd, door de *Maatschappij van Weldadigheid*, eene zeer aanzienlijke kudde Schapen, uit de nabijheid van *Meppen*, in het Koninkrijk *Hanover*, aangekocht, tegen den prijs van f 3, 50. Deze soort valt kleiner dan de Drentsche, doch tiert hier goed voort. (Zie *Uittreksels en Berigten der NEDERLANDSCHE HUISHOUDELIJKE MAATSCHAPPIJ*, 1830, bladz. 105.)

(†) *Tegenwoordige Staat van Drenthe*, Amst. 1795, bladz. 164. *J. Kops, Magazijn D. V.* bladz. 133.

dere wol - koopers , zeer gewild , en wordt meest naar elders , namelijk naar *Leyden* en *Kampen* vervoerd , alwaar dezelve hoofdzakelijk tot het weven van witte wollen dekens en grove baaijen stoffen wordt gebezigd . In Drenthe worden van deze wol ook borstrokken en onderkousen vervaardigd . Vroeger schijnt dezelve mede wel naar Frankryk en elders te zijn verzonden (*).

De wol der *Smodde* - en *Vosse* - koppen is niet zoo helder wit van kleur , maar meer grijsachtig en smotsig , en wordt ook , even als de zuivere witte , uitgevoerd ; maar van dezelve worden , dewijl zij dient geverwd te worden , en daartoe zeer geschikt is , veelal gekleurde , inzonderheid blaauwe en grijze , baaijen gemaakt .

In Drenthe worden deze laatste wollen mede gesponnen , en veelvuldig gebezigd tot kousen , die blaauw , grijs , of zwart geverwd , en , als van eene goede en sterke hoedanigheid zijnde , algemeen gedragen worden .

Behalve tot kousen , slaapmutsen , handschoenen , en andere gebreide stukken , wordt het garen , van deze wol gesponnen , gebezigd tot het weven van vijschacht , eene kale stoffe , die donker blaauw of zwart geverwd , voor vrouwen - boven - kleedren , als jakken en rokken , dient , en de algemeene kleeding der Drentsche Boerinnen uitmaakt .

De min deugdzame witte wol , namelijk de plokken en haren , wordt gebezigd ter vervaardiging eener grovere stoffaadje , welke algemeen bekend is onder den naam van *voerlaken* , dat zwart , bruin , of grijs geverwd , zoowel tot vrouwen - als inzonderheid tot mannen - kleedren , wordt gebezigd . Dit voerlaken , een onaanzienlijk kleed opleverende , wordt meest door de geringere volks - klasse gedragen .

(*) Tegenwoordige Staat van Drenthe , bladz. 33.

De zwarte wol is, wegens hare veelal mindere fijnheid, zuiverheid, en kleur, van eene geringere waarde, en niet zoo gewild als de witte. Daar de hoeveelheid der zwarte wol veel geringer is dan der witte, wordt dezelve weinig uitgevoerd, maar, voor ver het grootste gedeelte, tot eigen gebruik, in de Provincie verwerkt. De beste zwarte wol evenwel dient algemeen tot het vervaardigen van kousen, welke, om derzelve sterkte, en, als niet behoevende te worden geverwd, zeer gewild, en door de Boeren in de klompen worden gedragen.

Niet altijd echter schift of sorteert men de wol, daar niet zelden alles, zoo als het van het Schaap komt, gesponnen wordt.

Voorts is het winter-kleed, en zelfs bij sommige Boeren, ook het zomer-kleed, geheel uit deze wol vervaardigd. — De stoffe, welke hiertoe dient, is bekend onder den naam van *pij*, waarvan nog twee soorten bestaan, namelijk het zoogenaamde *wand* (*), en het *pij-laken*. De eerste wordt gemaakt van de niet gesorteerde wolle. Van dezelve laten de Drentsche landbouwers buizen, broecken, en jassen, onder den vorm van gewone pijakkers, vervaardigen, welke zoowel onder het verrigten van den arbeid, als op op zon- en feestdagen, door hen gedragen worden. Men geeft aan het *wand* eene donker bruine of grijze kleur. Het *pij-laken* of de eigenlijke *pij* is eene stoffe, die van eene eenigzins betere hoedanigheid is dan het *wand*. Deze lakenachtige stoffe wordt van de goede witte Drentsche, en ook van de grovere Friesche, en Groningsche,

(*) Of *Want*; een oud, hier bewaard gebleven, nederduitsch woord, beteekenende *laken*; KILIAN, *Dictionarium Etymologicum*. T. I p. 785. — Grove wollen handschoenen zonder vingeren worden, in Groningen, Drenthe, en elders, nog *wanten* genoemd.

wol gemaakt, en dient, donker, of ligt grijsachtig, blaauw, of zwart, geverwd zijnde, tot dezelfde kleedings-stukken. Vroeger werd deze stoffe zeer algemeen, door de min gegoede burgers, en bijzonder op het platte land, gedragen, doch, bij den gematigden prijs der lakens, is dezelve later meer in onbruik geraakt, zoodat de pij nu slechts voor de kleedij van min gegoede lieden, en het meest nog van Schippers-gezellen, dient. Het wand en de pij worden, in de meeste dorpen, op gewone getouwen, geweven.

De voornaamste molens, waarin deze stoffen de voling ondergaan, bevinden zich te *Norg*, te *Rolde*, *Emmen*, *Oosterhesselen*, *Zweelo*, en *Beilen*, welke tevens tot koorn-molens dienen, wordende door den wind gedreven. In *Meppel* bestaat een vol-molen, welke door een Paard in beweging wordt gebragt.

Met opzigt tot de ziekten, waardoor de Schapen in Drenthe worden aangedaan, bestaat er, met betrekking tot de beschrevene verscheidenheden, geen zeer groot verschil. Alleen zal men mogen aanmerken, dat de witten en zwarten, zwakker van gestel, en meer onderhevig zijn aan kwijning en slepende ziekten, zoo als ten aanzien van het ongaus meermalen, vooral ook in de laatste jaren, ondervonden is. De zwarten worden voorts, zoo als men wil, menigvuldiger door schurft en andere uitslag-ziekten aangedaan, dan de overige.

Behalve door de twee genoemde kwalen, sterven niet zelden Schapen aan *verstopping*, *opgeblazenheid*, *hoest*, en het *bilvuur*. De laatste ziekte, bij de boeren algemeen bekend onder den naam van het *koude vuur*, komt den Schapen zeer dikwijls over, en wel het meest des najaars, wanneer zij, op de afgemaaide koornakkers geloopt hebbende, wegens onstuimigheid des weiders, niet uit kunnen gaan, en dan schraal op de stallen gevoederd worden. Het schijnt ook, dat deze hevige

kwaal, welke spoedig doodelijk wordt, zich vooral nog tot sommige streken en stallen bepaalt, daar eenige boeren bijna ieder jaar, Schapen door het koude vuur verliezen, terwijl andere daarvan verschoond blijven. Niet zelden heerschen ook de *pokken* onder de Schapen (*). Het zoogenaamde *rugge-bloed*, en het *bloed-pissen*, alsmede de *draai-ziekte* komen ook meermaalen voor, hoewel dezelve hier niet tot de zeer gewone ziekten der Schapen behooren (†).

Wij zullen hier een overzicht laten volgen der prijzen van de verschillende inlandsche wollen, voor zoo ver dezelve in de *Jaarlijksche berigten omtrent den Staat der voortbrengselen van den Landbouw* gevonden worden. Deze opgaven zijn echter niet alleen zeer onvolledig, maar kunnen ook niet altijd tot een zekeren maatstaf dienen, ter beoordeeling van de volstrekte meerdere waarde der eene wol boven de andere. Somwijlen strijden de opgaven, zoodat de wol uit dezelfde gewesten als hoog en laag in prijs wordt

(*) J. kors, Magazijn D. V. bladz. 131. E. JANSEN, in het Vee-artsenijkundig Magazijn. D. II. St. 2. bladz. 381.

(†) Ten aanzien der middelen tot de verbetering der wol, oordeelde de Commissie van Landbouw in Drenthe (Zie bladz. IX.), dat men het, in deze Provincie bestaande, ras, door zich zelf, dat is, door eene meer geschikte verzorging en oppassing, en, des noods, door kruising met de Overijsselsche en Geldersche Schapen, behoort te verbeteren. Aan vreemde rassen kan in het geheel niet worden gedacht, ais behbende de ondervinding zulks bevestigd. — Ook hier verlangt men premien,

vermeld. Zulks levert een bewijs op, dat dit belang-
rijk voortbrengsel bij ons niet als een voorwerp van
vasten handel mag worden beschouwd. Meermalen toch
staan de betere wollen lager of niet hooger dan de
mindere soorten uitgetrokken. Plaatselijke en tijdelijke
omstandigheden hebben natuurlijk op de prijzen der wol-
den grootsten invloed, doch, indien dezelve, even als
vele andere voortbrengselen, ter algemeene markt wer-
den gebragt, zoo zou daardoor niet alleen de regel-
matige afzetting, maar ook de meer evenredige waar-
dering der wollen, naar derzelver verschil in aard en
deugdzaamheid, bevorderd worden. Intusschen kan de-
ze vergelijking van prijzen, over eene reeks van jaren,
eenigermate de waardij onzer wollen, in het algemeen,
en in verhouding tot elkander, doen kennen.

TAFEL, bevattende de prijzen der Wol, in de onderscheidene Departementen van het Koningrijk Holland, in de jaren 1807, 1808, 1809, en de Maanden April, Augustus, en November; (ontleend uit het *Magazijn van Vaderlandschen Landbouw*, door J. Kops. D. V.).

PROVINCIE.	In 1807.	In 1808.	In 1809.	In 1810.
GRONINGEN.	April: laag in prijs; 8 stuivers het pond. Augustus: als boven.	April: 9 à 11 st. het pond. Aug. 11 à 12 st. het pond.	April: 12 à 15 st. het pond. Augustus: 8 à 12 st. het pond.	April: 12 st. het pond ruwe volle. Augustus: 14 à 15 st. idem.
FRIESLAND.	Aug., 10 à 11 st. het pond.	April: f 5, » à f 7, » de vacht. Aug. 12 à 14 st. het pond.	April: 15 à 16 st. het pond beste.	»
OVERIJSEL.	Aug. De waag van 12 pond f 4, » à f 5, » Nov. De waag van 12 pond f 5, » à f 5½ »	Aug. f 5½ » à f 6, » de waag. Nov. 10 à 11 st. het pond.	Aug. De waag van 12 pond f 8, » à f 9, » Nov. De waag van 12 pond f 6, » — »	f 2, » f 4, » à f 5, » de 2 ponden.
UTRECHT.			April: f 2, 10 » à f 5, — 5 — » Aug. f 3 — » — » de vacht.	
GELDERLAND.	Aug. De waag van 12 pond f 4-10 à f 6, » Nov. 10 à 13 st. het pond.	April: 13 à 15 st. het pond. Aug. Ordin. W. 10 à 16 st. het pond. Slechte: 7 à 9 het pond. Texelsche: 14 st. het pond. Spaansche: 25 à 30 st. het pond. Alles gewasschen. Nov. 7 à 14 st. het pond.	April: 15 st. het pond. Zutphen en de Lymers. Aug. Wol van Texelsche Schapen, gewasschen: 15 st. het pond. Gewone Inlandsche: 8 tot 12 st. het pond.	Aug. 15 st. het pond beste wol van Inlandsch ras, in het kwartier van Zutphen.
HOLLAND, Noordelijk gedeelte.	April: Arrond. N°. 9: 9 à 9½ st. het pond. » » N°. 8: 7 st. het pond. » » N°. 3 en 4: 4 à 5 st. het pond. » » N. 3 Spaansche: 26 à 28 st. het pond. Aug. Texelsche, gewasschen: 15 st. het pond. Meeren: 9 st. het pond. Ongewass. Duinwol: 6 st. Spaansche: 24 à 28 st. Nov. Texelsche gewass. op het Schaap: 14 à 15 st. Verdere ongewass.: 7 à 8 st. het pond.	April: 15 à 16 st. het pond, gewasschen op Texel: 5 à 7 st. het pond, Noord-Holland. Aug. Basterd wol: 16 à 17 st. het pond. Inlandsche: 10 à 12 st. het pond, vuil.	Aug. Middelbare prijs: 9 st. het pond.	Aug. f 5 » — » de Steen. Texelsche 11 st. het pond, ongewasschen. 15 à 12 st. het pond. Beemster dito.
HOLLAND, Zuidelijk gedeelte.	Aug. 7 st. à f 1 — » — »	Aug. Beste Texelsche, eerste snede: 15 à 16 st. het pond, Oude Lamwol: 11 à 12 st. Nov. 1ste snede: 12 st. het pond. 2de, 3de, en latere snede: 9 à 10 st. het pond.	April: 15 st. het pond, beste. Aug. 9 st. het pond, in Rijnland.	Aug. 9 st. Herderswol, 10 à 11 st. van oude Schapen; 12 à 14 st. eerste snede, Texelsche.
ZEELAND.	Aug. de Steen, 36 stuiv.	»	»	»
DRENTHE.	April: 6 à 8 st. het pond, Noordenveldsche.	Aug. 9 st. het pond, beste.	Aug. f 25 — » à f 35 — » de 100 ponden. de beste f 35 — » de 100 ponden.	Aug. van 5-8 st. het pond, bij de waag.
BRABAND.	April: 11 à 17 st. het pond. Aug. 10 à 17 st. het pond. Nov. 11 à 18 st. het pond.	April: 11 à 12 st. het pond, te Kuik; 18 à 20 st. het pond, in de Meijerij. Aug. Lamvoedende wol: 18 à 19 st. het pond. Hamel-wol: 20 à 22 st. het pond. Schurftige: 12 à 13 st. het pond. Nov. Van gezonde Schapen: 21 à 22 st. het pond.	April: 18-22 st. het pond.	

De jaarlijksche Staten van den Landbouw, over 1811 en 1812, gedurende het Fransche Bestuur, niet zijnde opgemaakt, kunnen in deze vervolg-tafel alleen de prijzen worden opgegeven der wollen, voor zoo ver deze in de Staten van 1813 tot nu toe zijn voortgezet geworden. Van het jaar 1818 af zijn de wollen naar het Nederlandsche gewigt en geld opgegeven.

PROVINCIE.	1813.	1814.	1815.	1816.	1817.	1818.	1819.	1820.	1821.	1822.	1823.
GRONINGEN.	16 tot 18 stuivers het pond; ongewasschen.	Geene bepaalde prijzen van eenige inlandsche wol opgegeven.	15 tot 18 stuivers.				50 centen het oude of halve Ned. pond.		150 centen het Ned. pond.	125 tot 150 centen het Ned. pond.	60 centen het Ned. pond.
FRIESLAND.			15 tot 18 stuivers.	18 tot 20 stuivers, het pond.		f 1, » het pond.	50 centen het oude of halve Ned. pond.	Zeer geringe prijs.	150 tot 180 centen het Ned. pond, in voorbaat opgekocht tot 140 en 190 centen.	180 tot 190 centen; 's najaars 150 tot 125 centen het Ned. pond.	Klagten wegens lagen prijs, door den sterk bezwaarden invoer in Frankrijk, en den toenemenden aanvoer van Deensche wol.
UTRECHT.		De Spaansche wol was bijna onverkoopbaar, daar de Fabrikeurs weigeren dezelve anders dan tegen spotprijzen te koopn.			Niet goedkoop verkocht, maar zonder aftrek gebleven.		75 tot 80 centen het oude of halve Ned. pond, gewasschen.	$\frac{1}{3}$ minder dan in het vorige jaar.	50 centen het halve Ned. pond.		90 centen het Ned. pond, dalende tot 70 centen.
OVERIJSEL.											
GELDERLAND.		Gelijke klagten als boven omtrent de wol der Spaansche Schapen, en het verval van derzelve teelt.							Hoedanigheid en prijs gering.		
NOORD-HOLLAND.	Texelsche, de steen van 6 w f 5, » tot f 5—10 stuivers, zijnde 17 $\frac{1}{2}$ stuiv. door elkander.	Wordt geklaagd, dat groote onzuiverheid der gewigt veroorzaakt, waardoor de prijzen laag zijn, die niet aan de fijnheid beantwoorden.	12 tot 14 stuivers.			60 tot 80 centen, de gewone; de Spaansche wol f 1, 50 centen.		Spoedig verkocht.	80 tot 100 centen het Ned. pond.	Texelsche, op het Schaap gewasschen, 180 centen; de Wieringer, ongewasschen, 90 centen het Ned. pond.	
ZUID-HOLLAND.				Men klaagt, dat de teelt der Spaansche wol terug gaat, wordende het verschil van prijs met dien der inlandsche wol hoe langer hoe minder.			60 tot 70 centen het Ned. pond, op het Schaap gewasschen.	Niet hoog in prijs.		120, tot 160 en 170 centen, het Ned. pond.	
ZEELAND.				De steen van 6 pond tot 50 stuivers.							
DRENTHE.									50 centen het Ned. pond.		
NOORD-BRABAND.			16 tot 19 $\frac{1}{2}$ stuivers het pond; van Spaansche Schapen tot 25 stuivers het pond.	f 1, 5 st. het pond.		80 tot 100 centen.	95 centen het halve Ned. pond, op het Schaap gewasschen.	Lage prijzen, wegens invoer van Deensche en andere gemeene wol.	80 tot 120 centen het Ned. pond.	110 tot 125 centen het Ned. pond.	Kempensche Hamel-wol f 1, 10 tot f 1, 15 centen, het Ned. pond, gewasschen.

Vervolg-tafel der Wol-prijzen van 1824 tot en met 1832.

PROVINCIE.	1824.	1825.	1826.	1827.	1828.	1829.	1830.	1831.	1832.
GRONINGEN.									In het najaar hooger dan in Friesland; de slagtvellen waren vooral zeer duur.
FRIESLAND.	De beste <i>f</i> 1, 20 centen, het Ned. pond. Gemeene <i>f</i> 90 centen.	De beste <i>f</i> 1, 60; de gemeene tot <i>f</i> 1, 30, het Ned. pond.			<i>f</i> 1, 00, het Ned. pond.	<i>f</i> 1, 00, het Ned. pond.	<i>f</i> 1, 00, het Ned. pond.		80 centen, het Ned. pond.
UTRECHT.	90 centen, het Ned. pond.	80 tot <i>f</i> 1 20 centen het Ned. pond, op het Schaap gewasschen.	70, 75, tot 80 centen, het Ned. pond, op het Schaap gewasschen.	60 tot 80 centen, het Ned. pond.	75 centen, het Ned. pond.	Beter dan te voren.			<i>f</i> 1, 10 tot <i>f</i> 1, 25 centen, het Ned. pond.
OVERIJSEL.									
GELDERLAND.						Laag in prijs.	90 tot <i>f</i> 1, 30 en <i>f</i> 1, 40 centen, het Ned. pond.		De prijzen waren in het begin zeer willig, vervolgens zeer dalende.
NOORD-HOLLAND.	60 tot 70 centen, het Ned. pond.	50 tot 65 centen, het Ned. pond.	50 tot 70 centen, het Ned. pond.	De 100 Ned. ponden <i>f</i> 24, „ <i>f</i> 40, „	40 tot 90 centen, het Ned. pond.	30 tot 80 centen, het Ned. pond. De Spaansche 80 tot 90 centen.	70 tot 80 centen, het Ned. pond.	90 tot 120 centen, het Ned. pond.	Texelsche (schoone) <i>f</i> 1, 20 tot <i>f</i> 1, 40, het Ned. pond; op Wieringen grootendeels onverkocht.
ZUID-HOLLAND.				60 centen, het Ned. pond.		Zeer laag.			
ZEELAND.						Zeer laag.			
DRENTHE.	40 centen, het Ned. pond.			30 tot 45 centen, het Ned. pond.					De wol werd voor den gewonen prijs verkocht.
NOORD-BRABAND.	Kempensche Hamel-wol <i>f</i> 1, 05 centen; Kuiksche <i>f</i> 60 centen, het Ned. pond.	<i>f</i> 1, 20 tot <i>f</i> 1, 55, het Ned. pond.	Van Hamels <i>f</i> 1, 20; Van Ooi - Schapen <i>f</i> 1, 00, het Ned. pond.	Ligte Kempensche Hamel-wol <i>f</i> 1, 00; van Lam-Ooijen 80 tot 90 centen, het Ned. pond.	Beste Hamel-wol 95 tot 100 centen; van moeder-Schapen 80 tot 85 centen, het Ned. pond.	Dezelfde Hamel-wol <i>f</i> 1, 00 tot <i>f</i> 1, 05; Van Ooi - Schapen 90 tot 95 centen, het Ned. pond.		30 centen hooger dan in het vorige jaar.	Van Hamels <i>f</i> 1, 60 tot <i>f</i> 1, 80; van Ooijen <i>f</i> 1, 30 tot <i>f</i> 1, 50, het Ned. pond.

De wollen der inlandsche rassen bezitten eene onderscheidene lengte. Deze verschilt bij de verscheidenheden in de bijzondere gewesten en streken. Ook groeit de wol, in het eene jaar sterker dan in het andere, terwijl de gezondheid en voeding der Schapen, alsmede de weersgesteldheid, op de lengte der wol invloed hebben. Volgens de metingen, door ons verrigt, hadden de wollen in 1833, bij de schering, welke op den 10 Mei verrigt werd, de navolgende lengten:

Die van het <i>grootse langstaartige of Veluw - Schaap.</i>	22	Ned. duimen, genomen	van de dije;
	17	„ „	van de zijde.
„ van het <i>Kempensch Schaap.</i>	12½	„ „	van de dije;
	12	„ „	van de zijde.
„ van het <i>kleine kortstaartige of het Texelsche Schaap.</i>	23—25	„ „	van de dije;
	22—23	„ „	van de zijde.
„ van het <i>grootse kortstaartige of het Friesche Schaap.</i>	16—18	„ „	van de dije;
	13—17	„ „	van de zijde.
„ van het <i>kleine kortstaartige of Heide - Schaap.</i>	17—26	„ „	van de dije;
	19—23	„ „	van de zijde.

Deze wollen waren van de eerste en tweede schering. Het verdient te worden opgemerkt, dat de groei der

wol, met de jaren der Schapen meer of minder afneemt, waardoor dezelve, bij de volgende scheringen, doorgaans korter wordt bevonden.

De fijnheid der wollen, in 1834 gemeten, bleek te te zijn, naar de uitwijzing van den Dollonschen wolmeter (*), als volgt:

	30
De wol van het Veluw - Schaap.	10,000; 24
» » » een ander dito	10,000; 17
» » » het Kempensch Schaap	10,000; 19
» » » een ander dito	10,000; 20 $\frac{1}{2}$
» » » het Friesche Schaap	10,000; 21—26
» » » een ander dito	10,000; 20
» » » wegens de ongelijke dikte des wol - haars;	20
» » » het Texelsche Schaap	10,000; 19
» » » een ander dito	10,000; 20
» » » het Drentsche Schaap.	10,000; 25
» » » een ander dito	10,000.

(*) Het beginsel, waarop de werking van dezen Wolmeter berust, zal vervolgens worden aangewezen.

Deze wollen waren van Ooi-Schapeu, en van de tweede en derde schering, alle genomen aan dezelfde plaatsen des ligchaams, namelijk van het middelgedeelte des schoudera.

Wij zullen deze afdeeling besluiten met eene berekening van de geheele opbrengst der wol in ons land, en in overweging nemen, in hoe ver de inlandsche wol kan geacht worden te voldoen, naar derzelve hoeveelheid, aan de behoefte voor de vervaardiging der meest gewone kleedings- en andere stoffen, en als handelsartikel in aanmerking komt. Wij kunnen ons in dezen, wegens gemis eener volledige kennis, aangaande vele bijzondere zaken, hiertoe betrekkelijk, slechts tot algemeene opgaven bepalen; doch willen dezelve doen vergezeld gaan van eenige bijvoegselen, welke kunnen doen zien, hoe de Schaaps-teelt, te voren, in ons land, veeltijds aan bepalingen van een' staatshoudelijken aard is onderworpen geweest, welke al te dikwijls een belemmerenden invloed op dezelve hebben uitgeoefend.

In vroegere tijden, voornamelijk in de zeventiende eeuw (*), toen onze fabrieken in den hoogsten bloei waren, zoodat, in één jaar, om de 50,000 stukken

(*) E. LUZAC, a. p. D. I. bladzijde 222. Dat de lakenfabriek en laken-nering in vele steden onzes lands, met name te *Dordrecht*, en *Leijden*, reeds vroegtijdig hebben gebloeid, blijkt uit hetgeen dienaangaande hier vermeld wordt. Volgens een' brief van den jare 1200, werd door DIEBERIK den VII, en zijne Echtgenootte ALEID, aan die van het *wantsnijders-Gild* vergund, dat niemand lakenen verkoopen mogt, dan die van het Gild waren. Voorts bloeiden ook de laken-fabrieken te *Haarlem*, *Amsterdam*, en *Hoorn*, in de vijftiende eeuw. (Verg. Jonkhr. BERG, *Verhandeling over het Hanseverbond*, bladz. 119 VAN DE WALL, *Handvesten van Dordrecht*, D. II, bladz. 295). JUNIUS zegt, l. c. p. 209,

lakens, in Holland, voornamelijk te *Leyden* (*), werden vervaardigd en afgeleverd, werd meermalen, behalve het bezwaar en verbod van uitvoer, op de inlandsche wol gesteld, het invoeren van vreemde wollen, ten behoeve der fabrieken, krachtdadig aangemoedigd (†);

» *Lanificio concedimus Britanniae ob lanigeri pecoris multitudinem et bonitatem vellorum, pannorum tamen lanearum infinitatem quandam concinnat, apparet, et ad caeteras gentes procul exportat haec regio, quos ad centena millia numero accedere arbitror.*” Zie ook FISCHER, *Geschichte des Teutschen Handels*, a. p. S. 488.

(*) «T Droogscheerders zilveren Schild rinkinkte op alle wegen;

Waar elk zich wendde, kwam hem blijde welvaard tegen;

De raamen pronkten met sijn laken, en met Baaij,
’s Stads stempels smolten schier bij ’t stemplen van de Saai;”

LE FRANCO VAN BERKHEY, *Het Verheerlijkt Leyden*, bladz. 71, 72; 1774.

(†) Zoo werd in 1623—1630 (Zie *Resolutien van Holland*, van 7 Junij 1630; *Groot Placaat-Boek*, D, I bladz. 1172,) de uitvoer van ruwe en gekamde, hetzij scheer- of blootwol, als ook van Schaaps-vachten, naar *Artois*, *Hengouwen*, en andere, aan Spanje onderhoorige, landen, geheel verboden, op eene boete van honderd gouden ridders, zelfs ook naar neutrale landen, tot nader order; insgelijks van gekamde wol, tenzij men borg stelde, dat het garen, daarvan gemaakt, weder ingebracht, en, hier te lande, aan de manufacturen verwerkt zoude worden. Eenige jaren te voren was het in Holland verboden eenige Ooi- of moeder-Schape te slagten, van 25 Nov. tot 30 April, en, in *Zeeland*, het steeken of dooden van beet-Schape, zoo gelde als ongelde, en van Lamperen, tusschen *St. Maarten* en *Paschen*. De invoer van wol werd, bij eene Publicatie in 1750, aangemoedigd. Het dragen van binnen ’s lands gewerkte stoffen,

waaruit blijkt, dat het inlandsche voortbrengsel toen op ver na niet toereikende was, om deze te voeden.

werd mede door de Staten van Holland en Westfriesland, in 1749, op voorstel van den Prins Erfstadhouder, aan alle Ingezetenen der Provincie ten hoogste aanbevolen, en, bij een uitdrukkelijk bevel, in 1753 nader aangedrongen. Volgens het laatste werden alle leden van 'slands hooger en mindere Regeringe, benevens alle Ambtenaren verplicht, tot hunne kleding en die hunner familie en livrei-bedienden, geene andere lakens en wollen- of zijden-stoffen te bezigen, dan die binnen deze Provincie gemaakt waren. (*Nederlandsche Jaarboeken* D. IV. bladz. 500, en D. VI. blz. 928).

De oogmerken dezer maatregelen mogten weldadig zijn ter bevoordeeling der Fabrieken, zij leveren een bewijs op, hoe zeer het belang van den Schaaps-houder hierbij ten eenemale uit het oog werd verloren, en hoe eenzijdig dat van den Fabrikant werd voorgestaan. Hierin vindt men dan ook een van die sprekende voorbeelden, welke ten duidelijkste aantoonen, hoe de landbouw, in die tijden en later, als eene aangelegenheid van ondergeschikt belang is beschouwd geworden.

Meermalen zijn, ook nog in onze tijden, van de zijde van het Fabrik-wezen, bij de tijdelijke Gouvernemen ten, vertoegen gedaan, strekkende, om ten eigen behoefte, de inlandsche wollen tot lage prijzen te brengen, en deze zaak heeft dus even zoo dikwijls de overweging der hoogste magt des Lands, inzonderheid der Staten van de Provincie Holland, moeten bezig houden.

Men vindt de verzoekschriften, en daartoe betrekkelijke, uitgebreide advijsen, in de *Resolutien dezer Staten* van 4 Lentemaand 1791. bladz. 315—327; van 5 Bloemaand bladz. 657—661; van 16 Wintermaand deszelfden jaars bladz. 1539—1599, van 16 Bloemaand 1792, bladz. 347—358: zijnde toen door de Regering der Stad Leyden voorgesteld, om den uitvoer der wol met 25 pc. te bezwaren. De genoemde *Staten* oordeelden echter de onderscheidene huishoudelijke belangen het best te zullen overeenbrengen, door den uitvoer der wol niet verder te bezwaren, dan met 2 pc., zoo als bij

Ofschoon naar dezen maatstaf van wol - verbruik , bij de vermindering van het getal dezer fabrieken , in ons

het *Algemeen Placaat op het Stuk der Convooyen en Licenten* van den jare 1725 was vastgesteld.

In 1808, werd op nieuw een voorstel bij het toenmalig Gouvernement ingediend tot het verbod van uitvoer der inlandsche wol, zoo lang als dezelve zekeren, door de wet te bepalen, prijs zou te boven gaan. Daar uit dezen maatregel natuurlijk eene vermindering der Schaaps-teelt te duchten stond, wegens de vermindering der wol-prijzen, uit het bedoelde verbod moettende voortvloeijen, zoo werd tevens, ten einde hieraan te gemoet te komen, voorgesteld, om, in navolging van soortgelijken maatregel in Engeland, de grondeigenaren en vooral de bezitters van weiden, gedurende zes maanden van het jaar, te verplichten een *Schaap* te houden voor ieder *bunder*, en eene zware boete op te leggen voor elk ontbrekend *Schaap*.

Bij een Koninklijk Besluit van 2 Bloei maand 1809, werd de uitvoer der wol buiten het Koninkrijk met 15 pc. bezwaard. Hiertegen werden, door de *Commissie van Landbouw* in het Departement *Amstelland*, gegronde bezwaren ingebracht, waarbij de nadeelen worden aangetoond, die de Schaaps-houders dien ten gevolge ondervonden.

In de adviŷen over het laatst bedoelde voorstel, en het gemelde Koninklijk Besluit, door den Commissaris tot de zaken van den Landbouw, den Heer J. KOPS, uitgebracht, werd het onbillijke en tevens nadeelige aangetoond van zoodanige hooge belasting op den uitvoer, en nog meer van een verbod op denzelven. Niet alleen toch werd in dezelve nadrukkelijk betoogd, hoe zeer dusdanige maatregelen onmiddellijk nadeelig voor den Schaaps-houder, en deels ook voor den inlandschen handelaar, maar ook middellijk op den Fabrikant zelven moesten werken, daar eene verminderde wolteelt op den duur, en zelfs spoedig, een verhoogden prijs te weeg brengt. De gestremde uitvoer had dan ook steeds eene meerdere duurte der inlandsche wol ten gevolge, en het middel eener verhoogde belasting op dezelve deed meermalen eene geheel

Vaderland, niet meer valt te rekenen (*), zoo bezitten wij nogtans ook nu geenszins al de geschikte wollen, welke voor dezelve benoodigd zijn, en tot vele stoffen gevorderd worden, terwijl evenwel de inlandsche wollen, voor een goed gedeelte, naar buiten 'slands worden uitgevoerd.

De hoeveelheid inlandsche wol, welke jaarlijks wordt voortgebracht, kan niet met zekerheid worden bepaald. De groei der wol verschilt het eene jaar bij het andere, en hangt af van vele omstandigheden, die op de voeding en gezondheid der Schapen invloed hebben. Het is niet naauwkeurig bekend, hoe vele Schapen van de bijzondere rassen of soorten bestaan, wier vachten, als van een bepaald, doch verschillend, gewigt zijn opgegeven. Evenmin weet men, met voldoende zekerheid, hoe vele lammeren, en Schapen, kort nadat deze geschoren zijn, geslagt worden, wanneer de vach-

andere uitwerking dan men daarvan verwacht had. Hoe voorts de velle- en vacht-blooterijen, ook de zeem-touwerijen en wol-wasscherijen, bij den belemmerden wolhandel krachtdadig leden, wordt in de bedoelde advijsen bondig aangewezen. Van de zijde dezer bedrijven, zoo wel als door *Directeuren der Grijn-Halle*, door *Hoofdman en Gouverneurs van de Baai-Halle*, en door *Gouverneurs der Laken-Halle* binnen Leyden, werden dan ook, in 1791, in het wel begrepen belang dezer Fabrieken, verzoeken tegen eene belasting op den uitvoer van wol aan de de Staten van Holland ingediend. Omtrent de belemmeringen welke de Schaaps-teelt, ook in andere Provinciën, vooral opzigtelijk de vrije uitvoer der wol, meermalen ondervond, is reeds vroeger, op verschillende plaatsen, melding gemaakt.

(*) Hoe deze tak van nijverheid van lieverlee is afgenomen, vinden wij vermeld in de *Resolutien der Staten van Holland*, van 4 Maart 1791. In het begin der vorige eeuw bedroeg het getal der vervaardigde stukken Lakens, te *Leyden*, nog 30,000 jaarlijks; in 1760 niet meer dan 3749, en in 1790 slechts 1909.

ten den vollen groei niet hebben verkregen. Men zal daarom ook in dezen niet, dan bij wijze van raming, eenige berekening kunnen maken. Volgens onze waarnemingen, omtrent een bijna evenredig getal van *Texelsche*, *Groningsche*, *Friesche*, *Noord-Brabandsche*, *Drentsche*, en *Veluw-Schape*n gedaan, hadden de vachten, in 1832, door elkander gerekend, eene zwaarte van 3, in 1833, van $3\frac{1}{2}$ Ned. ponden. Indien men nu het eerste gewigt als een algemeenen maatstaf kunne aannemen, en deze op het gemiddelde getal van Schape, in ons land bestaande, overbrengt (Zie bladz. 57), zoo levert zulks eene hoeveelheid van 1,939,927 Ned. ponden wol op (*). Schat men het Ned. pond op 16 stuivers of 80 centen, waarop de wollen, naar de opgegevene prijzen, door elkander, wel zullen mogen worden aangeslagen, dan geeft zulks eene waarde van *f* 1,551,941 : 60 (†).

De volgende opgaven kunnen dienen om de opbrengsten der wol in enkele streken, alsmede de evenredigheid tusschen den uitvoer van inlandsche en den invoer van vreemde wollen eenigermate van nabij te doen kennen.

Van 1767 tot 1803 ingesloten, bestond de hoeveelheid wol, in Noord-Holland, ter waag aangebragt, in 36,111,468 oude of halve Ned. ponden, hetwelk eene

(*) Deze raming komt dus nagenoeg overeen met de opgave bij N. G. VAN KAMPEN, (*Staat- en Aardrijkskundige Beschrijving van het Koninkrijk der Nederlanden*, Haarlem 1827, bladz. 420), alwaar de jaarlijksche opbrengst der wol in de Noordelijke Gewesten op 1,776,000 ponden wordt berekend.

(†) Van het jaar 1763 tot en met 1790 bedroeg de prijs der *Texelsche* wol, door elkander gerekend, 11 stuivers en 15 penningen. (*Resolutie der Staten van Holland*, 16 December 1791; *Lijste, hoedanig de producten van de Schapenteelt op den Eilande Texel, sedert een aantal van jaren, door een allervoornaamst Schapenhouder zijn verkocht*),

gemiddelde opbrengst van 975,985½ zoodanige ponden jaarlijks uitlevert. In 1804 bedroeg deze hoeveelheid 862,088 halve Ned. ponden. In Groningen wordt de gewone hoeveelheid op 500,000 halve Ned ponden, ieder jaar, geschat. De hoeveelheid wol, welke, in 1812, in Gelderland, namelijk in de kwartieren van Arnhem, Zutphen, en Thiel werd ingezameld, kon op 176,037 halve Ned. ponden worden geraamd (*). Van de overige Provinciën zijn de hoeveelheden van dit voortbrengsel onbekend gebleven (†).

Een vergelijkend overzicht van den uit- en invoer van 31 Hollandsche voortbrengselen in en buiten het voormalig Koningrijk Holland, van den jare 1803 tot 1809 ingesloten, doet zien, dat, in dit tijdvak, voor eene waarde van f 235,627,00 aan wol is ingevoerd, en van f 1,061,296,00 uitgevoerd, zoodat de waarde van den uitvoer die van den invoer f 825,642,00 in het geheel, of van f 117,949,00 jaarlijks heeft overtroffen (§).

Sedert de vereeniging van Holland met Belgie, is de invoer van wol veel grooter geweest dan de uitvoer. Wij vinden opgegeven, dat over den jare 1824, 1825, 1826, en 1827, de eerste aan gelds-waarde heeft bedragen eene som van f 12,826,808,00, en de laatste van f 6,371,118,00, gaande dus de invoer den uitvoer met eene gemiddelde jaarlijksche som van f 1,613,922,00 te boven (**). Zulks moet voorzeker aan de benoo-

(*) *Statistieke Beschrijving*, bladz. 288.

(†) J. KOPS, *Magazijn* D. III, bladz. 133.

(§) J. KOPS *Betoog wegens de kracht van Hollands Landbouw*, in het *Magazijn*, D. VI. bladz. 217. Dit hoogst belangrijk overzicht is opgemaakt uit de Lijsten der Convoorijen en Licenten, of van uitgaande en inkomende regten, van het jaar 1803 tot 1809 ingesloten.

(**) Mr. J. A. DRIELING, *Bijdragen tot een vergelijkend overzicht van Neerlands Zeevaart en Handel: 's Gravenhage en Amsterdam*, 1829, bladz. 306.

digtheid dezer grondstoffen voor de fabrieken, in de Belgische Provinciën gevestigd, worden toegeschreven. Het is moeilijk te bepalen, welke hoeveelheid de Hollandsche Gewesten tot de waarde der uitgevoerde wol, als voortbrengsel van den eigen bodem, hebben bijgedragen, en het valt, uit de opgegevene geldsommen, evenmin nauwkeurig te berekenen, in welke betrekking de ponden der uit- en ingevoerde wollen tot elkander staan, daar de laatste, althans voor een groot gedeelte, tot de fijnere of veredelde soorten behoorende, eenen hooger prijs moeten geacht worden te bezitten, dan de inlandsche.

Dan, ofschoon, zoo als wij in de volgende afdeeling nader zien zullen, onze wollen niet kunnen dienen voor de fabricering van fijne lakens en sommige andere stoffen, en wij de wollen daartoe grootendeels van elders moeten ontvangen, zoo zijn de eerste voor andere gebruiken zeer geschikt en gewild. Daar wij den geheelen voorraad, die, in gewone tijden, wordt voortgebracht, niet noodig hebben voor eigene behoefte, zoo vindt dezelve, sedert langen tijd, een voordeelig uitweg, naar buiten 's lands, vooral naar Frankrijk, zoo als op verschillende plaatsen reeds is aangezezen. Dat deze uitvoer zelfs dienen moet, om de inlandsche Schaaps-teelt te ondersteunen, blijkt daar uit, dat dezelve steeds is afgenomen, zoo dikwijls de bedoelde uitvoer, hetzij door verhoogde regten op denzelfden, of ter oorzake van den oorlog, belemmerd werd, gelijk de eerste reden, onder anderen, in 1791 en 1792, de laatste in 1793 en 1794 plaats had.

Zoo toch werd de opbrengst der wol in Noord-Holland, van het jaar 1767 tot en met 1803, ter waag, doorgaans tot een millioen ponden (oude) en daarboven jaarlijks gewogen, in de twee laatst bedoelde jaren, toen wij met Frankrijk in oorlog waren, wegens den beletten uitvoer derwaarts, tot op even

500,000 ponden terug gebragt. In 1793, de uitvoer, door den gesloten vrede, wederom geopend zijnde, herleefde de Schaaps-teelt terstond, zoodat zij in 1796 reeds op de gewone hoogte was terug gekomen (*). Hieruit kan dan worden afgeleid, dat de inlandsche fabrieken, die voorzeker sedert dien tijd nog zijn afgenomen, niet in staat zijn aan dezelve een genoegzaam vertier te verschaffen, maar dat onze wol daartoe aftrek naar buiten 'slands behoeft. Ofschoon de wol-teelt ook, in vergelijking van vroegere tijden, is verminderd, zoo vindt dit voortbrengsel nog een voortdurenden uitweg derwaarts, indien geene hooge regten van uitvoer, of van inkomende regten in andere landen daaraan beletselen in den weg stellen.

Dit nu is het geval, ten aanzien van Frankrijk, welks Gouvernement, bij Wetsbepalingen van 14 Mei 1823, en van 17 Mei 1826, een inkomend regt op den invoer van vreemde wollen heeft gesteld, ten bedrage van 33 pc. der waarde. Blijkens een rapport, uitgebragt door *den Raad van Landbouw* aan den *Minister van Koophandel en der openbare Werken* van 7 Maart 1833, zijn, in het jaar 1831, in dat rijk ingevoerd 7,672,414 halve Ned. ponden. Ten einde de Fabrijkanten aldaar de mededinging op de vreemde markten te beter zouden kunnen uithouden, worden er premien op den uitvoer van wollen-manufacturen verleend, welke over gemeld tijdvak 2,496,728 franken hebben bedragen, terwijl het inkomend regt op de vreemde wol niet meer dan 1,733,002 heeft opgebragt. Ofschoon dus de betaalde premien verre weg het bedrag der ontvangene inkomende regten te boven gingen, waren dezelve geenszins eene toereikende schadeloosstelling voor den Fabrijkant; daar het grootste gedeelte zijner grondstoffe uit Fransche wol bestond, welke ten gevolge van het hooge inkomende regt op de buitenlandsche wol, tot hoogere prijzen moest betaald worden, dan zonder de kunstmatige, doch

(*) *J. Kops Magazin*. D II Bladz 49 en 50.

gedwongene, aanmoediging der inlandsche wol-teelt, het geval zoude geweest zijn. Dien ten gevolge zijn reeds vele bedenkingen gerezen tot het voorstel, om het bedoelde inkomende regt te verminderen, en op den vorigen voet terug te brengen (*).

Bij de wet van 26 Aug. 1822, is de invoer van wollen, zonder onderscheid van oorsprong, ten voordeele der Fabrieken, bij ons, van inkomend regt geheel vrij gesteld; doch de door- en uitvoer zijn met 1 pc. bezwaard gebleven, zijnde het aan den Koning voorbehouden, om de uitvoer aan de landzijde, langs bepaalde kantoren, te verbieden. Sedert is de invoering van buitenlandsche, inzonderheid van Engelsche, kamwollen aanmerkelijk toegenomen.

De hoeveelheid inlandsche wol, welke vroeger jaarlijks werd uitgevoerd, is meermalen berekend op drie en een half millioenen oude of halve Ned. ponden (†). Behalve naar Frankrijk, gaat dezelve ook, gelijk voorheen, naar enkele streken van Duitschland (§), alwaar dezelve hoofdzakelijk dient tot het vervaardigen van

(*) *Annales de l'Agriculture* Tom. XI. 1833. p. 290.—30. *Rapport sur les droits d'entrée des laines*, par M. DE SYLVESTRE, au nom du conseil supérieur d'Agriculture, fait au Ministre du Commerce et des Travaux publics; *Discussion sur la prohibition légale des laines fines étrangères de la Chambre des Députés.* Tom. XLII. p. 217.) In het Nummer van Februarij 1834 der genoemde *Annalen*, vindt men een nader vertoog over het groote nadeel, hetwelk de bedoelde verbods-wetten, zoowel op den handel, als het fabriekwezen, en den Landbouw zelve, in Frankrijk uitoefenen, wordende hierbij tevens ten ernstigste op verandering aangedrongen.

(†) Resolutien der Staten van Holland van 4 Maart 1791;

(§) Door STURM wordt de Hollandsche lange wol onder de beste soorten der gewone kam-wollen gerangschikt; *Beiträge* B. III. S. 6.

saaijetten, en voor gebreide stoffen. Ook wordt uit ons land, het eene jaar meer het andere minder, wol naar Engeland getrokken (*).

(*) Op eene uitvoerige lijst der van buiten 's lands, in Engeland jaarlijks ingevoerde, wollen, sedert 5 Januarij 1800 tot 5 Januarij 1825, gedrukt op last van de *Kamer der Gezigenten*, onder dagteekening van 25 April 1825, worden de hoeveelheden, uit Holland aangebragt, opgegeven; als volgt:

In 1800—141,394.	In 1809—237,052.	In 1817—589,402.
« 1801— 660,70.	« 1810— 2,873.	« 1818—768,875.
« 1802—195,843.	« 1811— « «	« 1819—103,025.
« 1803—155,270.	« 1812— « «	« 1820— 80,189.
« 1804— 63,089.	« 1813— « «	« 1821—151,226.
« 1805— 30,224.	« 1814—663,641.	« 1822—240,785.
« 1806— 1,127.	« 1815—373,736.	« 1823—137,628.
« 1807— 35,536.	« 1816—143,390.	« 1824—156,094.
« 1808— 00,000.		
<hr/>	<hr/>	<hr/>
688,553.	1,420,692.	2,227,224.

Dus te zamen uitmakende: 4,336,469 ponden.

Te vinden in het *Bulletin de la Societ  d'Amelioration des Laines*, No. 2, Paris 1826. p. 5. Uit deze opgaven zal men intusschen bezwaarlijk kunnen begrooten, hoeveel vreemde, en hoeveel inlandsche, wol tot de gemelde hoeveelheden mag gerekend worden te hebben behoord. Voor een gedeelte zullen dezelve althans moeten gehouden worden voor wol, welke uit Duitschland alhier was aangebragt, om verder te worden overgevoerd.

In 1833, bedroeg de hoeveelheid, uit Holland, te Londen aangebragte wol, 149,700 ponden. (*Zie Nieuwe Amst. Courant en Algemeen Handelsblad* van 7 Aug. 1834). Er bestond nu in Engeland, door de sterke verzending naar Frankrijk, voor een korten tijd, gebrek aan wol. De Engelschen lieten zelfs onze Commissien op de saaijetten onvervuld, en zonden het, reeds daarvoor ontvangen, geld, met $\frac{1}{2}$ pc. interest voor de maand

terug. Zulks had, in dat jaar, mede een gunstigen invloed op de prijzen der inlandsche wollen, saaijetten, en gareus. Men zie voorts over den invoer van wol in Engeland in 1832: de *Landwirthschaftliche Zeitung* van 1833. S. 53.

De wol, welke Engeland over het gemelde tijdvak van 25 jaren, van buiten heeft ontvangen, bedraagt de hoeveelheid van 274,478,275 ponden, hetwelk derhalve op 10,979,131 ponden jaarlijks nederkomt. Volgens J. C. RIBBE, *Das Schaf und die wol*, S. 254, mag men de wol, welke in *Engeland*, *Schotland*, en *Ierland*, benevens op de, aan dit Koninkrijk toekomende, Eilanden, gewonnen en verwerkt wordt, berekenen op veel meer dan 100 millioenen ponden; waarbij dan de ingevoerde hoeveelheid voorzeker weinig in aanmerking komt. Naar deze opgave zal men zich eenigermate een denkbeeld kunnen vormen van het verbaazend verbruik der wol in dit land, doch zich tevens moeten verwonderen over de mogelijkheid, om de, daarvan vervaardigde, stoffen op eene voordeelige wijze te slijten.

Oud-Engeland, benevens het Graafschap *Wales*, alleen worden gerekend 36 millioenen Schapen te bevatten. Men schat de opbrengst van ieder Schaap op nagenoeg 2 ponden wol, jaarlijks, bedragende dus 72,000,000 ponden; welke hoeveelheid tegen 60 centen het pond, eene waarde geeft van 43,200,000,00 guldens.

DRUK-FOUTEN.

- Op Bladz. XVI van den Hoofd-inhoud, regel 15 van boven, *staat: Het kleine langstaartige gchorende Heide-Schaap; lees: langstaartige en gchorende.*
- » » XVIII, regel 14 van onderen, *staat: Heveelheid; lees: Hoeveelheid.*
- » » XVIII der Inleiding, regel 4 van onderen, *staat: alleen; lees: hoofdzakelijk.*
- » » 2, regel 7 van onderen, *staat: het; lees: dit.*
- » » 10, regel 13 van onderen, *staat: hoogt; lees: hoogst.*
- » » 34, regel 2 van boven, *staat: Pl. VI. en VII; lees: Pl. III. en IV.*
- » » 49, regel 1 van onderen, *staat: (Verg. bladz.); lees: (Verg. bladz. 5).*
- » » 54, regel 6 van boven, *staat: (Pl. XII. XIII.; lees: (Pl. IX. X.).*
- » » 54, regel 7 van boven, *staat: (Pl. XIV. XV.); lees: (Pl. XI. XII.)*
- » » 67, regel 1 van boven, *staat: Groenlo enz.; lees: Groenlo enz.*
- » » 68, regel 11 van onderen, in de noot, *staat: (Zie bladz. 247); lees: (Zie bladz. IX.).*
- » » 79, regel 16 van onderen, *staat: (Oxalis ovina).*
Dit behoort te worden weggelaten.

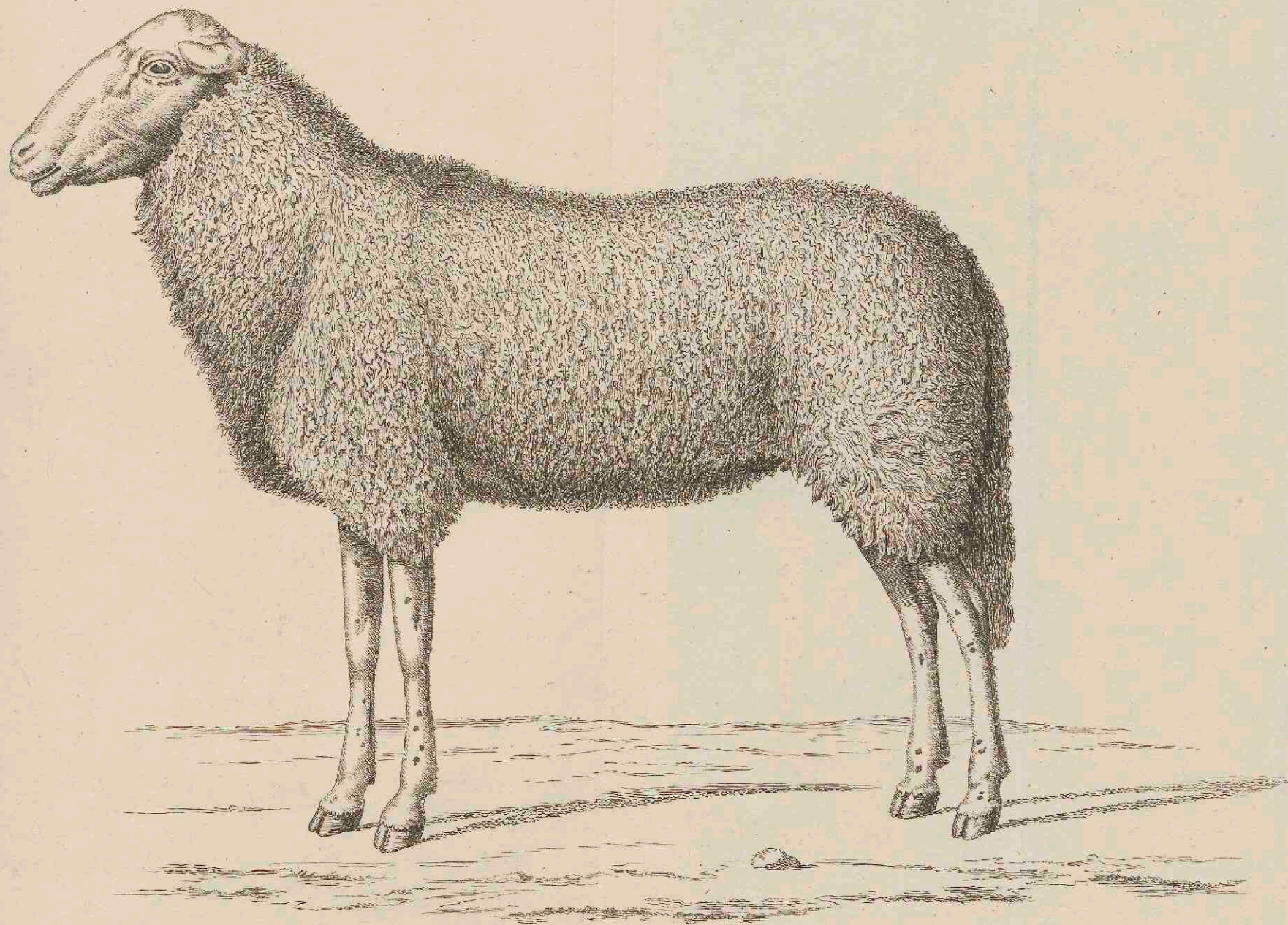
DREKFOOTEN.

Op Plaat XVI van den Hoofd-afdeel, regel 15 van de
 van, staat: die kleine langstaartige Gekroonde
 Huid-Schop; hier: langstaartige en gekro-
 onde.
 XVII, regel 11 van onderen, staat: Hooft-afdeel;
 hier: Hooft-afdeel.
 XVIII der afdeeling, regel 4 van onderen, staat:
 afdeel; hier: hoofdafdeeling.
 1, regel 7 van onderen, staat: hier: afdeel; die
 10, regel 15 van onderen, staat: hoofd; hier:
 hoofd.
 11, regel 2 van boven, staat: Pl. VI en VII;
 hier: Pl. III en IV.
 12, regel 1 van onderen, staat: (Verf. plaat.)
 hier: (Verf. plaat. 2).
 13, regel 6 van boven, staat: (Pl. XII, XIII;
 hier: (Pl. IX, X).
 14, regel 7 van boven, staat: (Pl. XIV, XV);
 hier: (Pl. XI, XII).
 15, regel 1 van boven, staat: Gekroonde ezel; hier:
 Gekroonde ezel.
 16, regel 11 van onderen, in de noot, staat:
 (Zie plaat. 17); hier: (Zie plaat. 17).
 17, regel 16 van onderen, staat: (Gekroonde ezel);
 hier: (Gekroonde ezel) en de noot: te worden weggelaten.

Ram van het groote langstaartige Schaap;
 (Peluw - Schaap).

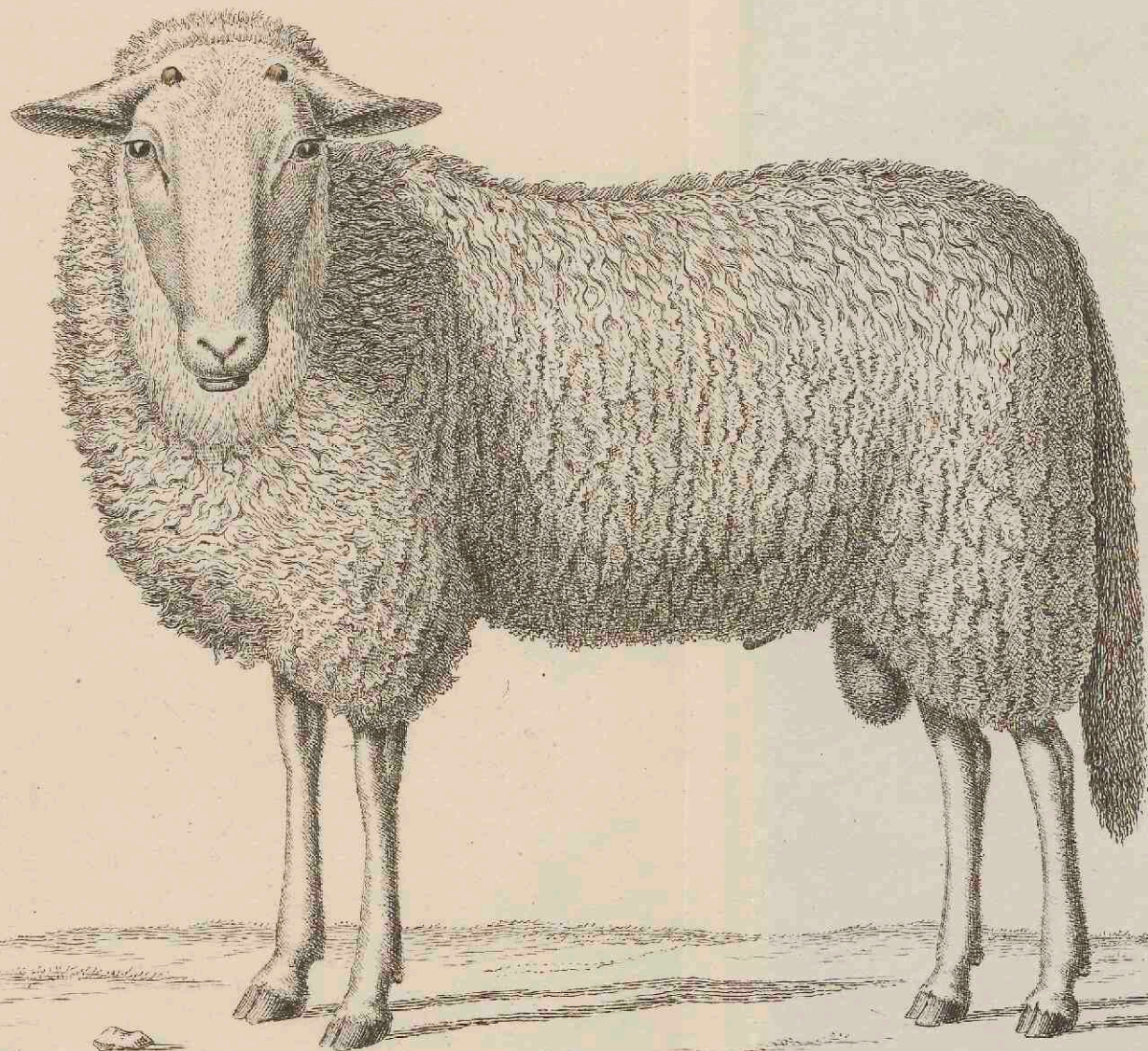
D. Shuyter. sculps.

Oei van het groote langstaartige Schaap;
(Woluw-Schaap).

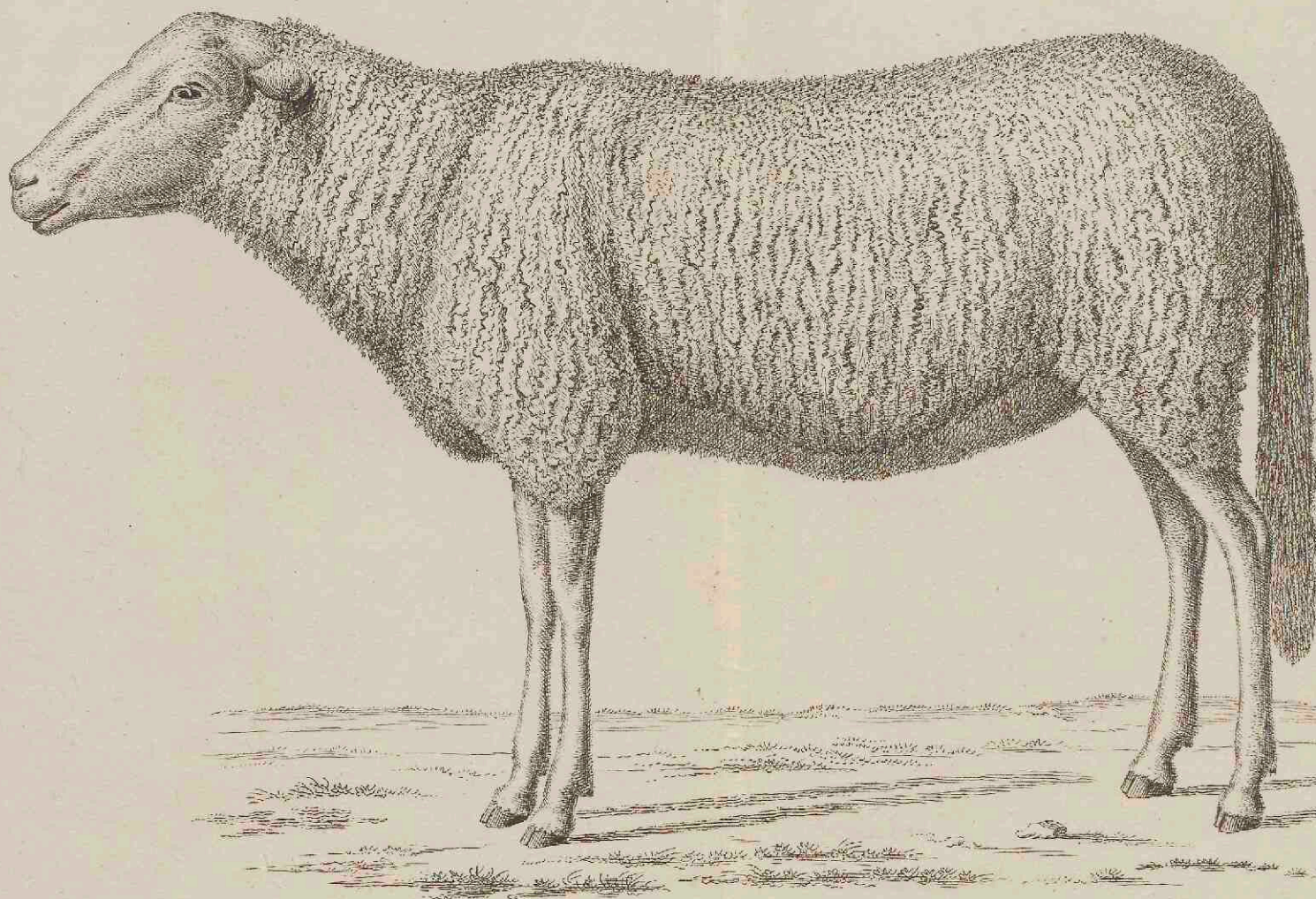
van Bert. pinx.

J. Sluiter. fecit.

Ram van het groote langstaartige Schaap;
(Kempensch-Schaap).

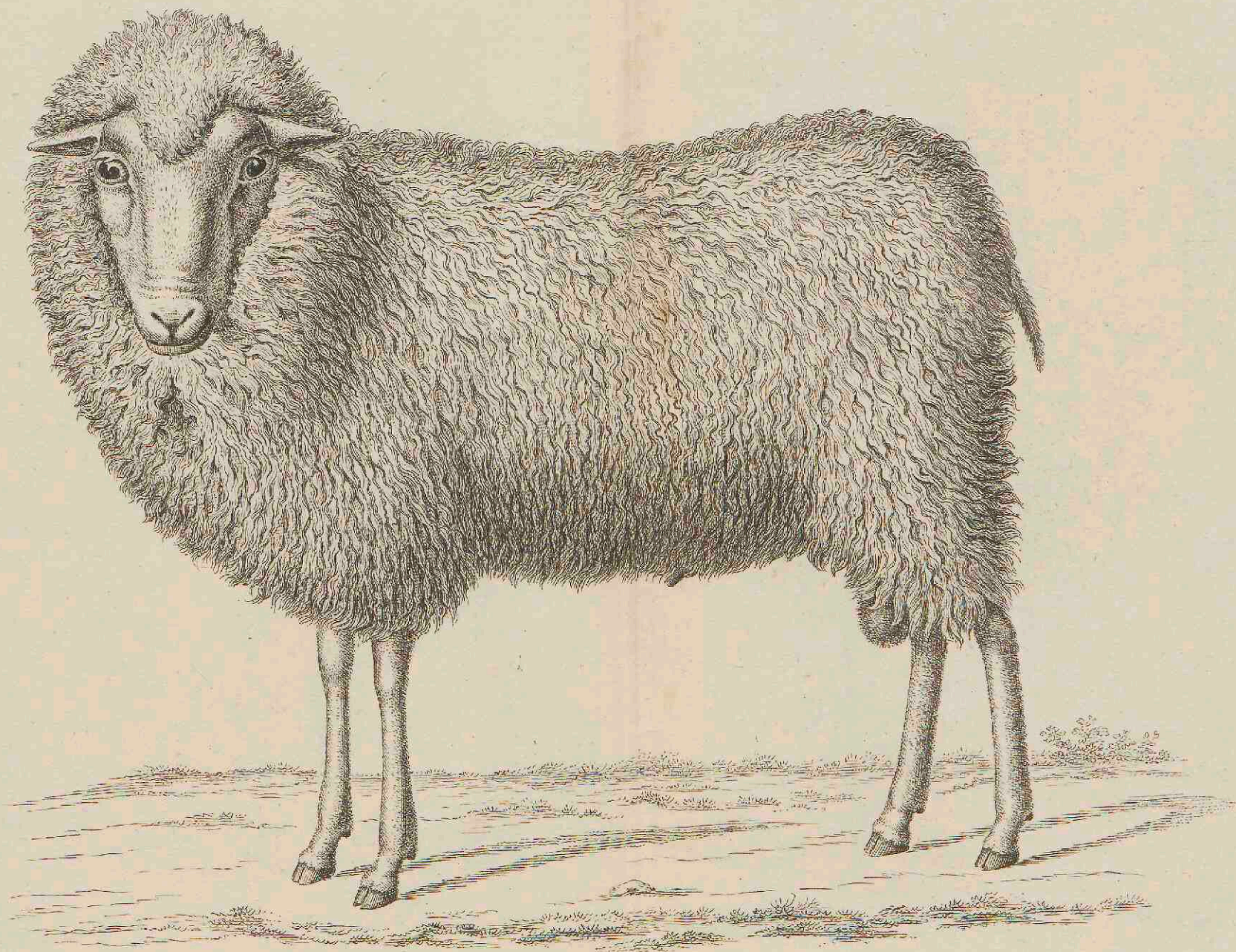
D. Stuyler, fecit

Ooi van het groote langstaartige Schaap;
(Kempensch-Schaap).

in cont. pinx.

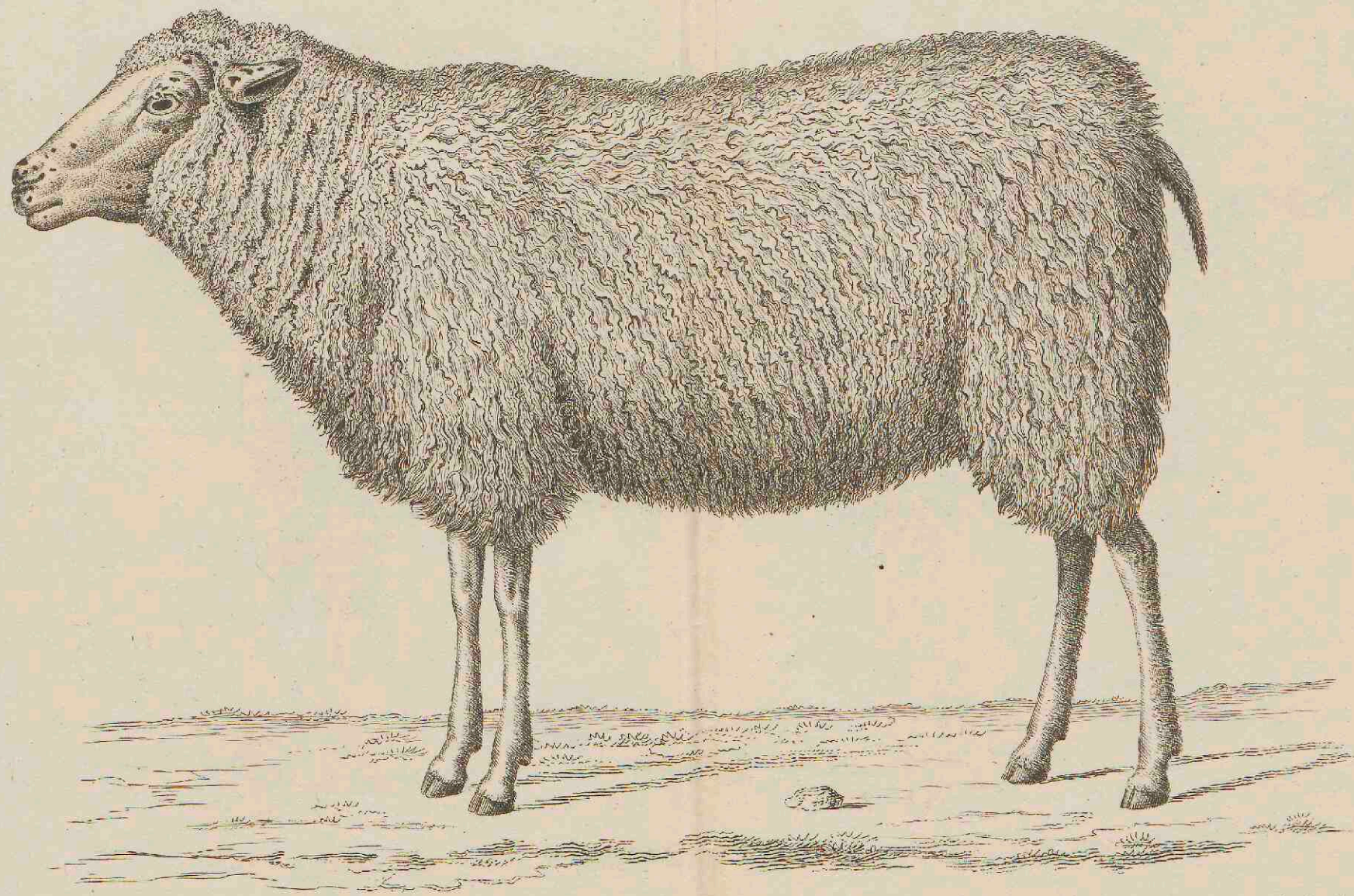
H. Stuyten, fecit.

art. pins.

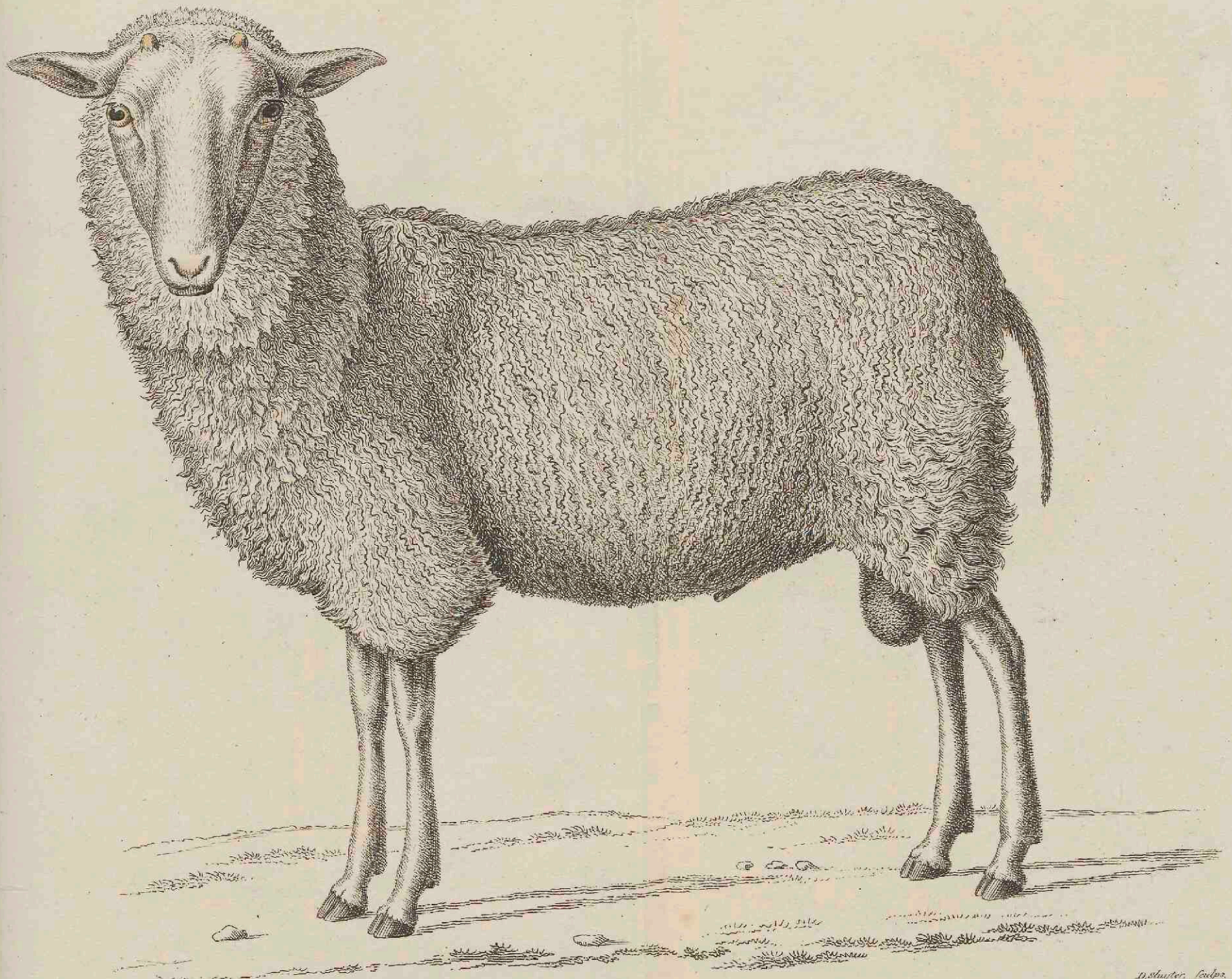
Ram van het kortstaartige Schaap;
(Het kleine of Texelsche Schaap).

D. Sluyter, sculp.

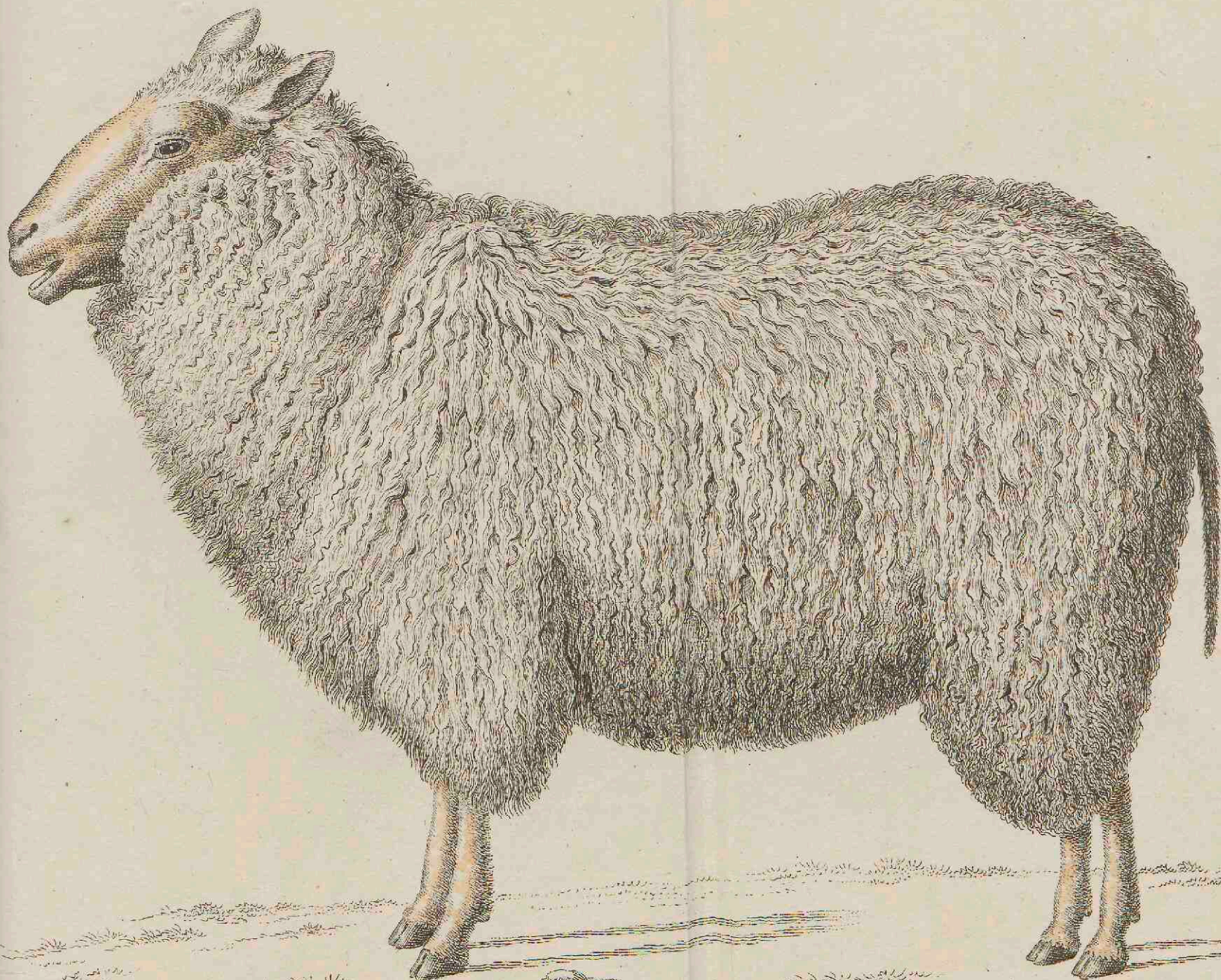
Ooi van het kortstaartige Schaap;
(Het kleine of Texelsche Schaap).

D. Sluiter, sculp.

Ram van het kortstuartige Schaap;
(Het groote of Friesche Schaap).

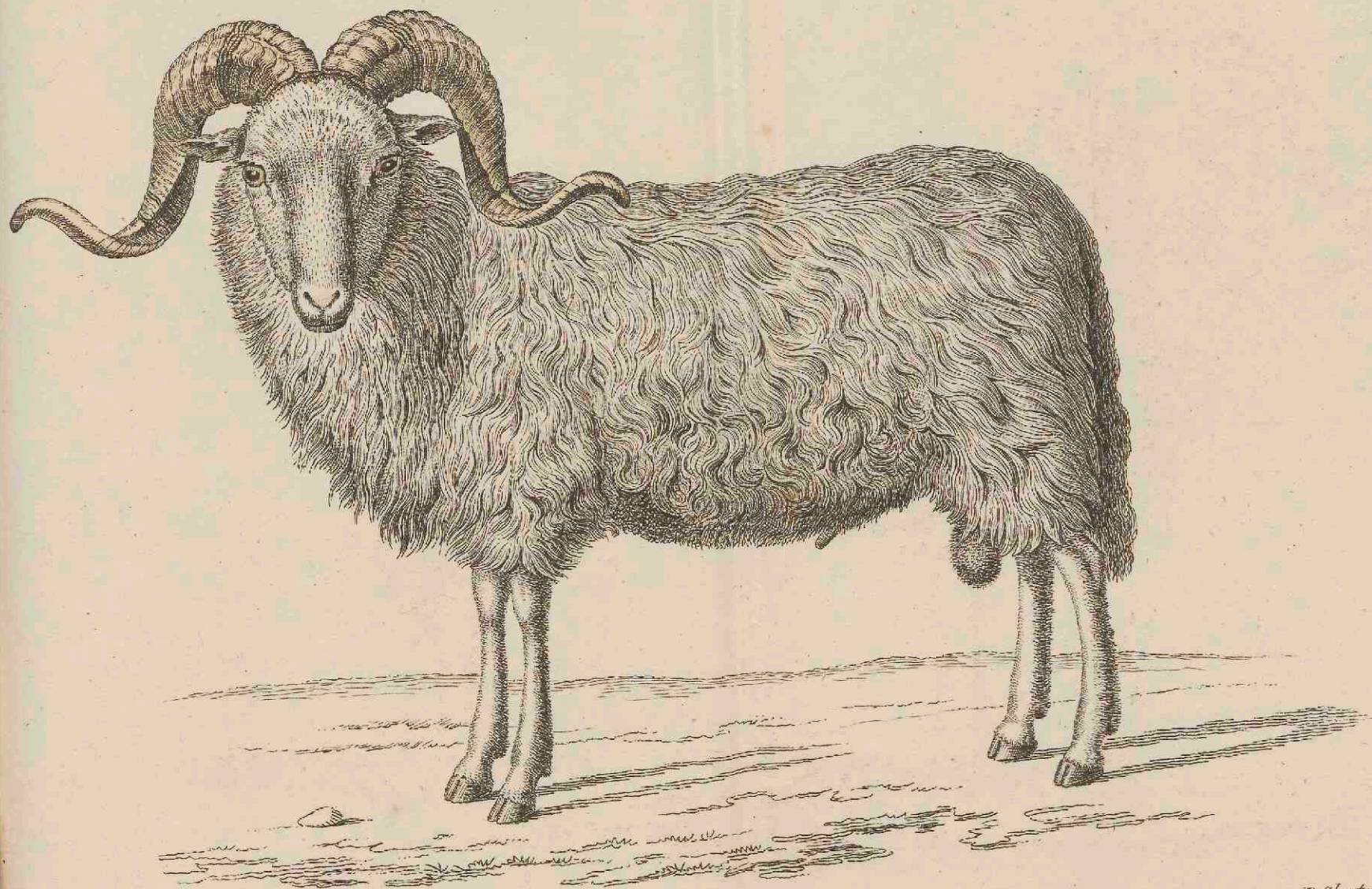
D. Shayer, sculp.

D. Sluiter, fecit.

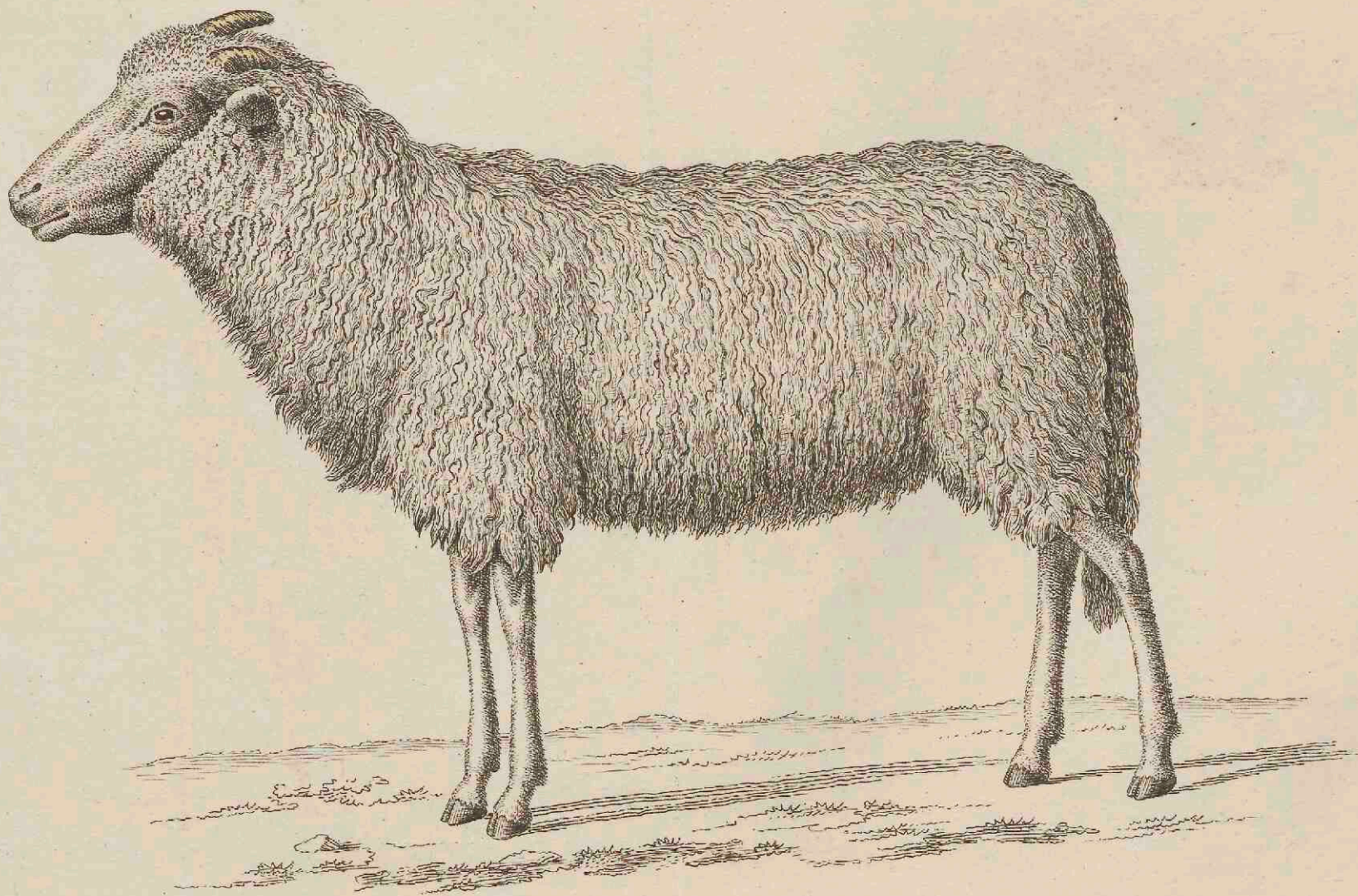
*Ooi van het kortstaartige Schaap;
(Het groote of Friesche Schaap).*

kerl, pius

D. Sluiter, sculp.

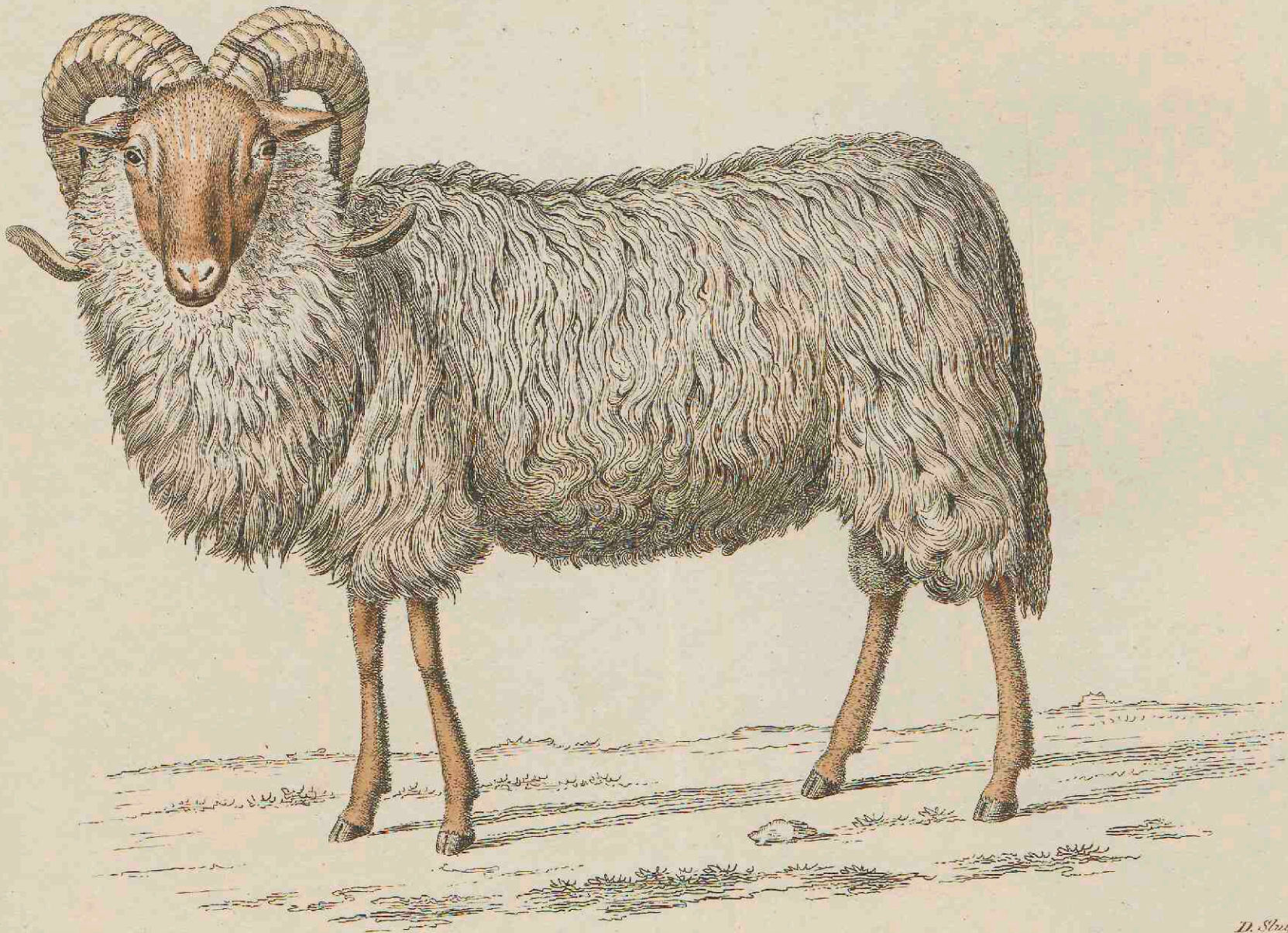
Ram van het kleine langstaartige of Heide-Schaap;
 (Het Drentsche Schaap, Witte Verscheidenheid).

D. Stuyter, sculp.

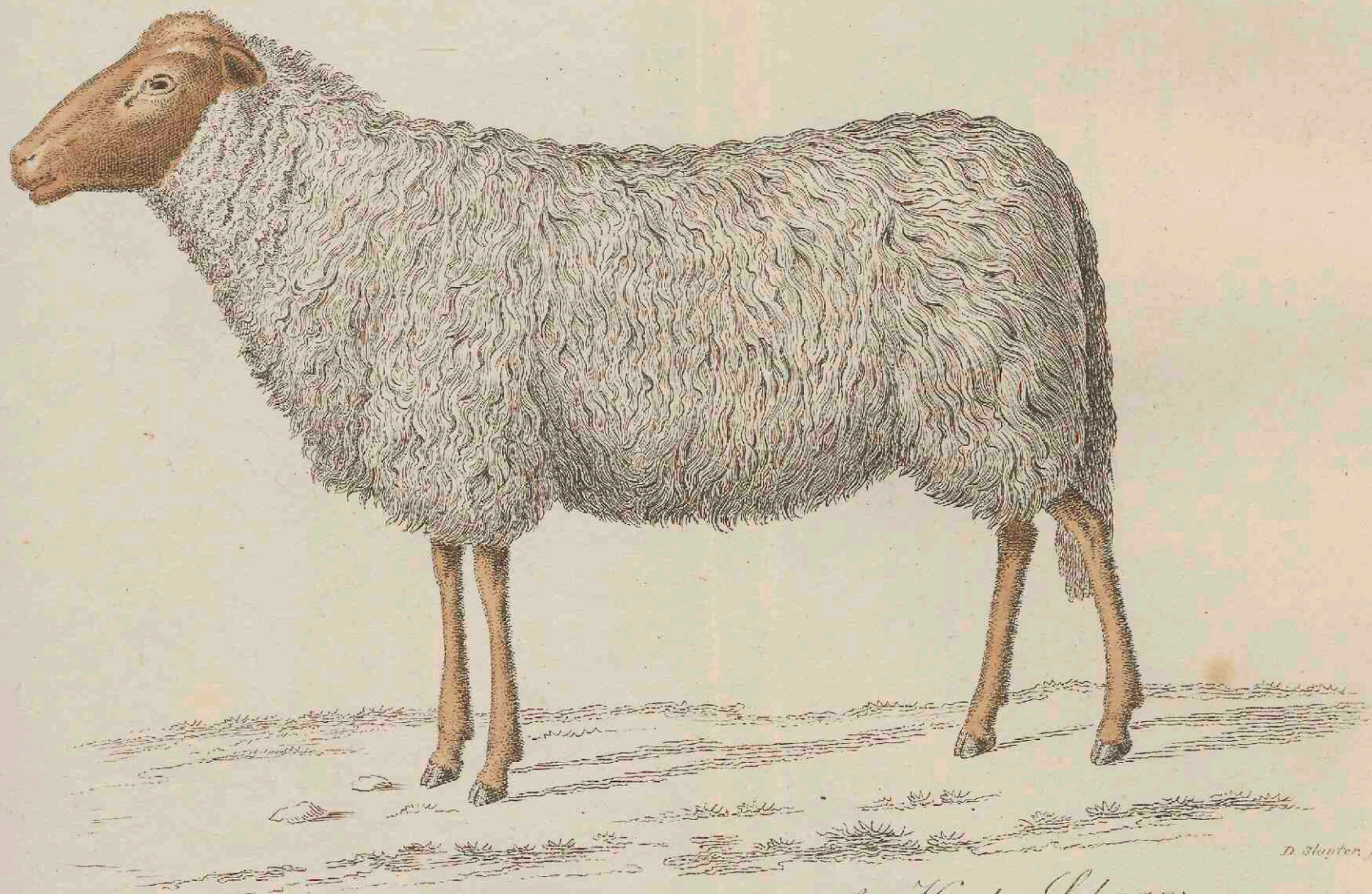
Ooi van het kleine langstaartige of Heide-Schaap;
 (Het Drentsche Schaap, Witte Verscheidenheid).

Ortel. p. 100.

D. Stuyter, sculps.

Ram van het kleine langstaartige of Heide-Schaap;
 (Het Drentsche Schaap. Bruine Verscheidenheid Vösfekoppen).

*Oei van het kleine langstaartige of Heide-Schaap;
 (Het Drentsche Schaap, Bruine Verscheidenheid, Voskoppen).*